

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ISTORIA ROMÂNIEI

NAȚIONALIZAREA MIJLOACELOR DE PRODUCȚIE INDUSTRIALĂ—
MOMENT HOTĂRÎTOR PENTRU TRECEREA LA FĂURIREA SOCIETĂȚII SOCIALISTE

TRAIAN UDREA

★

LEGISLAȚII, ORDINE ȘI REGULAMENTE APLICATE ÎN ARMATA
MODERNĂ DIN MOLDOVA ÎN PERIOADA 1832—1834

ANGHEL POPA

IMPACTUL CONJUNCTURII EUROPENE ASUPRA COMERȚULUI ROMÂNESC ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA (II)

BOGDAN MURGESCU

AȘEZAREA GETICĂ ȘI CETATEA ROMÂNĂ DE LA INDEPENDENȚA
(JUD. TULCEA)

ALEXANDRU SUCEVEANU

★

ACTIVITATEA ISTORIOGRAFICĂ A LUI GHEORGHE IONESCU-GION

PAUL GRIGORIU

PĂGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

REPUBLICA GHANA PE DRUMUL INDEPENDENȚEI

VIOREL CRUCEANU

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

6

TOMUL 41

1988

IUNIE

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), ION APOSTOL (*redactor șef adjunct*); NICHIȚA ADĂNILOAIIE, LUDOVIC DEMENY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și circulații de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-FILATELIA Departamentul Export—Import—presă P.O. Box 12—201. Telex 10376 prsfir — București, Calea Griviței nr. 64—66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de Redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”.

Apare de 12 ori pe an.

REVISTA DE ISTORIE

TOM 41, NR. 6

Iunie 1988

S U M A R

ISTORIA ROMÂNIEI

TRAIAN UDREA, Naționalizarea mijloacelor de producție industrială — moment hotărâtor pentru trecerea la făurirea societății socialiste 557

★

ANGHEL POPA, Legislații, ordine și regulamente aplicate în armata modernă din Moldova în perioada 1832—1834 567

BOGDAN MURGESCU, Impactul conjuncturii europene asupra comerțului românesc în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (II) 587

ALEXANDRU SUCEVEANU, Așezarea getică și cetatea romană de la Independența (Jud. Tulcea) 597

★

PAUL GRIGORIU, Activitatea istoriografică a lui Gheorghe Ionescu-Gion 609

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

VIOREL CRUCEANU, Republica Ghana pe drumul independenței 621

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

Înființarea Seminarului științific de istorie modernă și contemporană românească și universală la Facultatea de istorie-filozofie din București (*Ovidiu Bozgan*); Ședințe de comunicări la Institutul de istorie „N. Iorga”—sectorul de istorie medie a României (*Nagy Pienaru*); Cronica 631

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

LEONID BOICU, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Edit. Junimea, Iași, 1986, 296 p. (*Gheorghe F. Anghelescu*) 635

MIHAI MAXIM, *Limba turco-osmană*, Tipografia Universității din București, 1984, 272 p. (*Viorel Panaite*) 636

* * * *Répertoire d'études balkaniques 1966—1975*, vol. I, *Histoire*, 1983; vol. II, *Histoire de la culture*, 1984, Edit. Academiei bulgare de științe, Sofia, 571 + 232 p. (*Traian Ionescu-Nișcov*) 638

STEVEN L. KAPLAN, *Le pain, le peuple et le Roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV*, Librairie Académique Perrin, Paris, 1986, 461 p. (*Mihai Manea*) 639

„Revista de istorie”, tom 41, nr. 6, p. 555—642, 1988

REVISTA DE ISTORIE

TOME 41, N° 6

juin 1988

SOMMAIRE

L'HISTOIRE DE ROUMANIE

- TRAIAN UDREA, La nationalisation des moyens de production industrielle — moment décisif pour le passage à l'édification de la société socialiste 557

★

- ANGHEL POPA, Législations, ordres et règlements appliqués dans l'armée moderne de Moldavie pendant la période 1832—1834 567
BOGDAN MURGESCU, L'impact de la conjoncture européenne sur le commerce roumain dans la seconde moitié du XVIIe siècle (II) 587
ALEXANDRU SUCEVEANU, L'établissement gète et la cité romaine de Independența (département de Tulcea) 597

★

- PAUL GRIGORIU, L'activité historiographique de Gheorghe Ionescu-Gion 609

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

- VIOREL CRUCEANU, La République du Ghana dans la voie de l'indépendance 621

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- La création du Séminaire scientifique d'histoire moderne et contemporaine roumaine et universelle à la Faculté d'histoire-philosophie de Bucarest (*Ovidiu Bozgan*); Séance de communications à l'Institut d'histoire „N. Iorga” — le secteur d'histoire du moyen-âge de Roumanie (*Nagy Pienaru*); Chronique 631

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- LEONID BOICU, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)* (Les Principautés roumaines dans les rapports politiques internationaux (XVIIIe siècle)), Editions Junimea, Iași, 1986, 296 p. (*Gheorghe F. Anghelescu*) 635
MIHAI MAXIM, *Limba turco-osmană* (La langue turco-osmane), Imprimerie de l'Université de Bucarest, 1984, 272 p. (*Viorel Panait*) 636
* * * *Répertoire d'études balkaniques 1966—1975*, vol. I, *Histoire*, 1983; vol. II, *Histoire de la culture*, 1984, Editions de l'Académie Bulgare des Sciences, Sofia, 571 + 232 p. (*Traian Ionescu-Nișcov*) 638
STEVEN L. KAPLAN, *Le pain, le peuple et le Roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV*, Librairie Académique Perrin, Paris, 1986, 461 p. (*Mihai Manea*) 639

ISTORIA ROMÂNIEI

NAȚIONALIZAREA MIJLOACELOR DE PRODUCȚIE INDUSTRIALĂ — MOMENT HOTĂRÎTOR PENTRU TRECEREA LA FĂURIREA SOCIETĂȚII SOCIALISTE

TRAIAN UDREA

Cucerirea întregii puteri politice de către clasa muncitoare, în alianță cu țărănimea muncitoare și cu celelalte categorii de oameni ai muncii, desăvârșită în urma proclamării republicii populare, la 30 decembrie 1947, unificarea ideologico-politică și organizatorică a partidului clasei muncitoare, adoptarea noii constituții democrat-populare, măsurile de democratizare structurală ale justiției, a cadrelor de comandă din armată, din organele de ordine și siguranță a statului, au creat condiții politico-administrative corespunzătoare trecerii la construcția socialismului în țara noastră.

Dar, așa cum s-a precizat în raportul politic al C.C. al partidului la congresul de unificare din februarie 1948, dacă în domeniul politic se creaseră, iar constituția din 13 aprilie 1948 consacrase structurile regimului democrat-popular, în domeniul economic mijloacele de producție, de transport, de asigurări, comerțul și cooperatie își păstrasera vechile structuri și vechii proprietari particulari; dar, pe de altă parte, deși sectorul particular era încă predominant în economie, datorită cuceririi puterii politice de către proletariat, a politicii economice a guvernului democrat-popular, prin măsurile de dirijare, control și limitare a beneficiilor, capitalismul fusese tot mai mult îngrădit și silit să lucreze în folosul comenzii social-politice.

Statul care nu deținea decît aproximativ 20% din siderurgie, 30—40% în industria metalurgică, regia căilor ferate, a monopolurilor sării, alcoolului, țigărilor și chibrituri precum și participații în celelalte ramuri¹, la care se adăugau întreprinderile cuprinse în componența sovromurilor, în ciuda politicii de îngrădire, nu putea să preîntîmpine refuzul patronilor de a investi capitaluri în noi utilaje sau în reechiparea utilajelor în funcțiune, evaziunea sumelor rezultate din beneficii, cazurile de abandonare directă a unor întreprinderi (de pildă, cazul societății Astra Română, abandonată de cadrele de conducere olandeze care părăsesc țara în martie 1948) sau chiar cazurile unor sabotaje directe, atîta timp cît majoritatea întreprinderilor se găseau în mîinile particularilor. Soluția ce se impune era trecerea principalelor mijloace de producție, transport, etc. în proprietatea statului democrat-popular.

Fără a face o aluzie directă la o iminentă naționalizare, raportul politic al C.C. la congresul partidului din februarie 1948, subliniase că dezvoltarea

și modernizarea rapidă a industriei românești nu se puteau realiza fără un efort considerabil de investiții, care, în concepția partidului, trebuiau obținute în principal printr-o politică de acumulări întreprinse de statul democrat-popular².

În proiectul și apoi în textul constituției Republicii Populare Române, în capitolul „Structura social-economică”, se stipula posibilitatea coexistenței atât a sectorului economic de stat, cu cel al proprietății mijloacelor de producție deținute, în continuare de persoane particulare (fizice sau juridice) sau cooperatiste (comunități de avere, fundații etc.), dar în acelaș timp se prevede ca bogățiile de orice natură ale subsolului, zăcămintele miniere, apele, izvoarele de energie naturală, căile de comunicație ferate, rutiere, pe apă și în aer, PTT-ul, Radiodifuziunea să aparțină în întregime statului, ca „bunuri comune ale poporului” (art. 6). Se prevedea, de asemenea, trecerea comerțului intern și extern sub controlul statului, chiar și a acelor întreprinderi de comerț interior care rămăneau în proprietate particulară sau cooperatistă (art. 8).

Articolul 10, în schimb, prevedea posibilitatea efectuării unor exproprieri de utilitate publică, cu despăgubiri stabilite prin lege a foștilor proprietari particulari, iar articolul 11 trecerea în proprietatea statului „când interesul general o cere” a mijloacelor de producție.

Includerea în noua Constituție a R.P.R., a principiului fundamental după care statul era în drept, ori de câte ori o cerea interesul general, să procedeze la trecerea în proprietatea statului a mijloacelor de producție deținute pînă atunci de persoane (fizice sau juridice) particulare, crea cadrul juridic pentru înfăptuirea naționalizării, la momentul considerat oportun de puterea de stat legislativă și executivă³.

Neenunțarea categorică a intenției de a se trece la naționalizarea totală a tuturor marilor întreprinderi industriale și de comerț, bancare și de asigurări etc. urmărea nestinjenirea și neîntreruperea efortului de refacere economică, de sporire a producției pînă în apropiere de cotele nivelului antebelic (1938).

Cucerirea puterii economice din mâinile burgheziei de către clasa muncitoare avea să ofere baza de plecare în declanșarea amplului și necesarului proces de industrializare socialistă a României. Ea a fost pregătită de întreaga activitate ideologico-politică a forțelor revoluționare în frunte cu detașamentul politic de avangardă al clasei muncitoare, de întreaga politică economică desfășurată de puterea revoluționar-democratică, în confruntare cu forțele conservator-reacționare, care se opuneau oricăror transformări democratice în direcția socialismului.

Lansată prematur, în proiectul platformă al P.C.R. din septembrie 1944, în platforma F.N.D. din octombrie 1944, prevederea naționalizării marilor întreprinderi și instituții bancare a fost retrasă și nu a mai figurat din considerente tactice (ținînd seama de raportul de forțe și de necesitatea constituirii unor guverne de coaliție democratică), în programul de guvernare al F.N.D. dat publicității în 28 ianuarie 1945 care apela la „toți factorii economiei naționale dornici de a colabora la refacerea economică și financiară a țării : industriași, comercianți, meseriași”⁴.

La ordinea zilei, figurau atunci aprovizionarea frontului antihitlerist, îndeplinirea riguroasă a condițiilor convenției de armistițiu ; înseși reformele și măsurile economice preconizate aveau ca obiectiv central mobili-

zarea tuturor resurselor economice și umane în vederea refacerii și dezvoltării economice a României. Guvernul F.N.D. preciza în articolul 7 din programul de guvernare F.N.D., că va lua măsuri severe împotriva sabotajilor și speculanților (dar) va sprijini toți factorii economici (industriași, comercianți, meseriași, etc.), care vor să colaboreze cinstit la refacerea întreprinderilor, reorganizarea și ridicarea producției pentru dezvoltarea economiei țării”⁵.

Pe lângă implicațiile majore de ordin politic (scindarea și diminuarea rindurilor P.N.Ț. și P.N.L, în vederea înlăturării sau punerii în inferioritate a acestor partide, într-un viitor guvern de coaliție democratică), acordul de colaborare și participare la guvernare alături de reprezentanții F.N.D. a puternicei grupări liberale tătăresciene (devenit din primăvara anului 1945 principalul partid liberal al țării) și a grupării P.N.Ț.-Anton Alexandrescu, oglindea și ideea antrenării în opera de refacere economică a țării a cercurilor marelui finanțe și marelui industriei, respectiv a unor pături mic-burgheze în special din mediul sătesc, ale căror exponente politice erau cele două grupări sus amintite.

Dificultățile realizării unei democratizări depline a aparatului de stat și a vieții politice în general, a realizării unei politici economice guvernamentale pe de-a-ntregul democrat-populare, datorită poziției de clasă, concepțiilor și comportamentului majorității elementelor burgheze prezente în rindul partidelor și grupărilor ce participau la guvernare (cu osebire a membrilor P.N.L.-Tătărăscu) erau cu prisosință compensate de contribuția tehnică ca specialiști și exponenți ai unor importante cercuri de afaceri, pături și categorii sociale, care au fost determinate să participe la refacerea și dezvoltarea economică a țării, în situația extrem de complexă cu accente dramatice pe care le-au parcurs România, poporul român pe plan social, economic și financiar în anii 1945—1947.

Luând în considerație tocmai acest aspect, raportul politic al C.C. al P.C.R. prezentat la conferința națională a partidului din octombrie 1945, pronunțându-se în favoarea întocmirii pe viitor a unor bugete democratice, care să nu defavorizeze masele populare, propunând măsuri împotriva speculanților, contra circulației capitalurilor neproductive, criticând activitatea ostilă guvernului desfășurată de conducerea B.N.R., preconizau pe de altă parte întărirea colaborării cu partidul liberal Tătărăscu, atât în bătălia economică cât și în perspectiva viitoarelor alegeri parlamentare. Partidul Comunist se declara adeptul hotărât a industrializării și electrificării accelerate a țării, pe baza unor planuri de stat temeinic alcătuite, dar considera că înainte de a se trece la restructurarea și făurirea pe baze noi a economiei naționale trebuia obligatoriu încheiată refacerea economică, dar nu prin apelarea la împrumuturi pe piața internă sau externă, ci, mai înainte de toate, pe calea folosirii integrale a capacității productive și a resurselor umane și de materii prime existente în țară.

Industriașii și comercianții erau chemați să-și sporească veniturile prin creșterea masei de produse și a circulației acestor produse în cantitate cât mai sporită.

Refacerea economică nu era concepută doar ca o reîntoarcere la volumul și structura producției antebelice; la baza reconstrucției econo-

mice a României trebuind să stea dezvoltarea industriei grele (construc-toare de mașini unelte).

„De tăria industrială a țării” — se arăta în Raport — depinde în mare măsură însăși independența statului nostru. De existența unei indus-trii dezvoltate se leagă existența clasei muncitoare, care reprezintă garanția democratizării vieții noastre publice”⁶.

În condițiile concrete existente, la scurt timp după încheierea răz-boiului, P.C.R. considera că la refacerea și ridicarea economică a României postbelice trebuia antrenat „tot ce este activ, energetic și competent în țara noastră”, pentru refacerea economică a țării trebuind strânse laolaltă toate forțele productive ale țării⁷.

În condițiile extrem de dificile economico-financiare ale anului 1946, concentrarea în continuare a tuturor forțelor în vederea refacerii (redre-sării) economice se impunea cu prioritate absolută. Pentru a ieși din situația grea în care se găsea economia, îndeosebi anumite ramuri industriale, plat-forma electorală a Blocului Partidelor Democratice preconiza : „mobili-zarea tuturor forțelor productive ale țării ; stimularea inițiativei particu-lare ; folosirea resurselor interne pentru procurarea materiilor prime nece-sare industriei ; procurarea din import atât a utilajului industrial necesar cât și a materiilor prime deficitare etc⁸.

Cît timp refacerea și redresarea economico-financiară, deși în a doua jumătate a anului 1947 va înregistra realizări notabile, nu era în-cheiată, P.C.R. și P.S.D., respectiv din februarie 1948 P.M.R., nu a consi-derat oportună reluarea problemei socializării unor importante sectoare economice, deși etatizarea B.N.R., funcționarea oficiilor industriale, rea-lizarea în bune condiții a planului de redresare economică propus de P.C.R. în iunie 1947 și îndeosebi înlăturarea din guvern și din fruntea statului a ultimilor reprezentanți ai claselor și păturilor exploatare dădeau cale liberă inițiativelor parlamentare și guvernamentale ale con-ducătorilor regimului democrat-popular din România.

Consolidarea regimului democrat-popular, a organismelor și cadru-lui său instituțional în prima jumătate a anului 1948, dar mai ales atin-gerea unui stadiu avansat de redresare economică și financiară a țării, care nu putea fi depășit⁹ decît în condițiile trecerii la o restructurare ra-dicală determină conducerea P.M.R. să ia în considerație preluarea în proprietatea statului a principalelor mijloace de producție. Considerente nu numai de ordin ideologic-politic (trecerea la construirea socialismului în România), dar și necesitatea urgentării și desăvirșirii redresării econo-mice postbelice, în vederea lansării unui amplu program de dezvoltare economică a țării, impuneau o astfel de măsură cu un profund caracter revoluționar.

Încă la sfîrșitul anului 1947, Comisia de redresare economică și stabilizare monetară, a trecut la inventarierea întreprinderilor industriale de transport, comerciale și de credite, acțiune motivată din nevoia de a se cunoaște întregul potențial economic-financiar al țării. Din datele culese (în perioada 15—24 octombrie 1974) reiese că, în acel moment, existau 54 315 întreprinderi industriale și comerciale dintre care 47 479 erau întreprinderi particulare folosind cinci sau mai mulți angajați. Din totalul întreprinderilor particulare, 40 641(85,6%) se aflau în activitate productivă sau comercială, iar 6838 (gatere, alambicuri, darace, mici

abatoare, mori și uleiuri etc.) nu lucrau. Aproximativ trei sferturi din totalul unităților recensate erau întreprinderi productive (industriale), 655 (1,4%) de transport; 10331 unități (31,8%) aparțineau comerțului și instituțiilor de credit, iar 950 (cca. 2%) aveau funcțiuni diverse sau insuficient precizate¹⁰.

Recensământul economic oferea o imagine a gradului de concentrare și centralizare a întreprinderilor, a ponderii diferitelor ramuri, caracterul precumpănitor al industriei ușoare și alimentare în raport cu întreprinderile din ramurile siderurgie, metalurgie, energetice și chiar industria extractivă.

De pildă, majoritatea întreprinderilor făceau parte din ceea ce se numea în epocă industria prelucrătoare 134 448 unități, în raport cu 1045 unități în industria extractivă și cca. 2500 întreprinderi metalurgice¹¹.

Pe de altă parte, se remarcă concentrarea producției siderurgice și metalurgice în întreprinderi mari și relativ foarte mari (cu peste 500 salariați)¹². Cu excepția transporturilor feroviare, a regiilor monopolurilor statului în restul ramurilor industriale majoritatea întreprinderilor se găseau în mâinile particularilor. Pe baza culegerii unor date suplimentare, imediat după alegerile parlamentare și votarea noii constituții a R.P.R., s-a constituit o Comisie superioară de naționalizare¹³. Comisia era subordonată pe linie guvernamentală Consiliului superior economic, iar pe linie de partid direct secretarului C.C. al P.M.R. S-au constituit în cursul lunii mai 1948 comisii județene de naționalizare¹⁴ și subcomisii pentru fiecare mare întreprindere sau grup de întreprinderi mici din aceeași ramură. Activitatea acestor comisii nu a fost făcută publică, unele măsuri pregătitoare luate pe plan local fiind motivate de întărirea măsurilor de pază împotriva actelor de diversiune, distrugerea sau sustragerea de bunuri sau produse de către proprietarii întreprinderilor în scop de sabotaj sau evaziune fiscală. Formațiile de luptă patriotică au fost la rîndul lor activizate, organizîndu-se patrule sau o dublare a pazei contractuale din incinta întreprinderilor¹⁵.

În sarcina comitetelor județene, cu avizul secretariatului C.C. al P.M.R., a fost titularizarea echipelor operaționale care trebuiau să preia sub control totalitatea bunurilor și mijloacelor de producție din întreprinderile ce urmau a fi trecute în proprietatea statului democrat-popular precum și a persoanelor indicate a ocupa funcții de conducere în întreprinderile naționalizate.

La începutul lunii iunie 1948, toate aceste operații pregătitoare erau încheiate.

În cursul zilei de 10 iunie 1948, plenara C.C. al P.M.R. a discutat planul de măsuri elaborat de Biroul Politic. În cursul nopții de 10/11 iunie 1948, echipele muncitorești special desemnate și pregătite, în componența cărora intrau și membrii ai formațiilor de luptă patriotică, au trecut la blocarea porților și altor mijloace de acces în cele 8 500 întreprinderi care urmau să fie naționalizate. În cursul dimineții de 11 iunie 1948, plenara C.C. al P.M.R. votează o rezoluție în care, după ce se face un amplu bilanț al evoluției situației politice din ultimele luni¹⁶, aproba lucrările de pregătire a naționalizării întreprinderilor industriale, miniere, de transport, bancare și de asigurări și planul de măsuri pentru înlăturarea acestui act revoluționar¹⁷.

„Trecerea principalelor mijloace de producție în mâinile statului popular și transformarea lor în felul acesta în bunul comun al întregului popor muncitor — se spunea în rezoluția plenarei C.C. al. P.M.R. — lichidează grava nepotrivire în situația internă, nepotrivire care decurge din faptul că în timp ce puterea politică se află în mâinile celor ce muncesc, în frunte cu proletariatul, pozițiile economice dominante mai erau deținute de clasele exploatatoare. Naționalizarea — se spunea mai departe — consolidează temeliile regimului de democrație populară și dă o puternică lovitură clasei capitaliste, dușmana cea mai înverșunată a regimului popular¹⁸.

La 11 iunie 1948, la amiază, au început lucrările sesiunii Marii Adunări Naționale în care Gheorge Gheorghiu-Dej, în numele partidului și a guvernului, a prezentat expunerea de motive la proiectul de lege privind „trecerea în mâinile statului, ca bun al poporului, a celei mai importante părți din mijloacele de producție”¹⁹ industrială.

Numai prin naționalizarea principalelor mijloace de producție, a instituțiilor bancare de credit și asigurări prin lărgirea substanțială și crearea unui sector de stat precumpănitor în industrie, transporturi, în sectorul financiar, se putea trece la o economie planificată care să asigure printr-o muncă conștientă și însuflețită dezvoltarea într-un ritm accelerat și în conformitate cu principiile socialiste (leniniste) a unei societăți de tip socialist.

În unanimitate și de urgență²⁰, deputații au votat legea de naționalizare a întreprinderilor industriale.

Legea nr. 119 pentru naționalizarea întreprinderilor industriale, miniere, bancare, de asigurări și de transport marca momentul cuceririi puterii economice de către clasa muncitoare.

Sub incidența legii intrau toate întreprinderile (indiferent de mărime) din sectoarele: extracția și prelucrarea minereurilor de fier, aur, argint și minereuri neferoase, industria cimentului, a materialelor refractare, a geamurilor, celulozei, filaturile de bumbac și de mătase, unitățile de producere, transport și distribuție a energiei electrice, fabricile de zahăr, paste făinoase, de dulciuri diverse, morile cu valțuri etc. Într-o serie de alte ramuri (metalurgică, gaterie, fabrici de cherestea de placaje, paneele, furnire, parchete, fabrici de încălțăminte, țesătorii de bumbac sau mătase, abatoarele, întreprinderile de fabricat piine și alte produse de panificație fabricile de bere etc.) erau naționalizate numai întreprinderile care aveau un număr mai mare de salariați și de forță motrice (în genere, erau excluse atelierile meșteșugărești, daracele, alambicurile, morile de apă etc., care nu foloseau sau utilizau în mică măsură și sporadic forța de muncă străină).

Au fost expropriate în întregime societățile de asigurări, S.A.R. Telefoane, Societatea română de Radiodifuziune²¹.

Prin lege, cădeau sub incidența naționalizării și bunurile și efectele cetățenilor sau societăților românești dacă proveneau sau rezultaseră din valorificarea producției întreprinderilor supuse naționalizării²². În total, au fost expropriate 8 894 întreprinderi care în funcție de importanța lor, republicană sau locală, au trecut sub controlul și administrația ministerelor (centralelor ce se vor înființa), respectiv a organelor locale ale puterii de stat²³.

Ca și în cazul etatizării B.N.R., întreprinderile naționalizate treceau în proprietatea statului, libere de orice sarcini.

Noile conduceri aveau dreptul de a protesta în următoarele șase luni de la naționalizare orice plăți sau obligații ce li se cereau în cazul când se dovedeau că astfel de obligații sau plăți ar fi fost perfectate de foștii proprietari în scopul evaziunii fiscale sau al sustragerii de valori. În același sens, legea prevedea că o serie de daune izvorînd din administrarea necorespunzătoare a întreprinderilor, din neonorarea unor plăți către stat sau terți produse înainte de 11 iunie 1948 să fie scăzute din sumele pe care foștii proprietari urmau să le primească drept despăgubire²⁴. În genere, comisiile judecătorești desemnate să precizeze cuantumul despăgubirilor, lichidarea activului și pasivului existent în momentul naționalizării întreprinderilor, acționarea în justiție de către stat a foștilor patroni pentru o serie de nereguli și daune aduse producției și economiei naționale au diminuat, în unele cazuri substanțial, sumele pe care urmau să le primească foștii proprietari de la stat²⁵.

„Naționalizarea — preciza tovarășul Nicolae Ceaușescu la a 45-a aniversare de la crearea P.C.R. — a deschis o etapă nouă în istoria relațiilor de producție din țara noastră, a dus la lichidarea marii burghezii industriale și financiare, la crearea unui puternic sector socialist de stat în economie, a permis trecerea la conducerea planificată a economiei naționale”²⁶.

Actul naționalizării principalelor mijloace de producție din 11 iunie 1948 a fost completat și extins ulterior printr-o serie de decrete privind trecerea în proprietatea statului și a altor categorii de întreprinderi și instituții de credit și comerț particulare, care nu figuraseră în anexele legii 119²⁷. Astfel, la 13 august 1948, s-a lichidat complet rețeaua întreprinderilor și instituțiilor de credit particulare, ele trecînd în patrimoniul statului; la 3 noiembrie 1948, sînt naționalizate instituțiile medico-sanitare și întreprinderile cinematografice (inclusiv sălile de vizionare), în februarie-martie 1949 vor fi naționalizate și micile întreprinderi (cu mai puțin de 10 salariați și 20 cai putere) care fuseseră exceptate de la exproprierea din 11 iunie 1948.

La 1 martie 1949, vor fi trecute în proprietatea statului exploatarea moșierești (împreună cu mașinile agricole și celelalte utilaje aferente). În sfîrșit, în aprilie 1949, se va trece la naționalizarea farmaciilor, laboratoarelor chimico-farmacaceutice, drogherilor, depozitelor de medicamente, laboratoarelor de analize medicale. În completare la aceste naționalizări, la 2 aprilie 1950 vor fi naționalizate imobilele deținute de foștii industriași, moșieri, bancheri, mari comercianți, care fuseseră supuși naționalizării. De asemenea au fost trecute în proprietatea statului imobilele hoteliere.

Existența după naționalizare a unui puternic sector socialist de stat în industrie²⁸ a creat condițiile trecerii, la acest important domeniu al activității vieții economice, la organizarea producției și circulației mărfurilor pe baze planificate.

La 1 iulie 1948, se înființează Comisiunea de Stat a Planificării, ca organ guvernamental central de planificare economică. În locul oficiilor industriale (din componența cărora făcuseră parte și foștii patroni naționalizați) iau ființă, la 8 iulie 1948 centralele industriale ca organe de conducere a întreprinderilor naționalizate.

În sectorul agricol, la începutul lunii octombrie 1948, se va trece la gruparea și conducerea activului centrelor și unităților dispartate de mașini agricole în Stațiuni de mașini și tractoare (S.M.T.) care împreună cu R.E.A.Z.I.M.-ul asigurau activitatea și dezvoltarea sectorului de stat în agricultură²⁹.

Preluarea în proprietatea și în administrarea organismelor economice ale puterii populare de stat a mijloacelor de producție industriale, a întreprinderilor de transport, a instituțiilor de credit și finanțe, a stabilimentelor medico-sanitare și farmaceutice, de artă și cultură, a întreprinderilor hoteliere etc. a permis lansarea începând cu 1949 a planurilor de producție la scară națională³⁰.

Consecință directă a naționalizărilor, situația socială a clasei muncitoare s-a schimbat radical. Ea a încetat să mai fie o clasă exploatată, ci în calitate de clasă conducătoare în stat a asigurat majoritatea cadrelor necesare funcționării întregului angrenaj industrial al țării. Însăși întrecerile între ramuri, întreprinderi, echipe în vederea sporirii productivității muncii capătă valențele unor întreceri socialiste în producție. Se inițiază încă din primăvara anului 1948 deschiderea unor mari șantiere de muncă patriotică (voluntară) care duc la definitivarea lucrărilor de construire a liniilor de cale ferată Bumbăști-Livezeni, Salva-Vișeu, a noilor tunele de la Predeal, la terminarea magistralei de gaz metan Agnita-Botorca; în București în câteva luni s-a înălțat noua fabrică de confecții, pe locul fostelor ateliere A.P.A.C.A.; se vor deschide primele șantiere de ameliorări și aducerea în circuitul agricol a unor noi terenuri, se procedează la îndepărtarea ultimilor vestigii ale războiului prin demolarea și curățirea terenurilor (în așteptarea unor noi construcții sau lucrări edilitare) a imobilelor grav afectate de cutremurul din 1940 sau de operațiile militare din anul 1944. Preluarea de către stat și punerea veniturilor obținute de la întreprinderile naționalizate în slujba acumulărilor socialiste au avut efecte benefice și în domeniile științei și culturii. În iunie 1948, Academia Română se va transforma în Academia Republicii Populare Române; în august 1948, va avea loc reforma învățământului menită să asigure viitoarele generații de constructori ai socialismului.

În perspectiva anilor de construcție a socialismului în țara noastră, se poate aprecia că „Naționalizarea industriei, băncilor, transporturilor și comerțului a dus la lichidarea proprietății capitaliste asupra mijloacelor de producție, la crearea în economie a proprietății socialiste a întregului popor, marcînd de fapt, începutul făuririi societății socialiste în România”³¹.

Pe drumul deschis de cucerirea puterii politice și apoi a celei economice de către clasa muncitoare, prin lichidarea vechiului regim politic burghez și a exploatării omului de către om, poporul român a înregistrat în cei 40 de ani care au trecut la de naționalizare, pași uriași pe calea progresului social și politic. Dintr-o țară agrar-industrială subdezvoltată, România a devenit o țară industrial-agrară cu o economie dinamică, care diminuînd pas cu pas, prin efortul întregului popor, rămînerea în urmă moștenită de la vechiul regim, tinde să se apropie și să atingă în următoarele cincinale stadiul de dezvoltare economică ale celor mai avansate țări ale lumii. Conducătorul întregului proces de progrese spectaculoase ale României contemporane este clasa muncitoare și partidul ei politic de avangardă, Partidul Comunist Român³².

NOTE

¹ G. Sonea, *Naționalizarea principalelor mijloace de producție în România, 11 iunie 1948*. Edit. politică. București, 1968, p. 37.

² Referințele la documentele și dezbaterile congresului de unificare sînt extrase din *Congresul Partidului Muncitoresc Român*. București, 21-23 februarie 1948, Edit. P.M.R., București, 1948, 263p.

³ Dacă pentru cazurile particulare de exproprieri de utilitate publică, constituția prevedea „drepte despăgubiri” (art. 10), în cazul naționalizării mijloacelor de producție, prevenirea unor eventuale despăgubiri lipsea; trecerea mijloacelor de producție în proprietatea statului urma să se facă „în condițiile prevăzute de lege”.

⁴ „Scinteia”, 29 ianuarie 1945.

⁵ *Ibidem*.

⁶ „Scinteia”, 20 octombrie 1945.

⁷ *Ibidem*; cf. *Conferința națională a P.C.R. Rezoluție*, Edit. P.C.R., București, 1946, p. 9.

⁸ *Platforma program a Blocului Partidelor Democratice*, Edit. P.C.R., București, 1946.

⁹ În primele luni ale anului 1948, cu excepția unor creșteri în sectorul siderurgie-meta-lurgic, textil, transporturi feroviare în alte ramuri industriale (extractivă, îmbrăcăminte-în-călțăminte, etc.) atât o anumită penurie de materii prime, lipsa unor piese de schimb, dar mai ales rețineră manifestată de unele cercuri care se arată tot mai puțin dispuse (chiar cu riscul suportării unor sancțiuni economice sau penale) să colaboreze cu organele de control și conducere ale guvernului democrat-popular, determină o scădere sau o stagnare vădită a procesului de redresare economică.

¹⁰ Datele prezentate după volumul editat de Institutul central de statistică, intitulat *Întreprinderile particulare, industriale, comerciale și de transport. Rezultate provizorii ale inventarierii din octombrie 1947*, București, 1947 (deși data apariției este trecută pe copertă 1947, după anumite indicii, lucrarea pare a fi apărut în realitate la începutul anului 1948).

¹¹ Peste trei sferturi din întreprinderi aveau mai puțin de 10 salariați și mai puțin de 20 cai puterea instalată, constituind deci ateliere meșteșugărești sau mici întreprinderi, care, în ciuda numărului lor mare, aveau totuși o pondere redusă în volumul total al producției dintr-o ramură sau alta industrială.

¹² Astfel, în industria metalurgică, doar cca. 6% din numărul întreprinderilor dețineau 73% din forța motrice și 65% din totalul personalului. O situație similară era în industria extractivă și de prelucrare a petrolului, în industria minieră etc.

¹³ Din comisie făceau parte prim vicepreședintele guvernului, titularii ministerelor Industriei, Afacerilor Interne, Finanțelor și Justiției.

¹⁴ Ca și în cazul comisiei centrale, din aceste comisii făceau parte primul secretar al comitetului județean sau secretarul cu probleme economice, prefectul județului, reprezentantul consiliului județean al sindicatelor, șeful serviciului financiar județean și șeful direcției județene de control economic.

¹⁵ Date ample privind pregătirile organizatorice ale trecerii la naționalizarea mijloacelor de producție industriale se găsesc în dările de seamă și alte materiale ale regionalelor și județenelor de partid; cf. culegerea tematică, *Naționalizarea și progresul social*, Edit. politică, București, 1976 și G. Sonea, *Naționalizarea principalelor mijloace de producție, din România, 11 iunie 1948*, Edit. Politică, București 1968 (primele două capitole).

¹⁶ Rezoluția conținea și unele aprecieri eronate privind activitatea fostului lider P.C.R. L. Pătrășcanu, despre ascuțirea luptei de clasă; avea în vedere trecerea la verificarea membrilor de partid, combătea tendințele avantgardiste din rindul organizațiilor de tineret.

¹⁷ *Rezoluții și hotărâri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, Edit. P.M.R., București, 1951, p. 24.

¹⁸ *Ibidem*, p. 25.

¹⁹ „Scinteia”, 13 iunie 1948.

²⁰ Urgența era motivată de necesitatea de a legaliza actul naționalizării (exproprierii, în fapt, pe cale revoluționară) a întreprinderilor, care în momentul dezbaterii proiectului lege, fuseseră preluate sub control de comisiile muncitorești, se instituiseră noile conduceri (muncitorești) ale întreprinderilor și se luaseră toate măsurile menite să prevină, fie acte de sabotaj și distrugere, fie sustragerea de bunuri de către foștii proprietari și posibilitățile lor unelte, a oamenilor lor de casă din fabrici. Preluarea sub control muncitoresc revoluționar a întreprinderilor vizate a fi naționalizate încă din zorii zilei de 11 iunie 1948, a asigurat succesul deplin al operației, lăsând fără replică pe foștii proprietari, patroni, directori sau președinți ai consiliilor de administrație (cărora li s-a mai permis accesul în incinta întreprinderilor numai pentru a preda actele, cheile și valorile din casele de bani)

²¹ „Monitorul Oficial”, Partea a III-a (Dezbateri parlamentare) din 11 iunie 1948.

²² În cazul unor întreprinderi aparținând unor cetățeni sau state ale Națiunilor Unite, care erau administrate în comun cu partea românească (cazul sovromurilor) acestea erau exceptate de la naționalizare, situația lor urmând a fi reglementată ulterior prin negocieri bilaterale guvernamentale. De asemenea nu erau supuse exproprierii cote părți dintr-o serie de întreprinderi care fuseseră dobândite de cetățeni ai Națiunilor Unite în urma prevederilor Tratatului de pace. În aceste cazuri, preluarea de către statul român a unităților naționalizabile urma a fi reglementată prin negocieri.

²³ *Progresul economic în România, 1877—1977*, Edit. politică, București, 1977, p. 443.

²⁴ În calcularea valorii bunurilor și utilajelor întreprinderilor, se luau în calcul decalajele fiscale ale foștilor proprietari (vădit diminuate pentru a plăti impozite cât mai reduse), iar în ceea ce privește acțiunile cota lor nominală (nu cursul la bursă); erau excluși de la primirea de despăgubiri proprietarii fugiți din țară, funcționarii de stat care își dobândiseră proprietățile în timpul serviciului, în cazul în care nu putea dovedi proveniența anterioară sau exterioară (dotă, moștenire) a participațiilor lor la întreprinderile supuse naționalizării.

²⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 1, Edit. politică, București, 1968, p. 386.

²⁶ Detalii și aprecieri privind pregătirea, infăptuirea și urmările social-economice și politice ale naționalizărilor în monografia *România în anii socialismului*, Edit. politică, București, 1980, p. 48—54, 56—57.

²⁷ Este de amintit că, la sfârșitul lunii mai 1948, în plină pregătire pentru trecerea la naționalizare, bunurile casei regale care cuprindeau și participațiile întreprinderi industriale, comerciale, instituții bancare și alte bunuri din sectorul agrosilvic, numeroase imobile etc., au trecut în patrimoniul statului.

²⁸ Vezi datele recensământului industrial efectuat la 31 octombrie 1948, care constată că sectorul socialist de stat devenise preponderent în majoritatea ramurilor industriale ale țării.

²⁹ M. Ruscescu, *Procesul cooperativizării agriculturii în România (1949—1962)* în „*Revista de Istoric*”, nr. 3 (1979), p. 431.

³⁰ Datorită încă nivelului scăzut al producției (într-o serie de ramuri se vor atinge cotele antebelice abia în 1949—1950), scurtului răstimp trecut de la naționalizare, planificarea socialistă în țara noastră nu a putut demara cu un cincinal, ci au fost necesare pentru desăvârșirea redresării economice și pregătirea primului cincinal de două planuri de producție anuale (1949 și 1950).

³¹ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 55.

³² Nicolae Ceaușescu, *Raportul la conferința națională a P.C.R. din 14 decembrie 1987* în „*Scinteia*” din 15 decembrie 1987.

LA NATIONALISATION DES MOYENS DE PRODUCTION INDUSTRIELLE — MOMENT DÉCISIF POUR LE PASSAGE À L'ÉDIFICATION DE LA SOCIÉTÉ SOCIALISTE

Résumé

La conquête du pouvoir d'État par la classe ouvrière, sous la direction du P.C.R., la proclamation de la République, l'adoption de la nouvelle Constitution démocratique-populaire en avril 1948 ont créé des conditions favorable à la liquidation du pouvoir économique de la bourgeoisie, à la réorganisation et au développement de l'industrie, du système de crédit et finances sur des bases socialistes.

Dans les conditions du régime de démocratie populaire, la préparation et l'accomplissement de l'acte de nationalisation des principales entreprises industrielles et de transport, des moyens de radio et de télécommunication, le passage sous le contrôle de l'État de tout le système bancaire, des Sociétés d'assurances, des entreprises de commerce extérieur et de commerce en gros ont pu avoir lieu grâce à l'étroite collaboration entre les organes du pouvoir d'État et les organes ouvriers patriotique.

Le passage le 11 juin 1948 des moyens de production industrielle entre les mains de la classe ouvrière a supprimé l'exploitation du prolétariat par la bourgeoisie et a jeté les bases de la production et de la répartition des biens sur des principes socialistes dans les entreprises nationalisées, a créé des conditions à l'organisation de la production sur la base de la planification socialiste, a déclenché le processus de l'industrialisation socialiste.

LEGISLAȚII, ORDINE ȘI REGULAMENTE APLICATE ÎN ARMATA MODERNĂ DIN MOLDOVA ÎN PERIOADA 1832—1834

ANGHIEL POPA

Noua legislație introdusă în Țările Române în anii 1831—1832 referitoare la organizarea armatei cum am subliniat cu alt prilej¹ avea menirea prin spiritul ei de a îngădi dezvoltarea în sensul aspirațiilor naționale ale acestei instituții condamnând-o la imobilism și stagnare. Armata nou creată era, rezultatul eforturilor conjugate ale elementelor progresiste românești, care-și puneau în oștire toate speranțele, în vederea realizării obiectivelor urmărite de poporul român, angajat în lupta pentru emancipare națională². În acest sens, aprecierea făcută de N. Iorga, în 1931, este edificatoare: „Alcătuirea unei oștiri românești nu a fost o simplă măsură administrativă sau politică. Ea a ieșit din însăși cerințele de acum o sută de ani ale sufletului românesc. Armata noastră e un act de voință al întregului popor și marea ei valoare morală vine de aici”^{2 bis}.

Organizarea instituției militare nou create, în conformitate cu obiectivele și țelurile poporului român, a aspirațiilor sale naționale, impunea eludarea prevederilor regulamentare, ieșirea din încorsetajul acestora. Obiectivul era realizabil, nu prin anularea noii legiuri, situația de altfel imposibilă, ținând seama de conjunctura politică, ci printr-o interpretare a prevederilor regulamentare privind armata. Spre folosirea acestei căi îndemna N. Bălcescu, în 1844, subliniind că armata, în structura sa regulamentară, nu putea să-și îndeplinească obiectivele sale naționale: „Este, dar, de neapărată trebuință a purcede cit mai în grabă spre o reformare a organizației noastre ostășești, o reformare care să ne chizășluească mai bune temeiuri de apărare. Spre aceasta nu e trebuință a face înnoire deosebită în legiuirea ce avem. Principiile fundamentale sînt recunoscute de regulament; n-avem decît să le dăm o mai bună aplicație”³. Într-un moment în care în noul organism militar se afla la început de drum, o astfel de rezolvare, cel puțin pentru această etapă, era indicată. Tradiția pe care istoricul o avea în vedere nu putea fi abandonată, dar, în același timp, trebuia preluată și adaptată la condițiile și realitățile vremii⁴. Se impunea o transformare progresivă a oștirii prin creșterea efectivelor și prin completarea unor noi genuri de arme creindu-se o armată capabilă de a acționa independent, să fie în măsură de a-și uni eforturile cu armata munteană pentru a „rezista unor adversari sau coaliții care ar avea de partea lor superioritatea numerică și tehnică”⁵. În vederea realizării acestui scop, întreaga perioadă ce o avem în atenție se caracterizează, sub raportul evoluției și dezvoltării armatei, prin numeroase încercări efectuate de forțele progresiste ale vremii spre a conferi noii instituții un profund caracter național și de a o situa în posibilitatea de a transpune în practică și de a apăra desideratele poporului român.

În perioada imediat următoare de după *aplicarea prevederilor regulamentare* în Moldova (1 ianuarie 1832), armata a avut de întâmpinat numeroase greutăți ce erau generate nu numai de restricțiile prevederilor regulamentare, ci și de impedimentele inerente oricăru început de organizare. Un rol deosebit de important pentru armată, în perioada analizată, l-a deținut procesul de instrucție⁶. Greutățile întâmpinate în acest domeniu erau generate, într-o largă măsură, de lipsa cadrelor specializate, a regulamentelor, serviciilor și a unei baze materiale. Numărul redus al ofițerilor pămînteni instruiți a fost suplinit prin prezența, în primii ani de organizare, a cadrelor rusești. Alături de ofițeri, s-au aflat și „cinuri de gios” (soldați și subofițeri), pînă în 1834, după cum rezultă din statisticile vremii^{6bis}. Atașați la început ca instructori, prin ordinele date ulterior, mulți dintre aceștia vor fi angajați în armată în mod definitiv⁷.

Lipsa regulamentelor militare, atît de necesare în procesul de instrucție, a fost suplinită, în această perioadă, prin traducerile făcute din regulamentele străine, încercîndu-se totuși o adaptare a acestora la specificul și realitățile concrete din Moldova. Încă din 1831, s-a luat hotărîrea de a fi tradus un „așezămînt ostășesc” oferit de conducerea armatei rusești. Într-un timp relativ scurt, traducerea fiind terminată, s-au făcut demersuri pentru a fi tipărit. Cum tipărirea era amînată din cauze necunoscute nouă, iar situația impunea cu necesitate un regulament în limba română, s-a solicitat sprijin conducerii militare din Țara Românească, unde regulamentul era deja tipărit. Au fost primite 25 de exemplare din capitolele: „Slujba de garnizon”, „Slujba de avanposturi”, „Slujba de cavalerie” și „Școala recruților”⁸. În anii ce au urmat, au fost tipărite regulamente și instrucțiuni militare originale, fiind eliminate din cadrul procesului de instrucție, treptat, practicile și deprinderile vechi, de influență străină, situație ce a contribuit la un evident progres al oștirii.

Referitor la procesul de instrucție⁹ menționăm că avea la bază o disciplină excesiv de severă. Asemănător pentru ambele arme (infanterie și cavalerie), consta în exerciții, manevre, marșuri, minuirea armamentului, trageri la țintă¹⁰. În pregătirea oștirii, un rol deosebit de important l-au avut taberele de instrucție, organizate constant în perioada 1 mai – 1 septembrie a fiecărui an¹¹, cînd „miliția tăbăruiată pe malul Prutului făcea, timp de mai multe zile, manevre și aceste manevre se terminau cu un simulacru de luptă; atacarea și apărarea unei porzițiuni”¹².

În ce privește armamentul și munițiile existente în dotarea armatei, în cea mai mare parte proveneau din achizițiile făcute în Rusia: arme cu cremene prevăzute cu baionetă, pistoale, lănci, săbii și spade de tip oriental, această ultimă categorie fiind în dotarea ofițerilor superiori¹³. În cursul anului 1832 conducerea militară face eforturi pentru „cumpărarea de puști cu mare calibru”. Comanda făcută în Rusia a fost onorată, în vara anului 1833, cînd s-a primit un lot de 832 arme prevăzute cu baionetă¹⁴.

Cu toate greutățile din această perioadă, s-a manifestat preocuparea pentru organizarea unei forme de învățămînt militar, în special pentru soldați. Proveniți din lumea satelor, majoritatea acestora erau neștiutori de carte, situație cu repercusiuni negative pentru procesul de instruire. Din aceste motive, pentru început, s-a avut în atenție, paradoxal, nu un învățămînt militar propriu-zis, ci unul de cultură generală, vizînd deprinderea scrisului și a cititului. Această formă de învățămînt purta denumirea

de „comenzi de învățătură”¹⁵. Ofițerii, proveniți numai din rîndul boierimii, posedau o cultură generală, fapt ce le ușura însușirea cunoștințelor militare, cu atît mai mult cu cît cunoșteau, ca un specific al epocii, echitau și minuirea armelor albe și de foc.

Măsurile inițiate și aplicate în vara anului 1832, veneau să ofere cadrul necesar atît pentru o pregătire militară, cît și pentru una generală, circumscriindu-se în cadrul transformărilor pe care le-a cunoscut armata în procesul de instruire. Spre exemplificare, menționăm „Pricazul din toată Straja Pămîntească a Moldovei”, nr. 59, din 8 august 1832, referitor la avansări, instrucție și inspecții¹⁶.

Dacă pentru perioada de început a organizării oștirii nevoia de ofițeri și iuncări a impus avansarea acestora fără o pregătire corespunzătoare, în noile condiții, se cereau schimbări în această direcție, care să corespundă noii etape pe care o cunoște armata ca instituție. În acest sens, noul regulament specifica : ofițerii urmau să fie avansați numai la „vacanție” și la propunerea hatmanului, care avea obligația să întocmească pentru fiecare ofițer o fișă personală, referitoare la comportarea și pregătirea acestora, bazîndu-se și pe aprecierile comandantului de batalion¹⁷. Iuncării erau avansați în corpul ofițerilor în baza unei fișe similare și după susținerea unui examen, constînd într-o probă de scris și de instrucția frontului. Pentru pregătirea iuncărilor, a fost elaborată o gramatică, „care, după ce să va tipări, să se deie fieșcăruia cite una”¹⁸. Recruții erau instruiți într-o „școală de comandă”, care trebuia să se organizeze pe lingă Statul Major al batalionului și al hatmanului, formată din 4 subofițeri și 20 de soldați din infanterie și 2 subofițeri și 6 soldați din cavalerie. În cadrul acestei școli de comandă, iuncării, în afara instrucției de front, urmau să deprindă „și alte științe atingătoare de rangul de ofițar”¹⁹.

Pentru transpunerea în practică a acestor obiective, legea prevedea necesitatea de a se acorda mai multă atenție instruirii soldaților. În acest sens, comandantul de batalion, „cu agiutorul mai micului său ștabofițar, are a cerea toate părțile batalionului aflătoare sub a lor îngrijire, odată pe lună”, comandantii de roți (companii), odată pe săptămînă, iar hatmanul „cît va fi mai des, atunci este mai bine și încă odată pe an, anume în luna lui septembrie, făcînd și inspectoricească a sa înștiințare Domnului”²⁰. Eventualele abateri surprinse în cadrul procesului de instrucție urmau a fi sancționate prin măsuri disciplinare²¹.

Analizat, în general, procesul de instrucție și rezultatele sale nu impun prin spectaculos, ci reflectă veridic realitățile cu care era confruntată armata în acest nou început de drum și mijloacele de care dispunea în acest domeniu. Carențele au fost suplinite, într-o largă măsură, prin calitățile native de care dispunea oșteanul : disciplinat, inteligent, receptiv la nou și considerînd greutățile ca un element obișnuit și firesc al vieții. Aprecierile unor contemporani ai perioadei, sînt explicabile și nedisimulate, cu atît mai mult cu cît veneau din partea unor străini dezinteresați. I.H. Zucker afirma în 1834, pe baza declarațiilor ce i-au fost făcute de ofițerii austrieci, că moldoveanul recrutat în armată, „poate sta alături mai tîrziu cu cei mai buni soldați”²². O apreciere similară făcea și comandantul armatei otomane, în primăvara anului menționat, cînd, oferînd hatmanului Teodor Balș o sabie, își justifica gestul pentru „instrucția și

buna disciplină a trupelor de sub comanda sa”²³. Evident, aceste rezultate, obținute în cadrul procesului de instrucție, reflectau o realitate, consecință a eforturilor depuse de întreaga armată, „cinuri de sus și de gios ai Miliției”, cum sublinia hatmanul T. Balș, prin ordinul de zi pe oștire nr. 44, din 1834²⁴.

Lipsa unui serviciu de intendență era suplinită, pentru această perioadă, de către Dejurstva Miliției²⁵ care se ocupa de rezolvarea tuturor problemelor cu care era confruntată armata. Aprovizionarea era realizată prin încheierea de contracte cu persoane particulare, pentru perioada de vară, când trupele se aflau în tabere²⁶. Pentru restul anului, locuitorii, proprietari de imobile, aveau obligația de a asigura „cvartirul” (cazarea), dar și aprovizionarea cu hrană, „urmînd să li se plătească cite 16 parale într-o zi — optime de om”²⁷. În condițiile în care conducerea armatei, din motive disciplinare, a trecut la închirierea unor clădiri pentru a le folosi drept cazarmă, aprovizionarea se realiza de către Dejurstvă, prin repartizarea pe garnizoane a sumelor de bani corespunzătoare sau alocînd cantitatea de produse necesară pentru hrană. Astfel, închiriînd „dughe-nele” mănăstirii Sf. Vineri din Iași pentru cazarmă, comandantul regimentului, prin adresa nr. 1291, din 29 noiembrie 1832, solicita hatmanului ca hrana pentru soldați „să mi se sloboadă în natură, căci în asemenea vreme nu să poate închipui de către polcu cu bani”²⁸. Alături de aceste aspecte, menționăm și lipsa unui local corespunzător pentru serviciul sanitar, problemă rezolvată, temporar, tot prin închirieri²⁹. Pentru a nu se cheltui noi sume de bani, din ordinul hatmanului, comandantul de batalion, Fote, și medicul șef al armatei, Cihac, au elaborat, în septembrie 1832, un deviz pentru reparația camerilor din Curtea Arsă sau Curtea Domnească, unde urma să se stabilească spitalul. În acest sens, era necesară suma de 2875 lei. Hatmanul s-a adresat Sfatului Administrativ, la 26 septembrie 1832, solicitînd aprobarea sumei de 6327 lei, necesară pentru reparațiile de la Iași, dar și pentru clădirea spitalului din Galați³⁰.

Cu toate măsurile inițiate și eforturile depuse, lipsa unei baze materiale se făcea resimțită din plin, fiind, cum era firesc, în atenția conducerii militare din Moldova. De aici numeroasele discuții, urmate de propuneri concrete. Astfel, într-un raport adresat de Hătmănie, vicepreședintelui Divanului Mircovici, se solicita aprobarea pentru construirea unei căzărmi, care ar fi rezolvat și problema spitalului pentru garnizoana din Iași, justificîndu-se cererea prin faptul că, în acest mod, se va „scăpa de strămutări în tot anul din casă în casă și de plăți de chirii, cum și de pretenții cu stăpînii acelora”³¹. Mircovici a ordonat locotenentului Singurov de a elabora un deviz, în vederea construirii căzărmi la Iași, dar și la Galați, care, prezentat lui Kiselev, a fost aprobat. Problema prezenta însă și dificultăți — după cum rezulta din raportul lui Mircovici către Hătmănie³² — pentru faptul că în bugetul armatei nu era prevăzut un fond pentru construirea cazărmi. În aceste condiții, s-a indicat ca suma să fie obținută de la locuitorii garnizoanelor unde se aflau unități militare, care, în acest mod, ar fi exonerati de obligativitatea cazării trupelor. Sfatul Administrativ se adresează boierilor și orășenilor din Iași, prin intermediul Departamentului din Lăuntru și a Postelniciei, spre a-i sonda dacă sînt de acord cu strîngerea sumei de 30 mii lei, cît reprezentau cheltuielile pentru cazarma din Iași³³. Demersul a întîmpinat greutăți din partea

unor boieri, motiv ce determină Postelnicia, pusă în imposibilitatea de a rezolva situația, să lase soluționarea acesteia în exclusivitate Hătmăniei³⁴. Se impunea o rezolvare urgentă, cu atât mai mult cu cât, la 23 mai, izbucnind un incendiu au ars „grajdurile și maneja din Curtea Arsă și casile unde se ține școala muzicanților străjii”³⁵, clădiri improvizate, cu destinație temporară pînă la construirea cazarmei. În noua situație, Hătmănia primește ordin de a rezolva problema cazarmii și a spitalului din Iași, prin începerea lucrărilor în ograda din Curtea Arsă, care necesitau cheltuieli reduse „căci iaste înlesnire de păreții vechi, unde a fost și pînă astăzi se află spital rosienesc”³⁶.

Solicitată să elaboreze un deviz cu necesitățile armatei³⁷, Hătmănia a propus un proiect „Însămnare de zidirile trebuitoare pentru Miliția Moldovei”, care prevedea, în afară de localele destinate pentru cazărmi și spitalele, magazii pentru provizii, depozite de muniții, fierării și lăcătușerii, spălătorii, grajduri pentru cai, băi, bucătării, locale destinate învățămîntului și muzicii. Era necesar un spațiu însumînd aproximativ 238 de camere pentru garnizoana din Iași și Galați și pentru efectivele militare aflate pe graniță. Camerele erau repartizate astfel: 131 pentru garnizoana din Iași, 51 pentru garnizoana din Galați, 29 pentru efectivele aflate pe granița cu Bucovina, 14 la granița de la Prut și 13 pentru granița cu Țara Românească³⁸. Cum un astfel de proiect necesita aprobări, bani și, în special, timp, era greu de admis că își va găsi rezolvarea în practică pînă în toamnă, cînd trupele aflate în taberele de vară urmau să revină în garnizoane, la Iași și la Galați. Din aceste motive, Hătmănia este forțată de împrejurări să recurgă la vechile procedee: „cvartir” la orășeni și închirierea de locuințe. La finele lunii august, Hătmănia solicita Sfatului Administrativ să se ocupe de închirierea localului aparținînd mănăstirii Sf. Vineri, destinat drept cazarmă pentru „cinurile de gios” din ambele arme³⁹. Deși totalizau 26 de camere, „dughenile” mănăstirii au rezolvat doar cazarea infanteriștilor⁴⁰. Cazarea cavaleriștilor a fost rezolvată prin repartizarea acestora în „cvartir” la locuințele particulare, fapt ce prezenta mari dezavantaje pentru armată. Într-un raport din 29 septembrie 1832, către Sfatul Administrativ, hatmanul T. Balș sublinia că, pe lângă aspectul financiar pe care-l comporta problema cazării cavaleriștilor, se adăuga starea de indisciplină ce-și făcea loc în armată, ca și nemulțumirea populației și îndeosebi a femeilor, care refuzau de a primi soldați în „cvartir”⁴¹. În aceste condiții, Sfatul Administrativ a căutat să grăbească lucrările de reconstrucție privind cazarma de la Curtea Arsă. Cum soluția propusă de a acoperi cheltuielile prin contribuția orășenilor din Iași nu a dat rezultate, Sfatul a propus ca suma să fie obținută din „banii ci de către Hătmănie să plătesc pentru hrana oștenilor la cvartir aice în Eși”, în acest mod „tot tîrgul va rămîne pentru totdeauna apărut și în nisupărare dispre cvartiruirea străjărilor pămîntești și a cailor lor”⁴².

În ce privește grajdul și manejul necesar pentru 150 de cai, construcția acestora a început la Curtea Arsă, fiind terminată la 4 noiembrie 1832, conform unor devize elaborate de comandantul de escadron Carp și pentru care s-a cheltuit suma de 24.009 lei⁴³. Aceeași situație și pentru garnizoana de la Galați; unde construirea grajdului era terminată la finele aceluiași an⁴⁴. Prin procedeele închirierii a fost asigurat și localul necesar pentru

Cancelaria Dejurstvei. În acest sens, au fost închiriate pentru o perioadă de un an (26 octombrie 1832 — 26 octombrie 1833), 4 camere din casa lui Iorgu Sturza, situată în ulița Tîrgului de Sus din Iași, pentru suma de 50 de galbeni olandezi ⁴⁵.

Pentru efectivele militare aflate pe graniță, cazarea și aprovizionarea cu alimente a fost rezolvată prin încartiruire la populația din zonă. La unele puncte de pază au fost ridicate, pentru adăpost, bordeie. Dar, nemulțumirea populației și necesitatea ca soldații să se afle sub control permanent, determină autoritățile militare să recurgă și la alte soluții. La punctul de graniță de la tirgușorul Sculeni, a fost transformată în cazarmă o casă oferită de locuitori, dornici de a fi scutiți de greutățile încartiruirii. Noua cazarmă era considerată foarte bună; cu „odăi deasupra spre a să ține amuniție în bună păstrare, fiind și margine, aproape de zastavă” ⁴⁶ (punct de graniță).

Sosirea anotimpului rece avea să facă imposibilă, cel puțin pentru moment, transpunerea în practică a eforturilor și proiectelor Hătmăniei. Dealtfel, la 26 noiembrie 1832, Departamentul din Lăuntru făcea cunoscut hatmanului că proiectul referitor la construcțiile necesare armatei, supus aprobării Sfatului Administrativ, a fost înapoiat cu indicația de a fi completat cu un deviz cuprinzând necesarul de materiale și bani, indicîndu-se și locul unde urma să înceapă construcțiile ⁴⁷. Abia în vara anului 1833, Departamentul armatei anunța în presă construirea unei cazărmi, pentru unitățile din Iași, care urma să se realizeze prin contract. Suma afectată construcției era de 121.733 lei ⁴⁸. Cum construcția necesita timp, iar efectivele oștirii s-au reîntors din cantonamentele de vară, problema cazărmi revine ca obiectiv principal al autorităților militare, care sînt puse în situația, cu toată nemulțumirea populației, să legifereze obligativitatea locuitorilor de a oferi armatei încartiruire. În decembrie 1833, a fost publicată legea „Așzămînt pentru cvartire ostășești siau postoiuri”, care stabilea obligativitatea, pentru toți locuitorii proprietari de casă, de a oferi „cvartir”, contra cost. Erau excluse următoarele categorii: clerul, văduvele, orfanii, sameșul și ispravnicul (ultimii doi cu prevederea de a se supune legii numai în cazul unor greutăți deosebite și la „năvală de oșteni”), funcționarii, școlile de stat sau particulare, clădirile consulatelor; supușii străinii posesori de proprietăți urmau să primească pentru cazare „numai cinuri rosienesti oștinești sau politicești” ⁴⁹. În condițiile existente după 1834, cînd baza materială a armatei s-a consolidat, viața militară avea să cunoscă o evoluție firească.

Efectivul redus al oștirii din Moldova a constituit, pentru perioada analizată, o problemă dificilă, alături de cele menționate, deoarece, prin numărul său, armata nu putea să-și îndeplinească toate îndatoririle și în special pe aceea referitoare la paza hotarelor. Din acest motiv, la începutul anului 1832, hatmanul T. Balș a solicitat vicepreședintelui Mircovici, ca 825 de plăieși din categoria slujitorilor, ce au aparținut Hătmăniei, „să rămîie pe vo cîtăva vreme în aceeași categorie, spre împlinirea slujbii de pe marginile țării” ⁵⁰. Hatmanul făcea această cerere, deși, în conformitate cu „ofisul” (dispoziție oficială) din 26 decembrie 1831, oștirea avea obligația de a elibera din subordinea sa toți slujitorii, care trebuiau să intre în categoria birnicilor ⁵¹. Mircovici, la 23 ianuarie 1832, s-a adresat Sfatului Ocîrmuitor ⁵² al Moldovei, lăsînd la latitudinea aces-

tuia aprobarea cererii, dar cu obligația ca plăieșii să fie scutiți de biruri pentru primele trei luni ale anului, iar de la 1 aprilie, să intre în categoria birnicilor, armata urmînd să-și rezolve cu efectivele sale paza la hotare ⁵³. Sfatul Administrativ a aprobat cererea hatmanului ⁵⁴, adresîndu-se totodată, printr-o circulară, tuturor isprăvnicilor ⁵⁵ spre a scuti de bir pe plăieși „după Așazămintul de mai înainte, ca să poată împlini slujba lor, făcînd cunoscut Visteriei cît cuprinde acel număr de oameni și în care sate se află cu locuința”.

Insistențele lui Mircovici ca armata să asigure cu forțele sale paza la granițe erau determinate, pe de o parte, de obligativitatea ca noul organism să-și intre în atribuții, iar pe de altă parte, se încerca să se preîntîmpine o mărire a efectivelor militare prin subordonarea acestei categorii de slujitori, plăieșii — care îndeplineseră și pînă atunci această sarcină — așa cum, dealtfel, viza conducerea militară din Moldova. Numai astfel poate fi înțeleasă graba autorităților de ocupație de a repartiza efectivele oștirii „la cordonale și la poliția din lăuntru țării”. În conformitate cu instrucțiunea din 23 ianuarie 1832, Moldova era împărțită în două ocoale, cărora le erau repartizate efectivele batalioanelor I și II. Primul ocol cuprindea ținuturile: Botoșani, Hîrlău, Iași, Vaslui, Fălciu și Galați. Ocolul al doilea: Herța, Dorohoi, Tg. Frumos, Fălțiceni, Neamț, Roman, Bacău, Bîrlad, Tecuci și Focșani. Primul ocol era subîmpărțit în 3 ocoale de roată, cel de-al doilea în 4 ocoale de roată. Aceste forțe urmau să se ajute reciproc, în caz de necesitate. Situația din fiecare ocol de roată era raportată săptămînal comandantului de batalion și celui de regiment, iar acesta din urmă, la două săptămîni, raporta hatmanului ⁵⁶.

Acționînd cu presuasiune în direcția majorării efectivelor armatei, hatmanul T. Balș ⁵⁷, făcea cunoscut lui Mircovici că efectivele oștirii moldovene nu erau în măsură, dat fiind numărul lor redus, să îndeplinească și slujba la graniță. În adevăr, conform unei statistici elaborată de Hătmanie, armata Moldovei avea în acel moment un efectiv de 1.271 de oameni, din care 165 erau „neagiunsu completuirii”. Majoritatea acestora, în număr de 626, au fost repartizați în interiorul Principatului, iar pentru paza graniței erau doar 240 de oșteni și un număr egal pentru schimb ⁵⁸. Pentru a remedia situația, locotenent-colonelul Met, a primit misiunea de a reanaliza situația și a face propuneri concrete. Conform raportului lui Met, majoritatea armatei era repartizată în 9 orașe mai importante ale Moldovei: Iași, Galați, Botoșani, Dorohoi, Fălțiceni, Roman, Bacău, Focșani și Bîrlad ⁵⁹, cu obligația de a ajuta autoritățile civile „unde va fi trebuință de putere înarmată”, împotriva răufăcătorilor, pentru formarea convoaielor ce asigurau transportul banilor și a arestațiilor ⁶⁰. Situația impunea o colaborare între Vornicul din Lăuntru și hatman. La graniță erau repartizați 201 oșteni astfel: la Dunăre 65, la Prut 30, la granița cu Imperiul Austriac 86 și la cea cu Țara Românească 20 ⁶¹. Dată fiind întinderea graniței și numărul redus al soldaților ce erau repartizați, s-a hotărît ca o parte din slujitori, plăieșii, care îndeplineseră pînă atunci această slujbă, să fie folosiți în continuare de armată. Majoritatea punctelor de graniță urmau a fi deținute de oștire, numărul plăieșilor, comparativ cu aceste efective, fiind redus ⁶². În ce privește carantina și paza la Dunăre, conform unei hotărîri a lui Kiselev, acestea urmau să fie îndeplinite de „brandvahte rosienești” ⁶³.

În condițiile în care slujitorii erau desființați prin Regulamentul Organic, slujba la hotar a plăieșilor era o obligație ce decurgea din așezarea geografică a satelor. În această situație, sint explicabile nemulțumirile acestor săteni. Tulburările produse în lumea satelor determină pe Mircovici ca să ordone locotenent-colonelului Fonton să elaboreze un proiect, „atît pentru cheazășluirea lăcuiitorilor de pe margine, întru ceea ce se atinge de paza hotarului, cît și de a se lăsa în folosul prinzătorilor jumătate din „contrabantul”⁶⁴.

Dacă din necesități obiective și explicabile, față de plăieși au fost luate măsurile subliniate, în schimb toate căpităniile și bașbulubășiile subordonate Hătmăniei erau desființate, isprăvniciele urmarînd să oblige aceste categorii de slujitori de a-și abandona slujba⁶⁵. Măsura nu a fost aplicată imediat, autoritățile ținuturilor tergiversînd-o, așa cum a fost cazul bașbulubășiei din Galați „și a altora de pe margine”⁶⁶. Departamentul din Lăuntru, prin adresa din 16 mai 1832, explica Sfatului Administrativ că vina neaplicării hotărîrilor nu o purtau dregătorii ținuturilor, ci Hătmănia, care nu repartizase nici la această dată, armată pe graniță. Drept consecință, „făcătorii de rele s-au înmulțit și nu este cine să-i alunge” iar „puncturile de pe graniță, păzite pînă acum de căpităni și bașbulubăși, au rămas fără nici o pază”⁶⁷. Adevărul era că măsura a întîmpinat opoziție în lumea satelor, grefată pe o stare de nemulțumire generală, determinată de prevederile regulamentare privind desființarea slujitorilor, care urmau să intre în categoria birnicilor. Cei care serveau pe viitor în administrație erau doar retribuiți, retribuție mai mult simbolică, date fiind posibilitățile Principatului, epuizate sub toate raporturile, ca urmare a ocupației străine, începînd cu anul 1828. Plăieșii din satele de graniță, care trebuiau să îndeplinească paza la hotar în continuare, se aflau în aceeași categorie a birnicilor, dar avînd o obligație în plus. Situația a provocat — cum se aprecia într-o adresă a Sfatului Administrativ către Cancelaria Administrației rusești, din 5 septembrie 1832⁶⁸ — „mare supărare, struncinare și păgubire acelor sate rînduite spre aceasta”. În această situație, găsim explicabil tergiversarea autorităților din ținuturi, ca și opoziția unor căpitani de poteră care-și continuau activitatea, refuzînd să se supună prevederilor noului așezămînt. Astfel, la 27 august 1832, Hătmănia cerea Isprăvniciei ținutului Tecuci să-l aresteze pe căpitanul de poteră, Dumitrachi Cogeale „care este cu totul împotriva Organicescului Reglement”⁶⁹.

Starea de confuzie existentă impunea autorităților o rezolvare, în condițiile în care Sfatul Administrativ era asaltat cu propuneri și proiecte privind organizarea slujitorilor, majoritatea acestora tinzînd spre revenirea la vechiul sistem⁷⁰. În această atmosferă de incertitudine, s-a recurs de către Administrația rusească la o împărțire a atribuțiilor privind „paza orînduiei din lăuntru a țării, între Straja Pămîntească și Isprăvniciei”. Conform hotărîrii, Hătmănia urma să asigure „ținerea caraulurilor (patrule pentru pază) și a cordoanelor pe la carantine, margini și în orașul Eși”, iar Logofătul din Lăuntru „paza bunei orînduiei și a liniștii Prințipatului”⁷¹. Lipsa slujitorilor necesari pentru obiectivele ce le avea de asigurat Logofătul din Lăuntru a obligat armata să sprijine cu forțele sale Administrația. Astfel, batalionul I și escadronul I au fost repartizate

pentru asigurarea cordoanelor carantinelor, caraulelor, paza hotelurilor și a orașului Iași. Efectivele batalionului urmau să se mărească cu 192 de soldați și subofițeri, pentru fiecare companie, iar cele ale escadronului cu 16 pedestrii; în total batalionul și escadronul aveau un efectiv de aproximativ 900 de oameni ⁷². Batalionul II și escadronul II, cu un efectiv de 416 oameni (256 infanteriști și 160 cavaleriști), trebuiau să asigure ordinea internă. În fiecare ținut al Moldovei au fost repartizați 1 ofițer superior, 3 subofițeri și 12 soldați din infanterie și 1 subofițer și 9 soldați din cavalerie, subordonați Isprăvnicilor, „spre închipuirea privitoare către paza liniștii și a buneii orînduiei” ⁷³. Batalionul II și escadronul II intrau sub conducerea Departamentului din Lăuntru care, prin adresa nr. 231, din 28 iunie 1832, către Sfatul Administrativ al Moldovei, făcea cunoscut modul în care noile efective ce le avea în subordine urmau să fie repartizate pe ținuturi ⁷⁴. Existența unei stări de confuzie poate fi evidențiată prin faptul că, în vreme ce Administrația rusească indica un efectiv de 416 oameni ce intrau în subordinea Departamentului din Lăuntru, Hătmănia menționa 536, dar, făcînd repartizarea a 532 de oameni, la 76 de ocoale ⁷⁵. O cifră aproximativă era specificată într-un raport adresat lui Metternich, din Cernăuți, la 12 septembrie 1832: „au fost scoși din cadrul Miliției 600 de oameni, și potrivit unor ispozițiuni mai vechi, au fost puși la dispoziția Ministerului de Interne. Acești oameni sînt repartizați Isprăvniciei ca slujitori” ⁷⁶. În acest mod oștirea Moldovei a fost redusă la un batalion și un escadron, totalizînd 953 de oameni, din care 617 pentru paza la hotare și a carantinelor, iar 336 pentru caraulele din Iași.

Paralel cu aceste acțiuni de reducere a efectivelor armatei, autoritățile militare autohtone au depus eforturi, concretizate în refuzul, sub diverse pretexte, de a ceda în totalitate Departamentului din Lăuntru, efectivele batalionului II și escadronului II, transformate în slujitori. Din totalul de 416 oameni, ce au fost repartizați departamentului în cauză, Hătmănia cedează doar 178 de soldați și subofițeri ⁷⁷. Aceste efective urmau să fie completate de Isprăvnicii, prin recrutări, pînă la realizarea numărului inițial ⁷⁸. Problemele complexe cu care a fost confruntată administrația, au determinat autoritățile să procedeze la repartizarea urgentă, pe ținuturi, a noilor slujitori proveniți din armată, în funcție de ținutul și satul din care făceau parte: la ținutul Suceava—18, Neamț—16, Roman—6, Bacău—13, Putna—14, Tecuci—10, Galați—8, Tutova—11, Vaslui—5, Fălciu—13, Herța—4, Dorohoi—11, Botoșani—12, Hîrlău—5, Cîrligătura—4, Iași—18. În total, 178 de slujitori ⁷⁹.

Măsurile privitoare la reducerea efectivelor și a stabilirii noilor atribuții ale armatei au fost întărite de „Pricazul prin toată Straja Pămîntească a Moldovei” ⁸⁰, nr. 54, din 8 august 1832. Conform pricazului (ordin), batalionului I și escadronul I au rămas sub comanda hatmanului, urmînd să fie completate cu efective din batalionul II și escadronul II, „și are a se numi, fără număr, ci de-a dreptul Batalionul și Escadronul Străzii Moldovei” ⁸¹. Atribuțiile acestor forțe erau limitate la: asigurarea pazei la hotare, la închisorile din Iași și Tg. Ocna și pentru carantinele din Galați și Iași. În noile condiții, armata avea următoarea structură; batalionul un efectiv de 889 oameni, iar escadronul 212. Conducerea oștirii era alcătuită din hatman, care purta denumirea de „nacealnicul Străzii

Hătmăniei””, 2 aghiotanți și 6 pisari ⁸². Soldații și subofițerii batalionului II și escadronul II erau transformați în slujitori și repartizați la Isprăvnicii. Centrul de concentrare era stabilit la Iași. ⁸³ Ofițerii, dacă refuzau să se subordoneze Departamentului din Lăuntru, erau eliberați din activitate. Iuncării, care depășeau sub raport numeric efectivul fixat prin noua reformă, rămăneau în cadrul armatei peste complet, exceptând pe cei neștiutori de carte ⁸⁴. Soldaților transformați în slujitori, pentru săbiile, pistoalele, șeile și îmbrăcămintea „cărui a i s-a sfârșit sorocul, să nu se ceară plată”. Uniformele cărora nu le-a expirat termenul de folosință și pe care logofătul Departamentului din Lăuntru va considera necesar să le folosească pînă la confecționarea altora noi, trebuiau plătite Hătmăniei din bugetul alocat pentru întreținerea slujitorilor pe anul 1832 ⁸⁵. Restul de uniforme, muniții, arme și cai rămăneau armatei, fiind întocmite acte în acest sens. Un număr de 160 de cai din escadronul II, erau vînduți „prin mezat și, din banii ce se vor aduna pentru aceea, să se sloboadă logofătului Pricinilor din Lăuntru, atît cît va socoti de cuvîntă Sfatul Ocîrmuitor, spre cumpărarea cailor cu preț mai mic, după soiul slujbei cavaleriștilor escadron al 2-lea, ce acum se numesc slujitori” ⁸⁶. Dată fiind reducerea efectivelor armatei, se mai prevedea un nou buget, corespunzător situației, fixat în baza unui raport elaborat de hatman.

Noua legislație, aprobată de Adunarea Obștească, se constituia parte integrantă a Regulamentului Organic. Se impune a fi subliniat, în mod deosebit, faptul că toate schimbările survenite în organizarea armatei din Moldova aveau la bază un proiect elaborat de Sfatul Administrativ al principatului, expus în raportul ce a fost înaintat lui Kiselev ⁸⁷.

Transformările pe care le-a cunoscut armata în vara anului 1832 au fost completate de măsuri referitoare la organizarea slujitorilor, element ce a constituit o preocupare constantă a conducerii militare din Moldova. Astfel la 8 august 1832, Kiselev se adresa Sfatului Administrativ ⁸⁸, reintărind măsurile privind noua structură a oștirii, cu deosebirea că la punctul al 3-lea, erau specificate sarcinile slujitorilor: „Cu paza liniștii în lăuntru a țării, descoperirea și prinderea tîlharilor, ducerea arestanților de la un loc la altul, după rînduirea lor, convoierisirea sumelor de bani și alte trebuințe a țării, după împregiurări și cu unirea Sfatului Ocîrmuitor” ⁸⁹. Punctul al 4-lea prevedea obligativitatea pentru Sfatul Administrativ, de a elabora un proiect referitor la organizarea slujitorilor, începînd cu 1 ianuarie 1833, „atît pentru cei de mai înainte slujitori, cît și pentru acești din nou informarișiți, fără osăbire” ⁹⁰.

Noua reformă de reorganizare a armatei a fost completată, în toamna aceluiași an, cu o majorare a retribuției anuale a ofițerilor superiori. Măsura era impusă de faptul că retribuția existentă nu satisfacea „toate cheltuielile trebuitoare slujbii lor, iar pe de altă, că Ocîrmuirea locală întîmpina asemenea mare greutate cu rînduirea cvartirilor pentru acești ofițeri și încă mai mult, încălzirea lor în vreme de iarnă” ⁹¹. Astfel, din suma de 625.000 lei, repartizată armatei pentru o perioadă de un an, 174.848 lei erau alocați pentru soldă ofițerilor ⁹². Majorarea soldei impunea obligația, pentru ofițeri, de a-și asigura, contracost, cazarea și deplasările în interes de serviciu. Noua salarizare intra în vigoare de la 1 ianuarie 1833.

Reforma din vara anului 1832, deși fixa cu precizie atribuțiile armatei și ale slujitorilor, nu a fost în măsură să rezolve problema deosebit de importantă a efectivelor militare, care, dimpotrivă, au cunoscut cu acest prilej o reducere prin desființarea batalionului II și escadronului II. În noua sa structură organizatorică, armata nu reușea să-și îndeplinească îndatoririle sale sub raportul efectivelor. De aici expediențele la care au recurs autoritățile militare, confruntate cu situația practică. Așa trebuie înțeles refuzul disimulat al armatei, cu toate ordinele date și hotărârile luate, de a ceda Isprăvnicilor în totalitate efectivele din batalionul și escadronul desființat. După cum am subliniat, problema a fost încheiată prin cedarea doar a 178 de oameni. Sesizăm totodată o permanentă colaborare dintre armată și slujitori, determinată, pe de o parte, de necesitățile practice impuse de lipsa efectivelor necesare pentru îndeplinirea îndatoririlor ce reveneau oștirii, dar, pe de altă parte, și de concepția consolidată în cadrul conducerii militare, în conformitate cu care efectivele cedate prin forța împrejurărilor Departamentului din Lăuntru nu încetau de a aparține armatei, iar măsura având un caracter de provizorat.

În acest context, sînt explicabile pe deplin acțiunile întreprinse de Hătmănie, ce vizau majorarea efectelor armatei. În cadrul acestor acțiuni, o problemă de referință a constituit-o paza la hotare. Sub diverse motivații și necesități, efectivele militare de la granițe au fost retrase, fiind înlocuite cu plăieși. Astfel, pentru a majora efectivele garnizoanelor din Iași și Galați, Hătmănia solicita retragerea oștenilor de pe granița de la Prut, sub motivul că „după apa ce acum au venit mare, sînt de prisos”. Printr-o adresă din 18 februarie 1833, Marele Postelnic, secretar de stat, informa pe hatmanul T. Balș că punctele de pe granița Prutului vor fi păzite de plăieși⁹³. Sub motivul, dar, și din necesitatea instruirii armatei în totalitatea sa, în taberele de vară, Hătmănia s-a adresat Departamentului din Lăuntru pentru a proba „înființarea străjărilor pe la punctele de zastavă de pe graniță cu locuitorii de prin sate, în locul străjilor din Militie⁹⁴. Concomitent cu aceste solicitări, Hătmănia a trecut la măsuri concrete, elaborînd un proiect în conformitate cu care, pentru paza hotarelor, erau necesari un număr de 612 plăieși „care vor fi scutiți atît de toate havalelele și orice alte dări sau havaieturi, precum și birul lor”. Aceste unități de pază, conduse de căpitani de plai, se aflau, conform proiectului, sub conducerea Hătmăniei⁹⁵.

Analizînd proiectul, vicepreședintele Mircovici aproba ca paza hotarelor să fie îndeplinită de plăieși, iar la ocne de slujitori, dar numai pentru perioada de vară, cînd armata se afla în taberele de instrucție. Retribuția căpitaniilor de plai era fixată cu 80 de lei lunar⁹⁶. Paza graniței în zona Bucovinei, Țării Românești, Transilvaniei și Prutului era asigurată de 198 de plăieși și 10 căpitani. Cum serviciul plăieșilor era de o săptămînă, iar două săptămîni erau liberi, erau necesare trei schimburi, totalizînd 594 de plăieși⁹⁷. În conformitate cu dispozițiile menționate, Hătmănia a numit ofițeri pentru fiecare ținut, care, împreună cu dregătorii civili, trebuiau să „căpitani de margine, fiuștecare la zastavile unde sînt întăriți încredințîndu-le și tot nomărul plăieșilor”⁹⁸. Cu toate asigurările date Hătmăniei de către Departamentul din Lăuntru, privind necesitatea unei colaborări în vederea îndeplinirii misiunii, înlocuirea oștenilor de pe granițe cu plăieși nu a fost realizată la termenul fixat⁹⁹. Unele isprăvnicii, cum a fost cazul

cele din Iași, din numărul total de 11 plăieși, cîți erau repartizați la punctul de graniță Sculeni, avea numiți la 6 mai 1833, doar 4 și „aceia pedestri și copii”¹⁰⁰. Se adăugau animozitățile, devenite curente, dintre autoritățile militare și cele civile, fiecare dorind subordonarea celuilalt. Astfel, într-un raport al Isprăvniciei Iași către hatmanul T. Balș, din 12 mai 1833, se menționau neînțelegerile dintre căpitanul Neculai Gociu de la punctul de graniță Sculeni și „comisarul din tirgușorul Sculeni, Bliahu”¹⁰¹. Neînțelegeri similare erau și între ispravnicul de Fălciu și căpitanul de la punctul de graniță Leova, acestuia din urmă fiindu-i impus „ca numai la zastavă să aibă privilegii, iar pi malul Prutului să nu să amestece”¹⁰².

După numeroase pertractări, în iulie 1833, 16 puncte de graniță erau încredințate celor 198 de plăieși, repartizați în trei schimburi săptămânale, conduși de 10 căpitani. Aceste efective se aflau sub conducerea ofițerilor Criticos (căruia îi revenea sectorul de la Leova pînă la Cornul Luncii) și Hîncul (de la Bicaz la Tîrgul Ocna)¹⁰³. Punctele de graniță și căpitaniile acestora erau: Leova — Dumitrachi Popovici, Sculeni și Ștefănești — Neculai Gociu, Rădăuți — Vasile Zmău, Mamornița și Tîrgul Nou — Grigori Zosim, Burdujeni, Nimircești și Cornul Luncii — Gheorghii Popazoglu, Bicaz — postelnicul Anton, Comănești — Grigori Costin, Oituz — paharnicul Pantazoglu, Milcov, Focșani și Biliești — Costachi Filalithi, Tîrgul Ocna — Petrachi¹⁰⁴.

În cele din urmă, problema pazei la hotare a fost rezolvată în vara anului 1833, prin elaborarea „Instrucții pentru paza marginilor Prințipatului Moldovei”, alcătuită din 18 paragrafe¹⁰⁵. Paza hotarelor la Prut, Dunăre, cu Bucovina și Țara Românească era asigurată de armată, cu excepția zonelor de graniță din sectoarele de munte, unde oștenii erau sprijiniți de plăieșii din satele „în dreptul cărora se află asemenea potice și tainice trecătoare”. Nu putem atribui acestei îndatoriri militare un caracter național, în sensul apărării hotarelor în cazul unui atac extern, ci, așa cum rezultă din instrucțiunile menționate, erau doar atribuții polițieneste, armata ocupîndu-se de supravegherea exportului de mărfuri, de introducerea ilicită a acestora în Prințipat, cu prinderea răufăcătorilor și cu supravegherea trecerii persoanelor, doar pe baza pașapoartelor¹⁰⁶.

Transformările pe care le-a cunoscut armata, începînd din momentul reorganizării acesteia și pînă la finele anului 1833¹⁰⁷, aveau să fie completate de o serie de proiecte care, la începutul anului 1834, aprobate de forurile competente, deveneau legi, conferind structurii militare din Moldova un cadru definitiv și nou, pentru etapa în cauză. Astfel, în ședința Adunării Obștești din 29 ianuarie 1834, hatmanul T. Balș prezintă „Proiectul pentru chipul completarisirii numerului miliției”, a cărui dezbateră a avut loc la 1 februarie, același an¹⁰⁸. Plecînd de la stipulațiile Regulamentului Organic referitoare la armată și de la situația oferită de practică, proiectul sublinia ca efectivele armatei, să fie realizate prin recrutări din lumea satelor, serviciul militar urmînd să devină o îndatorire obștească. Din dorința ca aceste efective să fie complete permanente, necesarul era de 2.152 de oameni, pentru perioada 1 ianuarie 1834 — 1 ianuarie 1843, urma „să se analoghisească acum, deodată, asupra obștei lăcuințelor satelor acestui Prințipat, intrînd în această analoghie și oamenii fără căpetîiu; afară numai de satele slujitori posturilor dupe noua alcătuire”¹⁰⁹.

Cum numărul locuitorilor satelor nu era egal, se impunea unirea a 2 — 3 sate, în această situație eventualele nemulțumiri impuneau principiul tragerii la sorți. Dezertorii erau înlocuiți anual de satele cărora le aparțineau. În cazul în care unele sate nu aveau recruți care să se înroleze benevol, aceștia erau luați de sat din familiile care aveau mai mulți fii. Erau scutite de recrutări următoarele categorii: negustorii, meșterii patentari, clerul, mazilo-ruptașii¹¹⁰, toți cei care erau în slujba statului; a moșilor boierești și mănăstirilor. Se primeau voluntari în „cinurile de gios” din toate categoriile, cu excepția ultimilor două. Înaintarea în grad a acestor voluntari se făceau conform regulamentelor militare în vigoare. Excluzând aceste categorii privilegiate, proiectul prevedea următoarele situații când tinerii nu erau supuși recrutării și deci serviciului militar: inapții medical, cei cu o situație precară în familie sau ai căror părinți ori frați au activat sau continuau să activeze în cadrul oștirii¹¹¹. La 7 februarie 1834, proiectul a fost aprobat, fiind semnat de președinte și membrii Adunării Obștești¹¹².

În aceeași ședință a fost dezbătut și aprobat „Proiectul atingerii de organizarea pazei granițelor Principatului și de îndatoririle Miliției în starea ei de acum”¹¹³. În elaborarea acestui proiect, s-a plecat de la relațiile concrete existente în Moldova, dar având drept model modul în care a fost rezolvată problema, pentru aceeași perioadă în Țara Românească, prin angajarea locuitorilor din satele de graniță. Conform proiectului, unitățile armatei din Moldova erau repartizate astfel: 2 companii de infanterie și 3 plutoane de cavalerie la Iași, pentru serviciul garnizoanei și pentru patrulele de pază; 2 companii de infanterie și 1 pluton de cavalerie la Galați, cu misiunea de a asigura paza pe linia Dunării în sectorul delimitat între vărsarea Siretului și pînă la vărsarea Prutului, carantina, brandwachta (patrulă fluvială) și asigurarea ordinii în acest oraș portuar¹¹⁴.

Întreaga zonă de graniță a Moldovei era împărțită în două sectoare, formate fiecare din 13 puncte mari și 48 puncte mici. Armata asigura paza celor 13 puncte prin alegerea oștenilor „mai vrednici și ispițiți din comănzile de la Galați și Eși”. Garnizoana din Iași dădea, în acest scop, 10 subofițeri și 40 de soldați, iar cea din Galați 3 subofițeri și 36 de soldați. Cele 48 de puncte mici de graniță erau încredințate pentru pază satelor din zonele limitrofe graniței. Condițiile de recrutare erau următoarele: un sat cu 120 de locuitori avea obligativitatea de a da 6 plăieși (4 pedestri și 2 călări). În cazul în care un sat nu avea numărul de locuitori indicat, se unea cu alte sate. Erau recrutați locuitorii birnici între 20 — 50 de ani, fiind exceptate funcțiile de vornicel, vătășel și slujbașii liberi ai moșilor boierești și mănăstirești. Serviciul se executa din 3 în 3 săptămîni. Satele care dădeau plăieși erau scutite de corvezi și biruri față de stat, precum, și de recrutări. Plăieșii treceau sub comanda ofițerilor din cele 13 puncte mari de frontieră¹¹⁵. După cum am subliniat, proiectul a fost aprobat, cu o singură modificare introdusă de Kiselev, ca vîrsta plăieșilor să nu fie încadrată în anumite limite, iar numărul pe care urma să-l dea fiecare sat să fie de 4 plăieși (3 pedestri și 1 călăreț) și nu de 6, cît era prevăzut inițial¹¹⁶.

Analiza acestui proiect, comparativ cu cel privind modul de recrutare al armatei, evidențiază tendința factorilor autohtoni militari, în condițiile prezenței administrației rusești în Moldova și a măsurilor

ce le impunea, conform obiectivelor politice vizate, de a pregăti în timp, atunci când condițiile aveau să favorizeze acest lucru, eludarea conștientă a prevederilor regulamentare, prin majorarea efectivelor militare. Plășeșii, prin modalitatea de recrutare, prin scutițiile de care beneficiau satele ce îi dădeau, prezentau evidente similitudini cu armata, constituind adevărate rezerve capabile, la momentul oportun, de a fi integrate acesteia. Trecerea lor sub comanda Hătmăniei, deși erau subordonați Departamentului din Lăuntru, era un argument în acest sens.

Tot pentru executarea serviciului de pază la hotare au fost destinate o parte din efectivele corpului de slujitori. După numeroase pertractări și proiecte, slujitorii au fost reorganizați în aprilie 1834, prin „Pravila pentru înfățișarea și ținerea slujitorilor. Despre chipul alcătuirii slujitorilor și uniforma lor”¹¹⁷. Era o lege alcătuită din 23 de paragrafe, având un caracter hibrid, cu elemente ale vechii organizări a slujitorilor, dar cu tendințe de modernizare a administrației. Din corpul slujitorilor, alcătuit din 1563 de oameni subordonați Departamentului din Lăuntru, 226 au trecut sub comanda Hătmăniei, efectuând paza la hotare, în cele 48 de puncte mici¹¹⁸.

De remarcat că toate transformările pe care armata le-a cunoscut începând din august 1832, concretizate sub formă de proiecte sau ordine, au fost sintetizate la 16 martie 1834, în cadrul Adunării Obștești, în „Proiectul pentru chipul îndeplinirii de epurarea a numărului Miliției, care va sluji de anexă supt litera B, la secția II, cap. VII, titlul I, din Regulamentul Organic”¹¹⁹. Era o sinteză a tot ce s-a realizat pînă atunci în armată sub raport organizatoric, rezultat al căutărilor și tendințelor manifestate de elementele autohtone, îmbinate, evident, cu măsurile administrației rusești. Vom insista asupra acestei legi cu caracter revolوت pentru etapa analizată, doar în situația în care aduce modificări sau elemente noi, în raport cu măsurile luate anterior și pe care le-am subliniat.

Conform articolului I, servea în armată „Tot pămînteanul în vîrstă de 20 de ani, osebit de familiile boierilor de tot rangul, ale treptelor privilegiate, precum cei la neamuri, polcovnicei, postelnicei, familiile preoților ce se află în slujbă, care rămîn slobode de această alcătuire”¹²⁰, recrutarea avînd loc pe baza introducerii principiului tragerii la sorți. Nu făceau parte din numărul celor supuși recrutării, voluntarii și medicii „intrați sau renduiți în slujba Miliției”. Articolele 14,15 și 16 prevedeau posibilitatea pentru cei recrutați de a-și pune înlocuitori¹²¹. În vederea recrutării, era constituită, în fiecare ținut, o comisie denumită „Sfat de revisie”, formată din: ispravnic, un reprezentant al judecătoriei ținutului, un ofițer superior numit hatman, ofițerul de recrutare și medic. Scutițiile de serviciu militar, spre deosebire de hotărîrile anterioare, erau lărgite prin articolul 11, la următoarele categorii: fiii sau nepoții de fii și fice ai medicilor militari, precum, și elevii din școlile întreținute de stat¹²².

Armata era organizată dintr-un regiment în compunerea căruia intra un batalion și un escadron, totalizînd 1.040 de oameni¹²³. Soldele, uniforme și bugetul erau stabilite pentru o perioadă de 6 ani, începînd cu anul 1833¹²⁴. În privința uniformelor, s-au introdus pentru cadrele de conducere,

începînd cu hatmanul și pînă la comandantul de companii, mici elemente în ținută, care nu le diferențiau față de cele anterioare^{1:5}.

Spre deosebire de prevederile anterioare, se realiza de această dată o departajare precisă ca atribuții, dintre armată și Departamentul din Lăuntru, ce avea în subordine slujitorii. Dacă departamentului în cauză îi revenea sarcina de a asigura ordinea interioară a țării, cu forțele ce le avea la dispoziție, armata, exonerată total de această sarcină polițienească, prin atribuțiile fixate, tindea tot mai mult spre însăși rațiunea existenței sale; realizarea rolului de factor de apărare al țării, chiar dacă se mai păstrau reminiscențe ale funcției sale interne, insignifiante, dacă le raportăm la situația anterioară. Proiectul, aprobat de Adunarea Obștească a Moldovei, a primit caracter de lege, iar prin rezoluția din 29 martie 1834, se indica să „să puie acest așezămînt în lucrare”¹²⁶. Dealtfel, toate proiectele militare dezbătute în cadrul Adunării Obștești, în cursul anilor 1833 și 1834, au devenit legi, fiind impuse, cum se sublinia într-un raport al acestei instituții, de „o îndreptare a măsurilor roglementare ce atîrna de aceasta”¹²⁷.

După cum am subliniat, toate problemele cu care a fost confruntată armata ca instituție, începînd cu aplicarea Regulamentului Organic în Moldova și pînă în primăvara anului 1834, au contribuit într-o mai mică sau mai mare măsură, la un început de organizare militară, creindu-se cadrul necesar unei evoluții, ce viza o structură modernă a oștirii¹²⁸. Prezența administrației rusești și măsurile ce le-a impus în domeniul organizării militare nu au fost în măsură să stagneze inițiativele autohtone, care, prin hățișul atitor tendințe contrare, au promovat interesele neamului, militînd în Moldova, ca și în Țara Românească, pentru transformarea armatei într-o instituție națională.

NOTE

¹ Anghel Popa, *Regulamentul Organic și organizarea armatei pămîntene în Moldova*, în „Revista de istorie”, t. 32, nr. 10, 1979, p. 1871—1887.

² *Istoria militară a poporului român*, vol IV, Edit. militară, București, 1987, p. 195.
^{abis} N. Iorga, *Cu ocazia centenarului renașterii infanteriei*, în „Revista infanteriei”, anul XXXV, nr. 350, din aprilie 1931, p.1.. Vezi și Apostol Stan, *Renașterea armatei naționale*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1979.

³ N. Bălcescu, *Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum*, în „Foaie științifică și literară”, Iași, anul I, nr. 31, din 13 august 1844, p. 242.

⁴ F. Engels, *Opere militare alese*, vol. I, București, 1962, p. 12.

⁵ Constantin Căzănișteanu, *Cu privire la dezvoltarea armatei române moderne în perioada 1830—1859*, în *File din istoria militară a poporului român. Studii*, vol. IV, București, 1977, p. 64; idem, *Organizarea armatei române și concepția de apărare a țării în perioada 1830—1859*, în RA, anul LIV, vol. XXXIX, nr. 2, București, 1977, p. 136—149; vezi și Ștefan Pascu, *Organizarea armatei române moderne și rolul ei în desfășurarea luptei de emancipare națională (1821—1859)*, în *File din istoria militară a poporului român. Studii*, vol. 7, București, 1980, p. 27—43.

⁶ *Istoria militară a poporului român*, vol. IV, p. 217—222.

^{abis} Se specifica că, pentru perioada 1 ianuarie — 1 aprilie 1834, a fost cheltuită suma de 8.705 lei și 40 bani (Arh. St. Iași, fond Miliția pămîntescă, tr. 1760, op. I/2009, dosar 1014, f. 62).

⁷ Cf. ordinul de zi pe oștire, dat de Kiselev la 26 februarie 1834, prin care „întăresc în Miliția Moldovei ovolnitul din slujba rosienescă, maiorul Mișcenco în cin de batalionii comandir peste complect” („Buletin. Foaie oficială”, Iași, anul II, nr. 19, din 15 martie 1834, p. 196). Privind prezența ofițerilor ruși în armata Moldovei, vezi și Felix Colson, *De L'etat présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839, p. 20; Elias Regnault, *Istoria politică și socială a Principatelor Dunărene*, vol. I, Iași, 1856, p. 207.

⁸ Gh. Ungureanu, *Contribuția Rusiei la crearea armatei naționale a Moldovei*, extras din *Relații româno-ruse în trecut*, (București), 1957, p. 9.

⁹ Dumitru Matei, *Instruirea cadrelor de comandă și a trupelor Moldovei și ale Țării Românești, în anii 1830—1848*, în *Fiile din istoria militară a poporului român. Studii*, vol. I, București, 1973, p. 29, 32—34. Vezi și V. Nădejde, *Centenarul renașterii armatei române (1830—1930)*, Iași, 1930, p. 45—46.

¹⁰ La 20 noiembrie 1832, colonelul Costachi, comandantul regimentului, se adresa hatmanului T. Balș, prin raportul nr. 1254, solicitând aprobarea unei cantități de praf de pușcă pentru confecționarea de „patroane cu hirtie” necesare „pentru deprinderea cinurilor de gios spre împușcarea cu foc” (Arh. St. Iași, fond Miliția pămîntescă, tr. 796, op. 906, dosar 640, f. 96).

¹¹ „Albina românească”, Iași, anul V, supliment la nr. 12, din 19 februarie 1933, p. 2.

¹² Radu Rosetti, *Amintiri. Ce-am auzit de la alții*, vol. I, Iași, 1922, p. 227.

¹³ Descrierea armamentului din dotarea infanteriei și cavaleriei, la Gh. Romanescu, *Oastea română de-alungul veacurilor*, București, (1976), p. 127—128. Cf. Ion Șuța, *Infanteria română. Contribuții la istoricul armeei*, vol. I, București, 1977, p. 128; Gh. Romanescu, Gheorghe Tudor, Mihai Cucu, Ioan Popescu, *Istoria infanteriei române*, vol. I, București, 1985, p. 211.

¹⁴ Vezi raportul nr. 2213, al hatmanului T. Balș, adresat vicepreședintelui Mircovici, din toamna anului 1832 (Arh. St. Iași, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 83, f. 102 verso). Vezi și ibidem, dosar 233, f. 3—4,5.

¹⁵ D. Atanasiu, V. Atanasiu, Gh. Eftimescu, N. Niculac, *Contribuții la istoria învățămîntului militar din România. Perioada 1830—1900*, vol. I, București, 1972, p. 13—14; cf. Constantin Opriță, Dumitru Atanasiu, Victor Atanasiu, *Învățămîntul militar românec. Tradiții și actualitate*, București, 1986, p. 33.

¹⁶ Arh. St. Iași, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 83, f. 90—91 verso.

¹⁷ Ibidem, f. 90.

¹⁸ Ibidem, f. 90 verso.

¹⁹ Ibidem, f. 90 verso—91.

²⁰ Ibidem, f. 91—91 verso.

²¹ Ibidem, f. 91 verso.

²² Apud N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. III, București, 1981, p. 506.

²³ Radu Rosetti, *Scrisori și documente turcești*, în AAR, s.a III-a, t. XXIII, București, 1940, p. 23.

²⁴ „Buletin. Foaie oficială”, Iași, anul II, nr. 30, din 26 aprilie 1834, p. 241—242. Ordinul de zi pe armată era un răspuns la adresa de mulțumire a Adunării Obștești din 10 ianuarie 1834, pentru activitatea desfășurată de hatman. Adresa era semnată, printre alții, de postelnicul Ioan Cuza, aga Ilic Cogălniccanu și spătarul Vasile Alecsandri (ibidem, nr. 1, din 11 ianuarie 1834, p. 128).

²⁵ Ioan Popovici, *Organizarea armatei române*, vol. I, partea I-a, Roman, 1900, p. 110; Constantin Căzânișteanu, *Cu privire la dezvoltarea armatei române moderne în perioada 1830—1859*, în *Fiile din istoria militară a poporului român. Studii*, vol. IV, București, 1977, p. 68.

²⁶ Buletin. Foaie oficială”, Iași, anul II, nr. 24, din 1 aprilie 1834, p. 216. Cf. „Însămănare de pripasurile îndestulătoare pentru cinurile de gios a Miliției, ce au a să scoate la lagăr pe vreme de patru luni de vară” (ibidem, nr. 25, din 5 aprilie 1834, p. 222).

²⁷ Ibidem, nr. 10, din 11 februarie 1834, p. 159.

²⁸ Arh. St. Iași, fond Miliția pămîntescă, tr. 796, op. 906, dosar 287, f. 344.

²⁹ Ibidem, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 122, f. 21.

³⁰ Ibidem, f. 6 și 9.

³¹ Vezi raportul Hătmăniei, nr. 676, din 22 martie 1832 (ibidem, fond Miliția pămîntescă, tr. 796, op. 906, dosar 287, f. 14—15 verso. Ciornă în limba rusă și română).

³² Ibidem, f. 55.

³³ Vezi adresa nr. 1589, din 26 iunie 1832, adresată de Postelnicie Obștii boierilor din orașul Iași (ibidem, f. 56).

³⁴ Vezi adresa nr. 1702, din 7 iulie 1832, a Marelui Postelnic către hatmanul T. Balș (ibidem, f. 54).

³⁵ Cf. adresa nr. 6813, din 4 iulie 1832, a Departamentului din Lăuntru către hatman (ibidem, f. 52).

³⁶ Ibidem, f. 45.

³⁷ Cf. adresa nr. 1763, din 16 iulie 1832, a Marelui Postelnic către hatman (ibidem, f. 58).

³⁸ Ibidem, f. 363—354 verso.

³⁰ Ibidem, f. 115. Privind închirierea de case particulare pentru armată, pînă la construirea cazarmei din Curtea Arsă, distrusă de incendiu, Sfatul Administrativ a desfășurat o vastă activitate, concretizată într-o bogată corespondență (cf. ibidem, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 103, 56 file).

⁴⁰ Vezi raportul comandantului de regiment, Fote, nr. 1044, din 16 septembrie 1832, către hatmanul T. Balș (ibidem, fond Miliția pămîntescă, tr. 796, op. 906, dosar 287, f. 209).

⁴¹ Ibidem, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 58, f. 54—54 verso.

⁴² Vezi copia de pe rezoluția pusă de Sfatul Administrativ pe adresa de la Hătmănie, din septembrie 1832 (ibidem, fond Miliția pămîntescă, tr. 796, op. 906, dosar 287, f. 246).

⁴³ Ibidem, f. 1—2, 245, 299.

⁴⁴ Vezi raportul comandantului de batalion, Botianov, adresat hatmanului, din 3 decembrie 1832, informînd despre construirea grajdului la cazarma din Galați „pentru caii zvodului al 4-lea, fără nici o cheltuială” (ibidem, f. 355).

⁴⁵ Ibidem, f. 290.

⁴⁶ Vezi rapoartele comandantului Criticos către hatman, din 30 octombrie și 4 noiembrie 1832 (ibidem, f. 302, 318).

⁴⁷ Ibidem, f. 362.

⁴⁸ „Buletin. Foaie oficială”, Iași, anul 1, nr. 12, din 30 iulie 1833, p. 46.

⁴⁹ Ibidem, nr. 48, din 3 decembrie 1833, p. 191—192; nr. 49, din 7 decembrie 1833, p. 196; nr. 51, din 14 decembrie 1833, p. 203.

⁵⁰ Arh. St. Iași, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 83, f. 3.

⁵¹ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei...*, t. I, Iași, 1856, p. 16.

⁵² Începînd cu 1 ianuarie 1832, Divanul Împlinitor și-a schimbat denumirea în Sfat Cîrmuitor sau Sfat Administrativ (ibidem, p. 29). Noul organism nu trebuie confundat cu Sfatul Administrativ Extraordinar, înființat la 26 decembrie 1831 (Ecaterina Negruți-Munteanu, *Sfatul Administrativ al Moldovei între anii 1832 și 1862*, extras din AIIAI, t. VIII, 1971, p. 1 și urm.).

⁵³ Arh. St. Iași, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 83, f. 3 verso.

⁵⁴ Vezi adresa lui Mircovici, către Sfatul Administrativ, din 9 februarie 1832 (ibidem, f. 10).

⁵⁵ Ibidem, f. 13. Isprăvnicia ținutului Herța făcea cunoscut, la 3 martie 1832, că în căpitanii Mamornița, la 29 februarie erau 11 plăeși necesari pentru paza hotarului, 3 în satul Mamornița, 3 în satul Sănihău, 2 în satul Slobozia și 3 în satul Hreața (ibidem, f. 16 și 17).

⁵⁶ Ibidem, f. 7—8.

⁵⁷ Ibidem, f. 19—20.

⁵⁸ Ibidem, f. 22, 22 verso.

⁵⁹ Ibidem, f. 25—31 verso. Vezi și adresa lui Mircovici către Sfatul Administrativ din 18 martie 1832 (ibidem, f. 24).

⁶⁰ Ibidem, f. 27 verso—31 verso.

⁶¹ Ibidem, f. 27.

⁶² Pentru compararea efectivelor, vezi „Însămnare de locurile ce s-au socotit a se așeza străjării cu păzitori pămîntești, afară de puncturile ce sînt a se păzi cu străjări după rapoarturile de la Isprăvnicii” (ibidem, f. 112—116).

⁶³ Cf. „Instrucțiunii trimise unității din Straja Pămîntescă aflată în portul Galați, privind paza”, din 16 iulie 1832 (ibidem, fond Miliția pămîntescă, tr. 566, op. I/601, dosar 28, f. 49—50 verso).

⁶⁴ Ibidem, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 83, f. 82—82 verso.

⁶⁵ Vezi ordinul Departamentului din Lăuntru, din 19 aprilie 1832, către Isprăvnicia ținutului Tecuci (ibidem, fond Isprăvnicia Tecuci, tr. 507, op. 550, dosar 34, f. 1).

⁶⁶ Ibidem, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 83, f. 45.

⁶⁷ Ibidem, f. 48.

⁶⁸ Ibidem, f. 82 verso.

⁶⁹ Ibidem, fond Isprăvnicia Tecuci, tr. 507, op. 550, dosar 34, f. 29.

⁷⁰ Vezi proiectul privind „alcătuirea slujitorilor trebuitori pentru slujba pe la ținuturi—anul 1832” (APR, t. III, partea a II-a, p. 424, 425), sau cel din 5 ianuarie 1834, despre „înființarea și ținerea slujitorilor”, care stabilea că vor fi recrutați din sate, „cu osebite numai a satelor de pe granița Prutului, i Bucovinei, a Transilvaniei și a Valahiei, care se vor regularisi pentru paza graniței” (ibidem, t. IV, partea a II-a, p. 503—504).

⁷¹ Arh. St. Iași, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 83, f. 59.

⁷² Cf. „Răspîsania batalionului I-iu și escadronului I-iu”, din 15 iunie 1832 (ibidem, f. 58).

⁷³ Ibidem, f. 59 verso—60; Ibidem, fond Miliția pămîntescă, tr. 796, op. 906, dosar 68, f. 4—5 verso.

⁷⁵ Ibidem, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 83, f. 61, 66 și 67.

⁷⁶ Ibidem, f. 66, 67.

⁷⁷ IIurmuzaki, *Documente*, vol. XXI, p. 461.

⁷⁷ La 23 august 1832, Departamentul din Lăuntru, prin adresa nr. 9091, solicita Hătmaniei să trimită banii și proviziile necesare celor „178 cinuri de gios”, transformați în slujitori „fiindcă mîni are a-i trimite pe la ținuturi” (Arh. St. Iași, fond Miliția pămîntescă, tr. 796, op. 906, dosar 287, f. 112).

⁷⁸ Vezi raportul Sfatului Administrativ, nr. 2413, din 20 septembrie 1832, adresat vicepreședintelui Mircovici (ibidem, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 83, f. 94—96 verso).

⁷⁹ Ibidem, f. 98—99.

⁸⁰ Ibidem, f. 85—86 verso.

⁸¹ Ibidem, f. 85.

⁸² Ibidem, f. 85 verso.

⁸³ Comandantul escadronului II, Carp, la 24 iunie 1832, primea ordin din partea generalului-maior Starov, de a-și deplasa efectivele aflate XXX în Roman și Birlad, la Iași „aducînd, atît caii toți, precum și toate amonițiile, pînă la cel mai mic lucru” (ibidem, fond Miliția pămîntescă, tr. 796, op. 906, dosar 68, f. 7).

⁸⁴ Ibidem, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 83, f. 86.

⁸⁵ Ibidem, f. 86—86 verso. Condițiile în care oștenii transformați în slujitori au trecut în subordinea Departamentului din Lăuntru, sînt cuprinse într-un raport al Hătmaniei, din 12 august 1832 (ibidem, fond Miliția pămîntescă, tr. 796, op. 906, dosar 68, f. 29—29 verso).

⁸⁶ Ibidem, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 83, f. 86 verso.

⁸⁷ Ibidem, f. 73.

⁸⁸ Ibidem, f. 73—76.

⁸⁹ Ibidem, f. 74 verso

⁹⁰ Ibidem, f. 75. Prin ordinul nr. 373, din 10 august 1832, generalul-maior Starov, în numele Administrației rusești din Moldova, solicita Sfatului Administrativ să elaboreze un proiect privind paza la hotare a „locuitorilor de pe margine, cit și pentru ceea ce se atînge de a lăsa în folosul prinzătorilor giumătate din contrabantul ce se vor descoperi” (ibidem, f. 81), Sfatul, prin adresa nr. 2255, din 5 septembrie 1832, răspunde că, în condițiile în care paza la hotare era asigurată de armată, „apoi lăcuiitorii să rămîie slobozi de asămîne sarcină și dacă străjării pămîntești nu vor fi de agiuns pentru toată marginea, la asămîne întimplare să se adauge o punere la cale potrivită că să va alcătui proiectul pentru slujitori” (ibidem, f. 83).

⁹¹ Ibidem, f. 123 verso.

⁹² Ibidem, f. 126.

⁹³ Ibidem, fond Miliția pămîntescă, tr. 796, op. 906, dosar 261, f. 15.

⁹⁴ Vezi adresa Departamentului din Lăuntru către Hătmanie, din 21 februarie 1833 (ibidem, f. 20).

⁹⁵ Ibidem, f. 2—7.

⁹⁶ Ibidem, f. 33—34, 111, 112.

⁹⁷ Ibidem, f. 21.

⁹⁸ Ibidem, f. 72—73.

⁹⁹ Ibidem, f. 19 și 107.

¹⁰⁰ Ibidem, f. 118.

¹⁰¹ Ibidem, f. 267.

¹⁰² Ibidem, f. 222.

¹⁰³ Ibidem, f. 49 verso și 54.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ „Instrucțiunile” au fost publicate în „Buletin. Foaie oficială”, Iași, anul I, nr. 19, din 24 august 1833, p. 75—76; nr. 20, din 27 august 1833, p. 80; nr. 21, din 31 august 1833, p., 84; nr. 22, din 3 septembrie 1833, p. 87—88. Aceste instrucțiuni au fost „tipărite din 1832 în 18 ponturi supt pecete și iscălitura șefului Miliției hat. Balș” (Arh. St. Iași, fond Miliția pămîntescă, tr. 796, op. 906, dosar 261, f. 289).

¹⁰⁶ Atribuțiile Hătmaniei în eliberarea pașapoartelor au fost fixate printr-un „jurnal” al Sfatului Administrativ, la 5 ianuarie 1832 (*Manualul administrativ al Principatului Moldovei*... t. II, Iași, 1856, p. 184).

¹⁰⁷ Privind evoluția organizatorică a armatei în perioada 1830—1833, vezi raportul prezentat la 8 ianuarie 1834, de hatmanul T. Balș, în cadrul Adunării Obștești, ca și aprecierile emise cu acest prilej (APR, t. IV, partea a II-a, p. 349—354).

- ¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 42, 487—495.
¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 490.
¹¹⁰ Amănunte despre mazili, ruptași și ruptele Visteriei în *Documente* (ediție îngrijită de Gh. Ungureanu, D. Ivănescu, Virginia Isac), București, 1973, p. 460, 469.
¹¹¹ APR, t. IV, partea a II-a, p. 493—495.
¹¹² *Ibidem*, p. 46.
¹¹³ *Ibidem*, p. 47.
¹¹⁵ *Ibidem*, p. 500.
¹¹⁵ *Ibidem*, p. 500—502.
¹¹⁶ *Ibidem*, p. 503. Cf. *Istoria trupelor române de grăniceri* (colectiv de autori), București, 1987, p. 107; *Istoria militară a poporului român* (colectiv de autori), vol. IV, București, 1987, p. 231.
¹¹⁷ „Buletin. Foaie oficială”, Iași, anul II, nr. 28, din 15 aprilie 1834, p. 232—234; nr. 29, din 19 aprilie 1834, p. 236—238.
¹¹⁸ V. Nădejde, *op. cit.*, p. 55.
¹¹⁹ APR, t. IV, partea a II-a, p. 70, 608—624.
¹²⁰ *Ibidem*, p. 609. Vezi și Gh. Ungureanu, *Despre „Privileghiile”*. *Contribuții la cunoașterea categoriilor fiscale din Moldova pînă la 1862*, în RA, anul XII, nr. 2, București, 1969, p. 127—143.
¹²¹ APR, t. IV, partea a II-a, p. 611, 612.
¹²² *Ibidem*, p. 611.
¹²³ *Ibidem*, p. 613—614. Despre efectivele armatei, Kiselev, în raportul adresat Petersburgului în 1834, indica, pentru Moldova, 1.132 oameni: 3 ofițeri de Stat Major, 33 ofițeri superiori și 1.096 de soldați și subofițeri (cf. „Darea de seamă trimisă de generalu-adiutantu Kisseleff, despre administrația sa în Moldova și Valahia, de la 15 noiembrie 1829, pînă la 1 ianuarie 1834”, în A. Papadopol-Calimach, *Generalul Pavel Kisseleff în Moldova și Țara Românească. 1829—1834. După documente rusești*, extras din AAR, s. a II-a, t. IX, București, 1887, p. 61).
¹²⁴ APR, t. IV, partea a II-a, p. 615—623.
¹²⁵ *Ibidem*, p. 620—621.
¹²⁶ *Ibidem*, p. 70, 624.
¹²⁷ „Buletin. Foaie oficială”, Iași, anul II, nr. 20, din 18 martie 1834, p. 201.
¹²⁸ *Istoria militară a poporului român*, vol. IV, p. 233—234.

LÉGISLATIONS, ORDRES ET RÈGLEMENTS APPLIQUÉS DANS L'ARMÉE MODERNE DE MOLDAVIE PENDANT LA PÉRIODE 1832—1834

Résumé

Analysant l'institution militaire de Moldavie à travers le prisme de la législation, des ordres et des règlements, l'auteur relève que c'était là le résultat des efforts déployés par éléments progressistes roumains qui voyait dans celle-ci un élément indispensable pour la conquête d'un desideratum majeur de l'époque moderne à savoir, l'émancipation nationale.

On examine les efforts des patriotes roumains de conférer à l'armée un caractère national en dépit des prévisions des règlements et des difficultés inhérentes découlant de tout début d'organisation.

En dépassant les difficultés liées au manque de cadres, aux règlements nécessaires au processus d'instruction, à une base matérielle correspondant à toutes les réorganisations a dont elle a fait l'objet pendant ces années-là, l'on a réussi par la législation adoptée jusqu'au 1834 à réaliser un cadre requis à la réalisation d'une structure militaire moderne de l'armée en Moldavie.

IMPACTUL CONJUNCTURII EUROPENE ASUPRA COMERȚULUI ROMÂNESC ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA (II)

BOGDAN MURGESCU

Dovezi suplimentare cu privire la faptul că la sfârșitul secolului al XVII-lea importul de vite din Moldova nu era rentabil pentru negustorii central-europeni ne oferă și comparația dintre prețurile moldovene și cele de la Liov în ultimele decenii ale acestui secol (la Liov seria prețurilor boilor cunoaște o întrerupere între 1648 și 1677):

	1677	1685	1692, 1693
Moldova	207,6 g Ag	124,56 g Ag	207,6 g Ag
Liov	170,1 g Ag	132,95 g Ag*	147,6 g Ag*

(Pentru Liov datele au fost preluate din Stanislaw Hoszowski, *op. cit.*, p. 109 și 106; * = medii decenale)

Observăm că în acești ani prețul vitelor era de regulă mai mare în Moldova decât la Liov (excepție făcînd anul 1685, dar chiar și atunci diferența este foarte mică). În aceste condiții nici un negustor n-ar fi mers să cumpere vite din Moldova dacă le putea lua mai ieftin de pe piața internă din Polonia, scutînd astfel și o parte din cheltuielile de transport.

Dacă comparăm prețul de la Liov cu cel din Germania constatăm că nici comercializarea vitelor crescute în Polonia nu oferea perspectiva unor profituri substanțiale. Este deci probabil că și numărul acestora a scăzut în această perioadă⁴¹; pentru vitele moldovenești, care aveau de parcurs un drum mai lung și deci suportau cheltuieli de transport suplimentare, scăderea va fi fost sensibil mai mare. Un anume comerț se mai efectua probabil doar atunci cînd în zonele de destinație surveneau reduceri accidentale și de scurtă durată ale ofertei, reduceri care nu sînt reflectate în suficientă măsură de mediile decenale ale prețurilor pe care ne-am bazat demonstrația. Dar pe termen mediu și lung volumul comerțului era determinat și în acest caz de nivelul cererii⁴².

Ajuși în acest punct, se pune întrebarea de ce scăderea numărului de vite importate din Danemarca și din Europa răsăriteană nu a dus la redresarea prețurilor și la restabilirea rentabilității acestui comerț? Explicația credem că trebuie căutată în extinderea creșterii vitelor în Europa centrală și apuseană. Astfel, B. H. Slicher van Bath a atras primul atenția asupra faptului că în secolul al XVII-lea scăderea prețurilor a fost mai puternică la cereale decât la animale, ceea ce ar fi determinat trecerea multor producători de cereale la creșterea vitelor⁴³.

Totodată declinul demografic a contribuit și el la diminuarea suprafețelor cultivate cu cereale și la extinderea pășunilor. Reconversiunea multor gospodării agricole spre creșterea vitelor s-a desfășurat și sub influența sporirii fiscalității în cele mai multe state europene, țărani fiind tot mai des siliți să-și ducă vitele la târg pentru a face rost de bani ⁴⁴. Potențialul animalier ridicat al multor regiuni din Germania ⁴⁵ în această perioadă permitea negustorilor să achiziționeze vitele de pe aceste piețe ⁴⁶, evitând cheltuielile mari și riscurile comerțului la mare distanță.

Observațiile de mai sus cu privire la dialectica dintre cerere și ofertă și rentabilitatea comerțului cu vite infirmă afirmația că livrările silite către turci ar fi constituit cauza scăderii exportului spre Europa centrală ⁴⁷. După cum dovedește experiența ordinelor repetate ale Porții din a doua jumătate a secolului al XVI-lea ⁴⁸, capacitatea acesteia de a opri un negoț lucrativ erau mediocre, mai ales în condițiile în care domnitorul și boierii își însușeau o mare parte a profiturilor rezultate. Dar, semnificativ, până acum nu știm nici o opreliște de export din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Faptul nu este întâmplător : acest comerț scăzuse în așa măsură încât nu mai ridica probleme. În secolul următor prima interdicție de export datează din anul 1721, dar a fost de scurtă durată ⁴⁹. Credem că acest episod trebuie pus în legătură cu epizootia care a bîntuit întreaga Europă centrală din Olanda până în Polonia în deceniul 2 al secolului al XVIII-lea ⁵⁰, determinând scăderea potențialului animalier din aceste regiuni și creșterea cererii pentru vite din zone mai depărtate. Această conjunctură a fost însă efemeră, molima ajungând curînd să bîntuie și în Moldova ⁵¹ și lichidînd disponibilul de export. Treptat însă, în secolul al XVIII-lea prețul vitelor începe din nou să urce pe piețele germane, fapt firesc în condițiile în care redresarea demografică stimulase din nou extinderea suprafețelor cultivate cu cereale. Această creștere, la început lentă, s-a accentuat spre mijlocul secolului ⁵², permițînd reluarea comerțului pe scară mare, despre care avem atîtea mărturii din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Tot acum sînt menționate și noi interdicții de export emise de Poartă ⁵³, care totuși nu pare să fi insistat prea mult în efortul de a opri acest negoț care permitea Moldovei să dispună de noi fonduri susceptibile a face obiectul unor noi acțiuni financiare.

Interesul mai degrabă moderat al Porții pentru vitele moldovene se explică prin faptul că aceasta dispunea și de alte zone bogate în animale, multe mai apropiate de Istanbul decît Moldova. Ca atare reorientarea exporturilor moldovenesti de bovine spre piața otomană nu a avut loc fără dificultăți. Lipsiți de alternativă, presați și de dările în creștere (în această perioadă se introduce văcăritul ⁵⁴), producătorii moldoveni s-au văzut siliți să lase din preț și să vîndă în condiții tot mai defavorabile negustorilor levantini ⁵⁵. Aceștia din urnă întîmpină tot mai rar concurența achizitorilor tradiționali de vite din Galiția, deoarece aceștia erau handicapați de conjunctura politică și totodată nu puteau oferi nici măcar prețurile pe care le plăteau levantinii (după cum am văzut, scăderea prețurilor pe piața internă din Moldova, deși substanțială, nu fusese suficientă pentru a îndreptăți un negoț rentabil spre Europa centrală). În consecință, chiar dacă numărul vitelor vîndute s-a menținut (de o creștere

nu credem că poate fi vorba în condițiile pustiirilor pe care le-a suferit Moldova la sfârșitul secolului al XVII-lea), veniturile obținute în această ramură economică au cunoscut o scădere drastică.

Dacă vitele mari erau principalul articol de export al țărilor române spre Europa centrală, principalul articol importat de acolo fuseseră în secolul al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea textilele, și mai ales postavurile⁵⁶. Inițial provenind din manufacturile din apusul Europei (ele erau cunoscute îndeosebi sub numele de londrine), aceste postavuri erau deseori contrafăcute în țările din centrul Europei, în special în Boemia, Silezia și Slovacia. Spre mijlocul secolului al XVII-lea și acest flux comercial intră în declin. Zsigmond P. Pach explică acest declin prin reducerea puterii de cumpărare în Europa centrală și răsăriteană⁵⁷. Cum o mare parte dintre tranzacțiile cu postavuri se efectuau cu prilejul marilor târguri de vite, credem că nu greșim când apreciem că între cele două fluxuri de mărfuri exista o puternică corelație pozitivă, decăderea unuia atrăgând în acest caz și pe cea a celuilalt. Totodată diminuarea comerțului cu postavuri în direcția Vest-Est prin Europa centrală s-a produs în cadrul mai larg al reorientării exportului de postavuri englezești. Dacă în jur de 1600 cea mai mare parte a acestora se îndrepta spre Europa centrală, treptat acest comerț se restrânge și producătorii englezi își măresc exporturile în Levant. Faptul are imediat repercursiuni pe piața românească. Astfel, dacă la începutul secolului al XVII-lea majoritatea londrinelor ajungeau în țările române prin Europa centrală, spre sfârșitul secolului ele vor sosi prin sud-estul Europei, deseori prin mijlocirea negustorilor levantini⁵⁸. Tot în această perioadă reapar pe piața românească postavurile italienești⁵⁹, aduse tot pe filieră sud-est europeană. Față de această evoluție, încercările austriece inspirate de concepția mercantilistă a lui Ioachim Becker de a exporta postavuri din Boemia și Silezia la Dunărea de Jos și în teritoriile otomane cu ajutorul unei companii orientale care a funcționat în anii 1667–1683 au eșuat lamentabil⁶⁰. Incapacitatea monarhiei habsburgice de a-și plasa postavurile este legată și de structura consumului de pe piața românească: țărănimca își satisfăcea necesitățile cu aba din producția proprie, păturile mijlocii foloseau mai ales postav, produs de orașele din sudul Transilvaniei și doar „obrazele luminate” se îmbrăcau cu țesături de import. Postavurile din centrul Europei nu erau destul de bune pentru marea boierime, iar pentru păturile mijlocii erau prea scumpe. Legăturile economice dintre Europa centrală și cea sud-estică pe axa Dunării vor rămâne precare până spre mijlocul secolului al XVIII-lea.

Importante mutații se pot observa și în ceea ce privește comerțul de tranzit. În evul mediu țările române, Moldova îndeosebi, jucaseră un rol de seamă în aprovizionarea Europei centrale cu produse orientale, în special cu mirodenii. În pofida opiniei lui Petre P. Panaitescu, care socotea că ocuparea Chilie și Cetății Albe de către turci a lichidat acest negoț⁶¹, cercetările mai recente au arătat că „drumul moldovenesc” și-a păstrat însemnătatea și în secolul al XVI-lea⁶². La începutul secolului al XVII-lea, sub impactul nesiguranței politice, acest comerț începe să decadă, pentru ca după 1672 negustorii să renunțe la drumul moldovenesc și să prefere pe cel prin Țara Românească și Transilvania⁶³. Această mutație va fi însoțită de exodul unei mari părți a armenilor din Moldova în Transilvania, unde s-au stabilit mai ales la Gherla, au întemeiat o

companie comercială și au primit însemnate privilegii de la Mihail Apafy ⁶⁴. Tranzitul mărfurilor orientale prin Transilvania nu mai avea însă importanța pe care o avusese drumul moldovenesc în vremurile lui de mare prosperitate din secolele XV—XVI. Cantitățile mai mici vehiculate, și îndeosebi valoarea lor mai redusă, se verifică atât prin instabilitatea acestui circuit (un număr relativ mic de negustori revin un număr mai mare de ani pe această rută ⁶⁵), cât și prin tendința de scădere a ponderii mărfurilor tranzitate spre Polonia în cadrul traficului total înregistrat în vama de la Turnu Roșu ⁶⁶. Această tendință generală dovedește că criza tranzitului de mărfuri din Imperiul otoman spre Polonia fusese numai agravată de desfășurarea conflictului militar dintre aceste două state pe teritoriul Moldovei și Podoliei (1672—1699), dar în realitate avea cauze structurale. Fundamentală ar fi scăderea cererii poloneze pentru o serie de produse orientale aduse anterior prin Levant și țările române. Astfel, în cazul mirodeniilor care în secolele XV—XVI constituiseră cea mai mare parte a acestui trafic, în secolul al XVII-lea aducerea de către olandezi și englezi a unor imense cantități va provoca scăderea catastrofală a prețurilor în întreaga Europă ⁶⁷. Dacă anterior Polonia se aprovizionase atât pe mare, cât și prin teritoriile otomane, linia de demarcație dintre cele două zone trecind aproximativ prin Cracovia-Lublin-Brześć ⁶⁸, acum mirodeniile aduse prin Levant fac față tot mai greu concurenței și pierd aproape în întregime piața poloneză. O evoluție asemănătoare a avut loc la sfârșitul secolului al XVII-lea în ceea ce privește mătasea. Astfel, în această perioadă East India Company învadează piața europeană cu mătase indiană și chinezească, determinând reducerea drastică a exporturilor otomane ⁶⁹. Aceste tendințe își găsesc reflectarea și în încasărilor tricesimei de la Turnu Roșu din anii 1673—1686 ⁷⁰: astfel, mirodeniile sînt prezente cu un sortiment restrins (doar tămîie, ghimbir și șofran) și au o pondere infimă în cadrul tranzitului spre Polonia, iar comerțul cu mătase, deși mult mai important valoric, scade treptat de-a lungul perioadei pentru care s-au păstrat socotelile. În aceste condiții rolul principal în cadrul tranzitului transilvănean spre Polonia revenea bumbacului și firelor de bumbac colorate, a căror comercializare — legată în mai mare măsură de consumul de masă — s-a bucurat de o stabilitate superioară ⁷¹.

Dacă produsele orientale aduse din Imperiul otoman găseau tot mai greu cumpărători pe piața poloneză și ajungeau doar în cantități mici în Ungaria și în Europa centrală ⁷², în schimb ele dominau cu autoritate piața țărilor române. O explicație a acestui fapt ar fi buna organizare a acestui negoț prin intermediul celor două companii grecești de la Sibiu și mai ales de la Brașov. Astfel, aceleași mărfuri care pe piața poloneză nu mai aveau loc, erau vindute cu profituri însemnate de către negustorii companiști în țările române, îndeosebi în Transilvania ⁷³. În același timp alături de produsele orientale, pe această rută sînt traficate și tot mai multe produse sud-dunărene de larg consum (piei, în special cordovane, pinzeturi grosolane, bumbac, orez, tutun), care erau vindute în orașele transilvănene, îndeosebi la Sibiu ⁷⁴. Dificultățile comerțului exterior, scăderea importanței economice a celui de tranzit, ponderea în creștere a produselor de larg consum față de mărfurile (orientale) de lux reprezintă factori care au contribuit la adîncirea treptată a economiei de mărfuri

în spațiul românesc. Sudul Transilvaniei constituie din acest punct de vedere doar zona cea mai avansată; tendința era însă generală la nivelul întregului teritoriu românesc⁷⁵.

Totodată se conturează destul de limpede concluzia că a doua jumătate a secolului al XVII-lea a marcat un declin al legăturilor comerciale ale țărilor române cu Europa centrală, îndeosebi cu Polonia, și în consecință o creștere a ponderii relațiilor cu Imperiul otoman. În acest punct observațiile noastre confirmă o intuiție mai veche a lui Nicolae Iorga: „De aici înainte [1650—B.M.] relațiile noastre cu Răsăritul devin tot mai strinse, pe cînd cele cu Apusul se pierd pentru mai bine de jumătate de secol”⁷⁶. De fapt nu este vorba de o încetare absolută. Dacă în noile condiții relațiile cu Europa centrală erau în declin, unele dintre circuitele economice care legau țările române de Occident și care nu mai sînt atestate în arhivele Liovului (pe baza cărora își formulase marele istoric opinia), par să se fi deplasat doar spre Levant. Astfel, peripeziile prin care trece Patrick Simson în deceniul 7 al secolului al XVII-lea atestă faptul că exportul moldovenesc de potasă prin Polonia spre Anglia întîmpina dificultăți tot mai mari; pînă la urmă îndărătnicul scoțian a ajuns la concluzia că tranzitul prin Istanbul și prin Smirna era mai convenabil⁷⁷. Noua orientare a exportului de potasă a durat pînă spre sfîrșitul secolului, cînd a încetat nu alît din cauza vreunei deficiențe comerciale, ci din pricina mutațiilor tehnologice din Anglia și a deteriorării condițiilor de producție din Moldova⁷⁸.

Din ultima parte a secolului al XVII-lea ne-au rămas numeroase mărturii despre volunul mare și prosperitatea exportului de ceară românească spre Veneția, traficul efectuîndu-se pe uscat pînă în porturile de pe litoralul albanez și apoi pe mare pînă în cetatea lagunelor, fiind controlat de negustorii levantini, cei mai mulți aromâni din Moscopole și membri ai Companiei grecești din Sibiu. Sumele însemnate obținute din exportul de ceară (și de piei) la Veneția permiteau achiziționarea din acest oraș a unor cantități relativ mari de postavuri, țesături fine, danteluri și articole de sticlărie⁷⁹. Totodată, exporturile masive spre Veneția coincid cu tendința de scădere a prețului cerii pe piața Liovului și probabil mai departe în Europa centrală⁸⁰.

Afirmația noastră cu privire la creșterea ponderii relațiilor comerciale cu Imperiul otoman în dauna celor cu țările din Europa centrală se cere verificată statistic. În această încercare nelovim de absența unor date totalizatoare. Unele informații ne oferă sumele încasate în vămile transilvănene. Astfel, se pare că la începutul secolului al XVII-lea comerțul exterior al principatului cunoștea un anumit echilibru între orientările central-europeană și sudică⁸¹. Un secol mai tîrziu, datele mult mai precise strinse de autoritățile habsburgice cu privire la încasările tuturor punctelor vamale ale principatului indică preponderența netă a comerțului prin trecătorile carpatine, care reprezenta în jur de 80% din total⁸². Referitor la Țara Românească și Moldova nu dispunem de informații de acest tip. În ceea ce privește Țara Românească nu par să existe dubii cu privire la faptul că cea mai mare parte a comerțului său se desfășura cu Imperiul otoman. Trăinicia legăturilor cu teritoriile otomane avea să fie probată și de experiența ocupației austriece din Oltenia (1718—1739), eforturile noilor stăpînitari fiind insuficiente pentru modificarea acestei

orientări economice⁸³. Oarecum deosebită este situația Moldovei; scăderea drastică a comerțului ei cu Polonia și centrul Europei pare evidentă, dar nu dispunem de informații suficient de precise pentru a putea estima în ce măsură acest declin a fost compensat prin sporirea comerțului cu teritoriile otomane. Deși o anume compensație pare neîndoielnică, este probabil că în această perioadă comerțul exterior al Moldovei a scăzut în termeni absoluți, cu efecte semnificative asupra veniturilor obținute. În această situație domnitorii vor căuta să-și refacă veniturile prin înăsprirea și „modernizarea” fiscalității, dar — în condițiile unei conjuncturi economice defavorabile — aceste încercări vor avea rezultate mediocre și vor genera o adevărată „obsesie fiscală” care exprimă fidel tensiunile provocate la nivelul tuturor straturilor sociale. Totodată avem o explicație suplimentară a evoluției relative a potențialului economic al celor două state românești extracarpătice: dacă în timpul lui Matei Basarab și Vasile Lupu exista un anumit echilibru între cele două țări românești, poate cu un ușor avantaj pentru Moldova, spre sfârșitul secolului se produce o ruptură de echilibru vizibilă în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, iar în secolul următor tronul muntean era mult mai căutat (și mai scump) decît cel al Moldovei.

Diferențierile regionale evocate mai sus nu trebuie să ne ascundă însă faptul că încă din această perioadă teritoriile românești evoluează convergent din punct de vedere economic. Deplasarea centrului de greutate al comerțului românesc dinspre Europa centrală spre teritoriile otomane constituie o caracteristică comună întregului spațiu românesc. Acest proces are la bază pe de o parte mutațiile observate în cazul fluxurilor comerciale analizate mai sus (exportul de vite, importul de postavuri, tranzitul de produse orientale prin teritoriile românești și cel de mărfuri românești sau occidentale prin teritoriile otomane, importurile transilvănene de bunuri de larg consum de la sud de Dunăre), pe de altă parte stabilitatea exporturilor tradiționale ale țărilor române pe piața otomană (în primul rînd oi și sare, apoi lemn, cereale, miere ș.a.).

Totodată, această desprindere parțială⁸⁴ a țărilor române din circuitele comerciale central-europene aflate în declin⁸⁵ și integrare a lor sporită în circuitele sud-est europene (otomane) a avut consecințe sociale notabile. Astfel, ea a constituit una din rațiunile intensificării penetrației levantine în spațiul românesc, iar legăturile tot mai strînse cu lumea otomană au stat la baza „orientalizării” vestimentației, alimentației, habitatului și modului de viață al unei mari părți a boierimii și păturilor înstărite de la orașe. Pe de altă parte însă — așa după cum legăturile economice cu țările din apusul Europei se efectuau pe filieră sud-est europeană — și contactele culturii românești cu cea occidentală se vor innoda tot mai mult prin mijlocirea levantină. Ecran și releu de legătură totodată, Levantul va modela timp de peste un secol relațiile țărilor române cu civilizația occidentală.

Întorcîndu-se la întrebarea pusă mai sus cu privire la efectele receiunii europene asupra țărilor române putem conchide următoarele: contracția economiei-univers europene a anihilat primii pași care fuseseră făcuți în secolul al XVI-lea pentru integrarea țărilor române la periferia

acesteia. Vor trebui să mai treacă încă două secole pentru ca — sub impactul revoluției industriale, al revoluției transporturilor și al revoluțiilor politice — acest proces temporar întrerupt să fie finalizat.

NOTE

⁴¹ Opinie împărtășită de Antoni Maczak, *Continental East-West trade as a factor of development in Central Europe from the middle of the 16th to 18th century in* „Fifth International Congress of Economic History...”, vol. VI, p. 171; despre criza șeptelului polonez în această perioadă, Bohdan Baranowski, *Changes in the Structure and Productivity of Cattle Breeding in Central Poland in Modern Times in* „Studia Historiae Oeconomicae”, 1, 1966, p. 62—63; idem., *La spécificité de l'économie en Pologne Centrale du XVIe au XVIIIe siècles in* „Studia Historiae Oeconomicae”, 5, 1970, p. 137.

⁴² Aceeași constatare despre exportul polonez de cereale la Andrzej Wyczański, *La base intérieure de l'exportation polonaise des céréales dans la seconde moitié du XVIe siècle in Der Aussenhandel Osmittteleuropas 1450—1650*, p. 260—270.

⁴³ B. H. Slicher van Bath, *Die europäischen Agrarverhältnisse im 17. und der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts in* „A. A. G. Bijdragen”, 13, 1965, p. 138 144; idem., *Agriculture in the Vital Revolution in The Cambridge Economic History of Europe*, V, p. 69—70.

⁴⁴ Wilhelm Abel, *Wandlungen...*, p. 433.

⁴⁵ A se compara media de 3,73 de capete de vită în gospodăriile țărănești din Mecklenburg în 1703 (cf. Gerhard Heitz, *Die Sozialökonomische Struktur im ritterschaftlichen Bereich Mecklenburgs zu Beginn des 18. Jahrhunderts. (Eine Untersuchung für vier Ämter)* în *Beiträge zur deutschen Wirtschafts- und Sozialgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts*, Berlin, 1962, p. 62—65; pe proprietățile cavalerilor media era însă de 36,47 de vite/domeniu, cf. *ibidem*, p. 26) cu cifrele mult mai modeste din Transilvania secolului al XVII-lea (vezi David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea. Vol. I. Supușii*, București, 1986, p. 354—402). Rolul sporit al producției animaleciere din Europa apuseană și centrală confirmă o observație pe care o făcea Immanuel Wallerstein cu privire la culturile cerealiere: în perioade de recesiune, zonele centrale din punct de vedere economic tind să-și asume și activități pe care în epoci prospere le lăsaseră pe-seama periferiei (*Le système du monde du XVe siècle à nos jours. II. Le mercantilisme et la consolidation de l'économie-monde européenne 1600—1750*, Paris, 1984, p. 111—118 și 181—186). Situația țărilor române era totuși mai complexă: astfel, dacă se poate accepta că în ceea ce privește creșterea vitelor pentru export Moldova îndeplinea o activitate periferică față de economia-univers europeană, ea nu era însă pe deplin integrată acesteia. Prin alte activități economice fiind legată de sistemul economic otoman; legăturile celorlalte teritorii românești cu economia-univers europeană erau dealfel mai puțin importante decât cele ale Moldovei.

⁴⁶ Kristof Glamann amintește de pildă intensul export pe care îl efectuează în această perioadă Brandenburg-ul și Pomerania (*op. cit.*, p. 233)

⁴⁷ E. M. Podgrađskaia, *Torgovie sviazi Moldavi so Lvovom v XVI XVII vekah*, Kișinev, 1968, p. 112.

⁴⁸ Mihai Maxim, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea în* „Revista de istorie”, 32, 1979, nr. 9, p. 1754 1758.

⁴⁹ Nicolae Iorga, *Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre după corespondența diplomatică străină în* „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice”, seria II, XXXII, 1910, p. 22—24.

⁵⁰ Kristof Glamann, *op. cit.*, p. 238; Bohdan Baranowski, *Changes...*, p. 63. Relatările lui Dimitrie Cantemir (*Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae, Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 115) și Philippe Le Masson Du Pont (*Călători străini despre țările române*, VII, București, 1980, p. 297) despre un export prosper spre Europa centrală credem că trebuie raportate la acest moment deosebit și nu la a doua jumătate a secolului al XVII-lea; dealfel primul își redactează opera în 1716 iar al doilea abia în 1726.

⁵¹ Ion Neculce, *Opere* (ed. Gabriel Strempe), București, 1982, p. 687.

⁵² Astfel, pe domeniile Schaffgotsch din Silezia, față de pragul minim din anii 1661—1690 prețul vitezelor ajunge la indicii 107 în 1691—1720, 120 în 1721—1750, 144 în 1751—1780 și 169 în 1781—1810 (Wilhelm Abel, *Wandlungen...*, p. 440); aceeași tendință și în nord-vestul Germaniei, unde în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea prețul unui bou fluctuează în jur de 500 g Ag, față de 314,9 g Ag în deceniul 1681—1690 (Heinz Wiese, *op. cit.*, p. 137); a se vedea și graficul alcătuit de István N. Kiss, *Money, Prices...*, p. 482.

- ⁴³ De pildă, Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711—1821). Documente turcești*, doc. 73 și 122; curînd aceste interdicții erau abolite (*Ibidem.*, doc. 75 și 150).
- ⁴⁴ Vasile Mihordea, *Văcăritul, dare temporară în „Studii”*, 21, 1968, nr. 3, p. 449—467; Mihai Lazăr, *Contribuții la cunoașterea fiscalității în Moldova în secolul al XVIII-lea: văcăritul, cunița, alămul și corăndritul în „Suceava”*, 6—7, 1979—1980, p. 149—161.
- ⁴⁵ Pentru scăderea prețului vitelor pe piața internă din Moldova, vezi Tabelul 1. Frustarea marilor proprietari moldoveni față de prețurile oferite de negustorii levantini e exprimată destul de bine de Dimitrie Cantemir: „negustorii străini: turci, evrei, armeni și greci, pe care obișnuit îi numim *gelepi*, și-au însușit, din pricina nepăsării alor noștri, tot comerțul Moldovei, ducînd obișnuit la Constantinopol și în alte orași turme și cirezi întregi de oi și de vite cumpărate pe un preț mic în Moldova și vinzîndu-le acolo de două sau de trei ori mai scump”, op. cit., p. 297—299. Din păcate nu dispunem de informații cu privire la prețurile din marile orașe otomane, pentru a putea evalua rentabilitatea acestui comerț; singurele date strîmse de I. Iubene Berov pentru această perioadă se referă la teritoriile iugoslave, ele însele exportatoare de vite (*Dvizenieto...*, p. 235). Pe piața internă din Moldova o redresare parțială va avea loc spre mijlocul secolului al XVIII-lea, cînd prețul boilor va ajunge la 14—17 lei (cf. Gheorghe Sibechi, *Știri despre creșterea bovinelor în Moldova în secolul al XVIII-lea în „Cercetări agronomice în Moldova”*, 1982, nr. 1, p. 147).
- ⁴⁶ A se vedea bilanțul importurilor clujene realizat de Francisc Pap, *Comerțul Transilvaniei...*, p. 130—135; de asemenea, Samuel Goldenberg, *Comerțul, producția și consumul de postavuri de lînă în țările române (sec. XIV — jumăt. sec. XVII)* în „Studii”, 24, 1971, nr. 5, p. 877—897 și Ludovic Demény, *Relațiile economice între Transilvania și Anglia în prima jumătate a secolului al XVII-lea în „Revista de istorie”*, 33, 1980, nr. 11, p. 2107—2123.
- ⁴⁷ Zsigmond P. Pach, *Diminishing...*, p. 297—299.
- ⁴⁸ Paul Cernovodeanu, *England's Trade Policy in the Levant and her Exchange of Goods with the Romanian Countries under the Latter Stuarts (1660—1714)*, București, 1972.
- ⁴⁹ Samuel Goldenberg, *Les relations économiques entre Est et Ouest aux XVe—XVIIIe siècles* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, XXIV, 1981, p. 159.
- ⁵⁰ Studiul lui Herbert Hassinger, *Die erste Wiener orientalische Handelskompanie 1687—1688* în „Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte”, XXXV, 1942, p. 1—53, nefiîndu-ni accesibil, am preluat aceste informații din Othmar Pickl, *Die Verkehrswege nach dem Südosten vom Ausgang des Mittelalters bis ins 18. Jahrhundert* în „Südostdeutsches Archiv”, XV/XVI, 1972/1973, p. 111—113 și Paul Cernovodeanu, *England's Trade Policy...*, p. 94—95; cu privire la ansamblul comerțului cu postavuri pe piața otomană vezi Traian Stoianovich, *Pour un modèle du commerce du Levant: économie concurrentielle et économie du bazar în Istanbul à la jonction des cultures balkaniques, méditerranéennes, slaves et orientales, aux XVIe—XIXe siècles*, Bucarest, 1977, p. 189—248.
- ⁵¹ Petre P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Age* în „Revista istorică română”, III, 1933, fasc. II—III, p. 191—192.
- ⁵² Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului XVI...*, p. 283—287; Othmar Pickl, op. cit., p. 110; Cvetana Georgieva, *Les rapports de commerce entre l'Empire ottoman et la Pologne et les terres bulgares au XVIe siècle* în „Bulgarian Historical Review”, 1978, nr. 3, p. 38—49; Eleonora Nadel-Golubic, *Armenians and Jews in medieval Lvov. Their role in oriental trade 1400—1600* în „Cahiers du monde russe et soviétique”, 20, 1979, p. 345—371.
- ⁵³ Ludovic Demény, *Comerțul de tranzit spre Polonia prin Țara Românească și Transilvania (ultimul sfert al sec. al XVII-lea)* în „Studii”, 22, 1969, nr. 3, p. 465—498.
- ⁵⁴ H. Dj. Siruni, *Armenii în viața economică a țărilor române* în „Balcantia”, II—III, 1939—1940, p. 138—141.
- ⁵⁵ Ludovic Demény, op. cit., p. 487—496.
- ⁵⁶ *Ibidem.*, p. 483; Snezka Panova, *Zur Frage der Handelsbeziehungen zwischen den bulgarischen und den rumänischen Landen im 17. Jahrhundert* în „Etudes balkaniques”, 1975, nr. 1, p. 109.
- ⁵⁷ Kristof Glamann, *European trade 1600—1750* în *The Fontana Economic History* (ed. Carlo M. Cipolla), vol. II, Glasgow, 1977, p. 477—485; C. H. H. Wake, *The Changing Pattern of Europe's Pepper and Spice Imports, ca. 1400—1700* în „The Journal of European Economic History”, 8, 1979, nr. 2, p. 389—391.
- ⁵⁸ Mihai Dan și Samuel Goldenberg, *Le commerce balkano-levantin de la Transilvanie au cours de la seconde moitié du XVIe siècle et au début du XVIIe siècle* în „Revue des études sud-est européennes”, 5, 1967, nr. 1—2, p. 114; vezi și observațiile lui Miroslav Hroch despre prețul mirodeniilor în orașele poloneze în secolul al XVI-lea (*Die Rolle des zentraleuropäischen Handels im Ausgleich der Handelsbilanz zwischen Ost- und Westeuropa 1550—1650* în *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450—1650*, p. 12—15).

⁶⁹ Paul Cernovodeanu, *England's Trade Policy...*, p. 34–38; Traian Stoianovich, *op. cit.*, p. 209–210.

⁷⁰ A se vedea tabelul alcătuit de Ludovic Demény, *op. cit.*, p. 479–480.

⁷¹ Pentru problematica bumbacului otoman vezi Halil Inalcik, *Kutn* în *The Encyclopedia of Islam*, vol. V, Leyden, 1981, p. 557–566. Potrivit acestuia, exporturile otomane în bazinul Mării Negre s-au menținut constant la niveluri ridicate în secolele XVI–XVIII; în schimb, cele spre Europa centrală au crescut semnificativ abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (cf. Traian Stoianovich, *op. cit.*, p. 234–236).

⁷² Astfel, mărfurile tranzitate spre Ungaria nu au depășit niciodată 8% din valoarea traficului înregistrat la Turmu Roșu (cf. Snezka Panova, *loc. cit.*): a se vedea și eșecurile curții de la Viena și ale negustorilor armeni în încercările de a statornici un trafic regulat de mărfuri orientale de la gurile Dunării prin Transilvania și Viena spre Europa centrală (Ioan Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul XVIII* în „Anuarul Insti. tutului de istorie națională Cluj”, VII, 1936–1938, p. 102–103; Paul Cernovodeanu, *England's Trade Policy...*, p. 119–124).

⁷³ A se vedea lista mărfurilor comercializate de negustorii companiști la Olga Cicanci, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636–1746*, București, 1981, p. 134–141.

⁷⁴ Lidia A. Demény, *Le commerce de la Transylvanie avec les régions du sud du Danube effectué par la douane de Turnu-Roșu en 1685* în „Revue roumaine d'histoire”, 7, 1968, nr.5, p. 761–777; Snezka Panova, *op. cit.*; idem., *Über einige Probleme in der Entwicklung des Handels in den bulgarischen Ländern vom 16.–17. Jahrhundert* în *Wirtschaftskräfte und Wirtschaftswegc*, V, 1981, p. 65–78.

⁷⁵ În acest punct concluziile noastre se întîlnesc cu cele ale lui Paul Cernovodeanu, *Comerțul...*, p. 1071.

⁷⁶ Nicolae Iorga, *Relațiile comerciale ale țărilor noastre cu Lembergul*, București, 1900, p. 5. Ca de obicei, Iorga nu emitea această opinie *ex nihilo*, ci pe baza unei cunoașteri neeglate a izvoarelor: astfel, această observație era făcută după investigații în arhivele Lioului, punct privilegiat de observare a declinului comerțului central-european al țărilor române, și nu putem decât să regretăm faptul că marele istoric a renunțat să continue lucrarea sa și pentru perioada de după 1600.

⁷⁷ Eric D. Tappe, *Patrick Simson: A Scottish Merchant in the Moldavian Potash Trade* în „The Slavonic and East European Review”, XXX, 1952, nr. 75, p. 494–513.

⁷⁸ Paul Cernovodeanu, *England's Trade Policy...*, p. 85–86.

⁷⁹ Nicolae Iorga, *Cîteva știri despre comerțul nostru în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea* în „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice”, seria II, XXXVII, 1914–1915, p. 305–321; Valeriu Papahagi, *Aromânii din Moscopole și comerțul venețian în sec. XVII și XVIII*, București, 1935; Alexandru Doboși, *Relațiile comerciale ale Principatelor Române cu Veneția*, Cluj, 1936; Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, p. 46–48; Olga Cicanci, *loc. cit.*

⁸⁰ Stanislaw Hoszowski, *op. cit.*, p. 125; a se vedea și prețul luminărilor în Europa în Fernand Braudel și Frank Spooner, *op. cit.*, p. 478, fig. 25.

⁸¹ Raportul foarte favorabil comerțului cu centrul Europei la care ajunge Francisc Pap (*Orientarea central-europeană a comerțului clujean în prima jumătate a sec. XVII* în „Acta Musei Napocensis”, 17, 1980, p. 211–218 și *Orientarea balcano-otomană și mediteraneană în comerțul clujean (prima jumătate a sec. XVII)* în „Acta Musei Napocensis”, 19, 1982, p. 93–103) nu pot fi generalizate la nivelul întregului principat, deoarece Clujul ocupa o poziție excentrică în cadrul Transilvaniei; estimările lui Mihai Dan și Samuel Goldenberg despre ușoara preponderență a importurilor sudice de piper (*op. cit.*, p. 115–116) nu sînt nici ele revelatoare pentru ansamblul comerțului, întrucît mirodeniile reprezentau un produs care sosea în mod tradițional pe filieră sud-est europeană. Valoarea ridicată a piperului în jurul anului 1600 ne permite să compensăm cele două dezechilibre și să conchidem cu privire la un anume echilibru geografic al comerțului transilvănean.

⁸² Tabele statistice detaliate la Lidia A. Demény, *Relațiile...*, p. 989–998.

⁸³ Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718–1739)*, București, 1971, p. 89–104.

⁸⁴ Insistăm asupra faptului că declinul comerțului cu Europa centrală nu trebuie înțeles ca o încetare a acestuia; există fluxuri de mărfuri care se mențin sau chiar se amplifică în această perioadă (de exemplu importurile românești de sticlărie și articole de fierărie din teritoriile habsburgice), dar acestea nu egalează valoarea și ponderea economică a celor care decad sau chiar încetează cu totul.

⁸⁵ O analiză de ansamblu la Zsigmond P. Pach, *Diminishing...*, p. 289–306.

L'IMPACT DE LA CONJONCTURE EUROPÉENNE SUR LE COMMERCE ROUMAIN DANS LA SECONDE MOITIÉ DU XVIIe SIÈCLE (II)

Résumé

La baisse du prix du bétail sur le marché intérieur de Moldavie pendant les dernières décennies du XVIIe siècle n'a pas été suffisamment importante pour qu'elle puisse rétablir la rentabilité du commerce de bétail vers l'Europe centrale. Ainsi, pendant cette période, la plus grande part des exportations moldaves de bétail a été enregistré sur le marché ottoman. Mais les conditions étaient moins favorables pour les producteurs moldaves que lorsqu'il avait existé la possibilité de l'option entre les deux marchés de vente ; c'est pourquoi, au milieu du XVIIIe siècle, lorsque le prix du bétail s'accrut de nouveau en Europe centrale, l'exportation sera repris dans cette direction. Dans le cadre des importations roumaines d'Europe occidentale et centrale, le drap avait détenu le poids le plus important. Pendant la seconde moitié du XVIIe siècle, en même temps avec le déclin de l'exportation vers l'Europe centrale, le drap provenant d'Angleterre arrive dans les pays roumains de plus en plus par la filière du Levant et le drap de Bohême et Silésie connaît des difficultés de vente sur les marchés roumain et ottoman. Dans le même temps, le commerce de transit de l'Orient vers l'Europe centrale marque une décadence évidente, aggravé seulement dans le cas de la route moldave par le long conflit militaire opposant l'Empire Ottoman à la Pologne pour la Podolie (1672—1699).

Toutes ces mutations, en étroit rapport avec la stabilité des exportations traditionnelles des pays roumain sur le marché ottoman (en premier lieu de moutons et de sel, de bois, de céréales, de miel etc.) ainsi qu'avec l'accroissement des importations transylvaines d'articles de consommation courante provenant des territoires situés au sud du Danube ont déterminé la hausse du poids des relations économiques avec l'Empire Ottoman au détriment de ceux avec l'Europe centrale, notamment des rapports avec la Pologne. En dépit des différenciations régionales (la Moldavie qui, antérieurement avait entretenu les relations les plus intenses avec l'Europe centrale, a subi de sensibles pertes, tandis que la Valachie connaissait une relative prospérité commerciale), il nous faut relever que tous les territoires roumains évoluent de manière convergente du point de vue économique.

En conclusion, la contraction de l'économie — monde européenne du XVIIe siècle a annihilé les premiers pas enregistrés au cours du siècle passé pour l'intégration des pays roumains à la périphérie de celle-ci. Il faudra que deux siècles s'écoulent encore pour que — sous l'impacte de la révolution industrielle, de la révolution des transports et des révolutions politiques — ce procesus temporairement interrompu soit parachevé.

AȘEZAREA GETICĂ ȘI CETATEA ROMÂNĂ DE LA INDEPENDENȚA (JUD. TULCEA)

ALEXANDRU SUCEVEANU

Pământul dintre Dunăre și Marea Neagră, parte integrantă a formațiunilor politice care s-au succedat pe teritoriul actualei Românie de la Burebista la Mircea cel Mare și apoi la zilele noastre, reprezintă una din zonele cele mai bogate ale țării noastre în vestigii arheologice. Dobrogea, care cunoscuse cele mai înalte forme ale creativității umane încă din perioada neolitică — avem în vedere produsele așa-numitei culturi Hamangia dar în special, cum se înțelege, „gînditorul” și perechea sa de la Cernavoda —, va fi martora primelor cristalizări ale etniei traco-getice, convingător ilustrate de cultura Babadag. Nu-i deci de mirare că prima atestare scrisă a geților, „cei mai viteji și mai dreپți dintre traci”, se referă tocmai la geții dobrogeni, cei care aveau să-i reziste cu vitejie marelui rege al Persiei, Darius. Fondarea între timp a coloniilor grecești Histria, Tomis și Callatis pe litoral avea să constituie o adevărată revoluție în lumea getică dobrogeană prin polivalentul fenomen al interculturății greco-indigene. Ajunge să evocăm aici transformarea comunităților getice din simple partenere de schimburi comerciale și pe seama cărora se vor fi constituit teritoriile rurale ale orașelor grecești în puternicele formațiuni politice getice care se conturează aici încă din secolul IV î.e.n., culminează cu cea a lui Zalmodegikos și continuă, cum se știe, pînă în pragul epocii romane.

Cele șapte secole ale existenței unei provincii romane în Dobrogea (*Moesia Inferior* și apoi *Scythia Minor*) constituie nu numai perioada celei mai înalte civilizații cunoscute vreodată pînă atunci ci și aceea a derulării procesului simbiozei daco-geto-romane și mai apoi a cristalizării noii etnii românești. Atît de profunde și de ireversibile vor fi fost aceste două procese încît, în pofida unei perioade cînd stăpînirea romană pierduse practic controlul militar al zonei sau mai tîrziu, cînd Dobrogea va intra sub dominația otomană, daco-romanii și mai apoi românii vor fi rămas populația majoritară a zonei.

Studiul romanității dobrogene — interesant așadar în sine pentru excepțional de variatele-i și interesantele-i manifestări, Dobrogea aflîndu-se la zona de interferență dintre realitățile orientale și cele occidentale ale Imperiului Roman — devine așadar o datorie patriotică dacă avem în vedere că aici s-a aflat una din vetrele de formare a poporului român. Eforturile arheologilor și istoricilor — din zilele lui Tocilescu și Pîrvan pînă în cele ale noastre — au dus fără îndoială la punerea în evidență a unui inestimabil tezaur documentar, bază științifică de necontestat pentru afirmațiile anterioare.

„Revista de istorie”, tom 41, nr. 6, p. 597—608, 1988

Cu toate acestea cunoașterea realităților romane din Dobrogea este încă incompletă. Ele ne sînt mai bine cunoscute grație cercetărilor din orașele grecești și, ca o remarcabilă excepție, celor de la Tropaeum Traiani. Artera danubiană în schimb — adică zona unde s-ar putea studia mai bine contactul nemijlocit dintre geți și romani — este mai puțin studiată din punct de vedere arheologic. Recunoscînd importanța unor cercetări sistematice de mai lungă durată cum ar fi cele de la Dinogetia (Garvăn), Capidava sau Sucidava (Muzait) sau chiar a unor anchete mai sumare cum ar fi cele de la Noviodunum (Isaccea) sau Aegyssus (Tulcea) nu putem să nu menționăm că centre de o extremă importanță cum ar fi cele de la Troesmis (Iglița) sau Axiopolis (Cernavoda), pentru a nu mai vorbi de o serie de alte orașe sau fortificații mai mici, rămîn a fi cunoscute pe de o parte prin simple cercetări de teren efectuate în secolul trecut, pe de alta prin descoperiri izolate.

Aceasta era și situația cetății de la Independența, jud. Tulcea (fostă Murighiol), cunoscută, pînă de curînd, grație înainte de toate descrierii exacte a ei de către excepționalul cunoscător al antichităților dobrogene care a fost inginerul topometru român Pamfil Polonic. Notele lui Polonic, rămase inedite pînă în 1935, cînd au văzut lumina tiparului într-o variantă prescurtată¹, au constituit baza notițelor — rămase deasemenea inedite — ale lui Gr. Tocilescu² — dar în special ale arhiepiscopului R. Netzhhammer, care preia de altfel și propunerea lui Polonic, de a localiza aici antica *Ad Stoma*³. Vizitată și descrisă între timp — de data aceasta fără acces la manuscrisul Polonic — de către colonelul M. D. Ionescu-Dobrogianu⁴, cetatea de la Independența avea să fie semnalată și de C. Moisil care pe lîngă unele descoperiri întîmplătoare — numismatice și epigrafice — postulează localizarea aici a anticei *Halmyris*⁵. Fără a mai face obiectul unor noi cercetări de teren, cetatea noastră n-a continuat să intereseze decît prin numele pe care îl va fi purtat în antichitate. Astfel la scurtă vreme după ce Moisil optase pentru *Halmyris*, geograful austriac J. Weiss formulează ipoteza după care acest nume s-ar potrivi mai bine pentru cetatea de la Dunavățu de Jos (Cetatea Zaporojeni)⁶, situație în care V. Pârvan aduce în discuție numele de *Gratiana* — oscilînd o vreme între *Halmyris* și *Gratiana* — dar optînd în final pentru acest din urmă nume⁷. Autoritatea conjugată a lui Weiss și Pârvan a făcut — cu o singură excepție⁸ — ca toți cercetătorii să accepte ultima propunere a lui Pârvan. Astfel rînd pe rînd R. Vulpe⁹, I. Barnea singur¹⁰ sau împreună cu Gh. Ștefan¹¹, Em. Popescu¹² și H. Gajewska¹³ dau ca sigură localizarea anticei *Gratiana* la Independența, măcar că între timp Exp. Bujor făcuse unele sondaje sau publicase materiale izolate¹⁴. Semnele de întrebare care începuseră să apară în literatura de specialitate din ultima vreme¹⁵ s-au concretizat într-o luare fermă de poziție a lui A. Aricescu, potrivit căruia *Gratiana* trebuie căutată în vestul Dobrogei, la Independența putînd ființa anticului *Thalamonium*¹⁶.

Rezumînd așadar cunoștințele despre cetatea de la Independența pînă în 1980, se putea afirma că e vorba de o cetate de aproximativ 2 ha, de formă triunghiulară, aflată la 2,5 km est de actuala comună Independența. Promontoriul pe care se află cetatea — situată între bălțile Cruhli Mare și Cruhli Mic, reprezentînd traseul de odinioară al Dunării, acum ea curgînd 1 km mai la nord — are o înălțime de cca. 7–8 m față de te-

renul înconjurător, el lăsînd a se recunoaște pe lingă urmele a 15 turnuri de apărare a cel puțin două valuri și șanțuri care înconjurau cetatea la vest și sud. Chiar dacă unele descoperiri lăsau să se înțeleagă că așezarea ar fi fost mai veche (monede republicane și imperiale romane, inscripții romane timpurii), cetatea era considerată o fortificație romană tîrzie (secolele IV—VII e.n.), despre al cărei nume am văzut că ipotezele oscilau între *Ad Stoma*, *Halmyris*, *Gratiana* — opinia predominantă — și mai recent *Thalamonium*.

★

Acestea erau așadar datele de la care au început în 1981 — din lăudabila inițiativă a Centrului de Studii și Cercetări de Istorie și Teorie Militară, reprezentat de M. Zahariade căruiua i s-a adăugat autorul acestor rînduri precum și trei arheologi tulceni (Cristina Opaîț, A. Opaîț și Fl. Topoleanu) — primele cercetări sistematice în cetatea de la Independența¹⁷.

Fiînd vorba de o săpătură într-un sit practic necunoscut s-au efectuat pentru început două secțiuni magistrale Est-Vest și respectiv Nord-Sud care au parcurs în întregime atît cetatea cît și sistemul de valuri și șanțuri de la exterior. Aceste secțiuni au avut ca prim rezultat stabilirea strati-grafiei așezării, așa cum va fi ea prezentată în continuare. După epuizarea lor s-a trecut la o săpătură în suprafețe mai mari pentru a pune în evidență ultimul nivel urbanistic bine păstrat anume cel din secolul VI e.n. În momentul de față această a doua etapă de lucru se află în plină desfășurare, ea promițînd de pe acum rezultate dintre cele mai elocvente. Din păcate însă ea nu va duce decît la cunoașterea, cum spuneam, a cetății de secol VI e.n., nivelurile mai vechi nemaiputînd a fi cercetate decît în mod cu totul excepțional, în funcție de monumentele acestei ultime cetăți. Este desigur o limită impusă de obligația de a conserva muzeistic monumentele odată descoperite dar care în final va prezenta avantajul descoperirii în întregime a unui ansamblu urbanistic unitar, comprehensibil tuturor categoriilor de vizitatori. Trebuînd așadar să ne mulțumim pentru reconstituirea istoriei așezării doar cu datele obținute din cele două secțiuni — desigur utile în măsura în care ele au parcurs situl integral în ambele orientări dar tot atît de sigur avînd o valoare preponderent indicativă — să reluăm așadar succesiunea straturilor arheologice de la cele mai vechi pînă la ultimele manifestări de viață din așezarea noastră. De la început trebuie precizat că săpăturile noastre au pus în evidență trei mari perioade și anume :

1. Perioada getică (secolele IV î.e.n. — I î.e.n.),
2. Perioada romană timpurie (I — III e.n.),
3. Perioada romană tîrzie (secolele IV—VII e.n.).

Perioada getică este ilustrată prin descoperirea a două niveluri de locuire, databile — prin materialul ceramic sau numismatic grecesc — în secolele IV—III î.e.n. și respectiv secolul II î.e.n. Recenta descoperire a unui fragment de cupă arhaică (secolul VI î.e.n.) nu ne permite încă — dat fiind caracterul fortuit al descoperirii — devansarea începutului așezării pînă în secolul VI î.e.n.¹⁸

Prelungirea vieții așezării de la Independența pînă în secolul I î.e.n. se datorează doar unui tezaur, descoperit mai demult, care se încheie cu o monedă din 41 î.e.n.¹⁹. În ceea ce privește caracterul acestei așezări nu

se pot formula concluzii mai ferme cîtă vreme o serie din elementele ei de fortificație (val, șanț) au putut fi distruse cu ocazia instalării, cum vom vedea îndată, a fortificației romane timpurii; oricum ipoteza că ea ar fi avut aspectul unei *dava* nu este de exclus, chiar dacă nu putem stabili încă vreo legătură cu cimitirul getic din apropiere²⁰.

Perioada romană timpurie debutează printr-un nivel databil în secolul I e.n. în care găsim asociate materiale elenistice tîrzii, getice dar și romane timpurii. Așezarea are încă un caracter preponderent civil ceea ce ar putea duce la concluzia că ea reprezintă o continuare a vechii așezări getice. În viața elementului getic autohton nu-i deci de căutat nici un hiatus cum s-au grăbit s-o afirme, fără temeii, unii istorici din țările vecine.

Pe la începutul secolului II e.n. — certitudinea fiindu-ne oferită de un document epigrafic pe care-l vom prezenta în partea a doua a acestui studiu — se construiește prima fortificație romană. Anumite indicii din interiorul ei precum și faptul că nivelul ei nu poate fi corelat încă cu fortificația de piatră — construită după cît se pare ceva mai tîrziu — nu exclud posibilitatea ca această primă fază a fortificației romane să fi fost încă din pămînt — altfel spus cu val și șanț — așa cum știm, de pildă că arată majoritatea castrelor din Dacia pînă către domnia lui Marcus Aurelius (161—180 e.n.).

Cîndva după această dată, oricum funcționînd în vremea lui Caracalla (212—217 e.n.) — așa cum ne-o certifică o monedă din vremea acestui împărat — castrul este reconstruit în întregime din piatră. Dintre elementele acestei noi fortificații notăm ansamblul monumental de poartă din nordul cetății — cea prin care se acceda la instalația portuară, Dunărea curgînd atunci, cum se reține, pe lîngă cetate iar documentele epigrafice confirmîndu-ne că cetatea era o stație a flotei dunărene — precum și un turn interior din partea ei de sud. Notînd doar că șanțurile și valurile acestei fortificații vor fi fost la rîndu-le distruse de ansamblul corespunzător din epoca romană tîrzie și că, pe de altă parte, forma acestui castru timpuriu ne rămîne practic necunoscută — ea trebuind să coincidă însă în linii mari cu cea a cetății romane tîrzii — să reținem că pînă la ora actuală fortificația romană timpurie de la Independența este prima de acest gen identificată în Dobrogea. Descoperirea ei se datorește desigur înainte de toate metodei de săpătură aplicată — mai sus descrisă — în contrast cu vechea metodă a descoperirii în suprafață doar a cetăților romano-bizantine, metodă care a generat eronata opinie — curentă încă — potrivit căreia în Dobrogea n-ar exista decît cetăți romane tîrzii. În jurul acestui castru ia ființă o întinsă așezare civilă, încă necercetată arheologic, dar despre care se întîmplă să avem, cum vom vedea îndată, numeroase informații epigrafice.

Documentele pe care le avem la îndemînă nu ne permit să fixăm în timp distrugerea, refacerea și apoi distrugerea definitivă a fortificației romane timpurii, ultimul eveniment trebuind să fi avut loc oricum înainte anului 270 e.n.

Perioada romană tîrzie începe prin reconstrucția fortificației sub forma cetății păstrată pînă astăzi. Începută în zilele domniilor lui Aurelian (270—275 e.n.) sau, cel mai tîrziu, Probus (276—282 e.n.) — așa cum

ne-o confirmă descoperirile numismatice — și continuată, după o nouă distrugere, în vremea lui Diocletian, mai exact spus a tetrarhiei (293—305 e.n.) — așa cum pare s-o indice un document epigrafic aflat încă în studiu —, reconstrucția de care vorbim se va fi materializat așadar într-o cetate de aproximativ 2 ha, înconjurată de un zid gros de 3,20 m prevăzut cu minimum 15 turnuri de apărare. Pe lângă refacerea porții din nordul cetății, acum se construiește o nouă poartă la vest — de data aceasta rutieră — cetatea fiind traversată de două artere principale orientate est-vest și nord-sud. La încrucișarea celor două artere se află o mare clădire desigur oficială — eventual clădirea comandamentului cetății (*principia*) — pe lângă care mai sînt de semnalat o serie de clădiri publice — dintre ele un edificiu de caracter termal — sau particulare. Tot acum se articulează și sistemul defensiv extramuran constînd din două valuri și șanțuri spre vest și trei valuri și șanțuri la sud. Judecînd după materialul ceramic și numismatic acest nivel — inițiat în zilele lui Aurelian sau Probus și reluat în cele ale lui Diocletian continuă pînă către mijlocul secolului IV e.n., cînd o nouă distrugere este constatată pe toată întinderea celor două secțiuni.

Refacerea începe probabil tot în zilele lui Constantius II (337—361 e.n.) evident în a doua parte a domniei acestuia și toate monumentele anterior descrise își continuă existența pînă cel puțin în 378 e.n. — data dezastrului suferit de armata romană la Adrianopol cînd nici măcar cadavrul împăratului Valens n-a mai fost regăsit — dacă nu cumva cîțiva ani mai tîrziu, cum vom vedea îndată.

Urmează o scurtă perioadă destul de tulbură — se constată acum chiar existența unor bordeie în interiorul cetății — pentru ca în vremea lui Arcadius (395—408 e.n.) cel mai devreme, dacă nu în cea a lui Theodosiu al II-lea cetatea să fie, din nou, integral reconstruită. Remarcabil de pildă este refacerea incintei, constatată pînă acum atît în partea ei de sud cît în special la poarta de nord, acum considerabil lărgită, ceea ce ar duce la concluzia că activitatea militară și comercială legată de artera danubiană căpătase o importanță deosebită. Tot acum este refăcut probabil și sistemul defensiv extramuran.

Către mijlocul secolului V e.n. — poate în legătură cu pustiitoarele razii hunice — cetatea este din nou distrusă, refacerea ei, pe care am data-o pe baza materialului numismatic și ceramic în a doua jumătate a secolului V e.n. prezentînd urmele unei serioase decadențe.

Cu atît mai spectaculoasă va fi refacerea din secolul VI e.n., data-bilă prin monede de la Iustin I (518—527 e.n.) sau Iustinian (527—565). Cu excepția edificiului termal toate monumentele anterior descrise își continuă existența, chiar dacă poarta de nord pare a fi fost acum blocată, urmare poate a colmatării cursului Dunării din dreptul cetății. Oricum cetatea cunoaște acum o ultimă perioadă de înflorire și distrugerea de la mijlocul secolului VI e.n. nu pare să-i fi dăunat prea mult. În schimb o nouă distrugere care trebuie plasată după 584/585 e.n. — așa cum o sugerează o descoperire monetară — înseamnă începutul declinului ei urbanistic, următoarele două niveluri acuzînd un înaintat proces de ruralizare. Cîndva pe la începutul secolului VII e.n. — ultima descoperire monetară o constituie o monedă de la Focas (602—610 e.n.) surfrapată în vremea lui Heraclius (610—649 e.n.), mai exact în 612/613 e.n. — în

cetate apar numeroase bordeie în care s-au găsit chiar vase de factură alogenă. În plin secol VII e.n. — poate chiar către a doua sa jumătate — cetatea de la Independența, devenită între timp un simplu sălaș protejat de o fortificație a cărei funcționalitate strategică încetase de mult este abandonată, locuitorii retrăgându-se în alte locuri, poate chiar în apropiere așa cum o sugerează cele două așezări din secolele VIII—XII e.n. descoperite la vest de actuala comună Independența.

Acestea fiind așadar elementele arheologice să încercăm în continuare o schiță a istoriei așezării de la Independența în lumina, pe de o parte, a unui excepțional de numeros material epigrafic (pînă în prezent în cercetările noastre s-au găsit 20 inscripții la care se adaugă una descoperită mai demult, pe de alta în aceea a repunerii în discuție a ipotezei mai vechi a lui C. Moisil, potrivit căreia la Independența ar fi ființat antica *Halmyris*. Reactualizarea acestei ipoteze merită o discuție mai amplă — așa cum am făcut-o în locul potrivit — ceea ce nu ne dispen-sează de o reluare a ei în liniile-i esențiale.

Arheologic vorbind după Isaccea (*Noviodunum*) spre est, de-a lungul Dunării, există trei relativ mari cetăți și anume cea de la Tulcea (Dealul Monumentului), Mahmudia și Independența precum și două mici fortificații de la Dunavățu de Sus și de la Dunavățu de Jos (cetatea Zaporojeni), toate înșirîndu-se pe distanța de 50 de km.

Itinerariile vremii prezintă, cu puține excepții, secvența *Aegyssus*, *Salsovia* și *Halmyris*. Astfel *Itinerarium Antonini* (secolele III—IV e.n.) ne înfățișează exact această succesiune²³. Lista unităților militare din secolele IV—V e.n. *Notitia Dignitatum Orientis* ne prezintă două secvențe, în funcție de unitățile care staționau în respectivele cetăți, și anume *Aegyssus* — *Thalamonium* și respectiv *Salsovia* — *Gratiana*²⁴. În secolul VI e.n. Hierocles notează în ordine *Aegyssus* — *Halmyris*²⁵ iar în secolul VIII e.n. în lista episcopatelor dobrogene apare succesiunea *Aegyssus* — *Salsovia* — *Halmyris*²⁶.

Distanțele indicate în aceste itinerarii — problemă asupra căreia vom reveni — exclud amplasarea în cei 50 km care ne rețin atenția a localităților *Ad Stoma*, *Vallis Decimiana* sau *Ad Salices*, așa cum s-a propus, încercînd să se forțeze aceste distanțe, procedeu greșit din punct de vedere metodologic²⁷. Amplasarea fermă, pe baza unor documente epigrafice indiscutabile, a anticelor *Aegyssus* la Tulcea²⁸ și *Salsovia* la Mahmudia²⁹, nu lasă așadar pentru cetatea de la Independența decît numele de *Halmyris* (cu varianta lui latinească *Salmorus*) dar în subsidiar și *Thalamonium* sau *Gratiana*.

În ceea ce privește *Thalamonium*, s-a arătat încă din secolul trecut că e vorba de o variantă coruptă pentru *Halmyris* (= *Salamorium*), lucru perfect explicabil prin numeroasele coruptele din *Notitia Dignitatum*³⁰. Săpăturile noastre confirmă această conjectură, întrucît e greu de crezut că o cetate de importanța celei de la Independența — și pînă atunci dar oricum în vremea redactării acestui document — ar fi putut lipsi din lista cetăților care ar fi adăpostit unități militare.

Amplasarea anticei *Gratiana* la Independența întîmpină și ea serioase dificultăți. Am văzut că ea a fost localizată de Pârvan aici pentru

a „lăsa loc” *Halmyris*-ului la Dunavățu de Jos (Cetatea Zaporojnei), conform ipotezei lui Wiss. Or această localizare reprezintă o eroare, dat fiind că o cetate de importanță *Halmyris*-ului — cum vom vedea îndată — nu putea ființa într-un mic *burgus* de 53×40 m, construit probabil doar în secolul IV e.n. Astăzi, când sintem în posesia unor noi dovezi arheologice³¹ ipoteza amplasării *Halmyris*-ului la Dunavățu de Jos este de-a dreptul absurdă dar, repetăm, ea a reprezentat o greșeală metodologică încă de pe vremea lui Weiss și Pârvan, pentru a nu mai vorbi de susținătorii ei de mai târziu. Pe de altă parte o cetate care poartă numele de *Gratiana* — de la numele împăratului Gratian (367—383 e.n.) — trebuie să fi fost fie fondată în acest moment, ceea ce am văzut că nu e cazul cu cetatea de la Independența, fie „rebotezată” acum, ceea ce este iarăși exclus dat fiind că toate cetățile de la *Aegyssus* și *Salsovia* spre est își păstrează în continuare vechile nume. Mai mult chiar, conform unei noi ipoteze, cum s-a văzut, *Gratiana* trebuie plasată pe frontul vestic dobrogean³².

Admițând așadar că *Thalamonium* reprezintă o coruptelă pentru *Salamorium* (= *Salmorus* = *Halmyris*), că *Halmyris*-ul nu poate fi plasat la Dunavățu de Jos (Cetatea Zaporojeni) și că *Gratiana* nu poate fi plasată la Independența, rezultă clar că în această ultimă localitate nu putea ființa decât antica *Halmyris*. Deducție logică, s-ar putea replica, dacă am omite că în *Itinerarium Antonini* — document în care distanțele dintre cetăți sînt indicate cu o precizie care ar stîrni invidia oricărui topometru din zilele noastre — distanța dintre *Salsovia* și *Salmorus* (*Halmyris*) este de 9000 de pași (= 13,311 km) adică exact cît sînt astăzi între cetățile de la Mahmudia și Independența³³.

Odată repusă în drepturi ipoteza mai veche a lui Moisiu — ipoteză care mai are încă nevoie de un document epigrafic explicit pentru a deveni certitudine — să rederulăm în continuare, pe scurt, istoria *Halmyris*-ului așa cum ne apare ea astăzi în lumina documentelor arheologice și epigrafice de la Independența.

Considerat pe nedrept un toponim tracic³⁴, *Halmyris* reprezintă un nume curat grecesc care înseamnă „sărătură”, zona fiind probabil renumită încă din antichitate pentru această particularitate, ordine de idei în care nu-i poate cu totul inutil de adăugat că atît varianta lui latinească *Salmorus* cît și numele vecinei ei de la vest *Salsovia* conțin — în radical — aceeași semnificație. Revenind la așezarea getică — din secolele IV—I î.e.n. oricum, devansarea ei pînă în secolul VI î.e.n. fiind, cum s-a văzut, mai mult decât problematică — este foarte posibil ca ea să fi fost astfel denumită de grecii cu care ea întreține relații comerciale intense. Ele, relațiile, erau dovedite și pînă acum de numeroasele materiale grecești găsite în săpătură — printre care și două amfore stampilate din Chersones și Rhodos — dar o recentă descoperire, constînd dintr-un fragment de platou purtînd un grafit, a avut darul să contureze și mai mult legăturile comerciale dintre așezarea noastră și grecii de pe litoral. Aflăm astfel din acest grafit că grecoica Sime — locuitoare sau numai rezidentă la *Halmyris* — a cumpărat de la grecul Amaios un vas (*tribaion*), nume neastestat pînă acum în terminologia vaselor grecești³⁵. Avem așadar și dovada epigrafică a prezenței grecești la *Halmyris*, prezență care va fi constituit un puternic impuls pentru o vie activitate economică. Rolul coloniilor grecești în evoluția acestor așezări va trebui reevaluat, altfel

spus va trebui să se revină la opinia mai veche a lui Pârvan³⁶ — mult mai lucidă decât a unor contemporani de-ai noștri — potrivit căreia grecii vor fi asigurat comunităților un nivel de cultură materială și civilizație spirituală mult superior altor neamuri rămase în afara acestor contacte.

După cum am văzut, așezarea getică își continuă existența și în secolul I î.e.n., nivelul de secol I e.n. — prin caracteristicile-i descrise — reprezentând de fapt o prelungire în timp a aceleiași așezări.

De-abia la începutul secolului II e.n. peste așezarea getică se construiește prima fortificație romană. Certitudinea cronologică ne este oferită de un altar dedicat lui Hercules de către un detașament format din unități din legiunea I Italica și a XI-a Claudia, altar databil la începutul secolului II e.n. și care a fost interpretat ca o posibilă dovadă a construcției castrului de către acest detașament³⁷. Încă din acest moment — când este posibil ca fortificația să fi avut aspectul unui castru de pământ — și cu atât mai mult mai târziu — când ea va fi fost refăcută în piatră — ea va fi fost o importantă stație a flotei dunărene (*classis Flavia Moesica*). O dovedește atât numele purtat de așezarea civilă din jurul castrului, denumită în 5 inscripții „Satul corăbierilor” (*vicus classicorum*)³⁸ cit și menționarea ei deopotrivă în itinerariile vremii — *Itinerarium Antonini*, după cum am văzut, în varianta latinească *Salmorus* — sau în etapele unui periplu circumpontic reprezentat de un document descoperit la Dura-Europos³⁹, de data aceasta în varianta greacă coruptă *Oulmyrya*. Instalația portuară — presupusă a fi funcționat prin poarta de nord a cetății — reprezintă o decisivă confirmare a documentelor scrise, situație în care putem afirma că în jurul castrului care va fi purtat probabil încă de pe acum traducerea latinească *Salmorus* a vechiului nume grecesc *Halmyris* (care reapare, după cum s-a văzut, în documentele grecești) funcționa o întinsă așezare civilă, corespondentă *canabae*-lor castrelor de legiune. Din populația acestei așezări civile — așa cum ne apare ea în lumina inscripțiilor citate dar și a celor 10 inscripții funerare — vor fi făcut parte atât veterani fie de flotă (*classici*) care vor fi dat numele așezării — fie ai altor unități de legiune sau auxiliare, cetățeni romani civili, numeroși purtători ai unor nume romane dar care nu pot fi considerați încă cetățeni romani (*peregrini*) dar și unele elemente grecești — unii dintre ei ajunși chiar în funcția de primari (*magistri*) ai așezării (*vicus*) — sau chiar unii purtători ai unor nume indigene. Din rîndul acestora să le cităm pe Aelia Bendsi, soția lui Titus Flavius Secundus sau pe Valeria Nene, soția lui Valerius Ponticus, al căror fiu, Valerius Valens, a ajuns militar în legiunea I-a Italica⁴⁰. Așezarea civilă din jurul castrului Halmyris, deopotrivă tuturor așezărilor din jurul castrelor romane din Dobrogea, a constituit așadar creuzetul binecunoscutului fenomen al simbiozei daco-romane, fenomen care n-a avut decât să fie favorizat de permanenta prezență grecească. A extrage Dobrogea din sfera acestui fenomen — așa cum mai procedează deliberat unii istorici din țările vecine dar cum, din păcate, o mai susțin, din ignoranță, unii compatrioți — reprezintă o gravă greșală din toate punctele de vedere.

Distrugătoarele invazii gotice de la mijlocul secolului al III-lea e.n. afectează mai întâi parțial și apoi definitiv castrul roman timpuriu. Recon-

strucția începe, cum am văzut, în jurul anilor 270—280 e.n. atunci când se trasează noua incintă — inclusiv ansamblul monumental de poartă din nord — arterele principale și desigur clădirea comandamentului militar din centrul cetății. Către anul 290 e.n. lucrările de reconstrucție se vor fi aflat într-o fază avansată. Este momentul când despre cetatea noastră se vorbește pe larg într-un text din *Acta Sanctorum*⁴¹. Lăsînd pentru moment deoparte extrema importanță a acestui text pentru istoria creștinismului dobrogean — asupra căruia vom reveni — să notăm însă că puțina lui credibilitate, datorată în primul rînd redactării lui tîrzii, se vede considerabil reabilitată în lumina transpunerii realităților descrise la Independența. Aflăm astfel că cetatea *Halmyris* se afla pe Dunăre, din moment ce unul din personaje se duce să bea apă din fluviu, posibilitate ce se exclude dacă se acceptă aberanta ipoteză a plasării *Halmyris*-ului la Dunavățu de Jos (Cetatea Zaporojeni). Mai mult chiar cetatea posedă un port, în care intră la un moment dat o corabie mică, or am văzut că săpăturile noastre au certificat posibilitatea existenței unei instalații portuare în nordul cetății. În sfîrșit același text ne face cunoscută existența unui *praetorium* și a unei piețe largi în centrul cetății, ambele identificate în cercetările noastre.

O nouă distrugere, de plasat prin analogie cu alte așezări dobrogene în 295 e.n., va fi determinat o reluare a activității reconstructive, inaugurarea noii cetăți avînd loc cîndva în vremea tetrarhiei, mai exact spus pînă în 305 e.n. Este vorba, cum spuneam, de o inscripție fragmentară, aflată încă în studiu, dar în care apare numele cezarului Galerius Valerius Maximianus, inscripție comparabilă — ca formular — cu cele de la Durostorum sau Transmarisca⁴².

Chiar dacă din nou distrusă și refăcută în vremea lui Constantius al II-lea, cetatea *Halmyris* va fi cunoscut în secolul IV e.n. o deosebită înflorire așa cum ne-o certifică săpăturile noastre și cum ne-o dovedește și *Notitia Dignitatum Orientis* care ne informează, cum spuneam, că aici — adică la *Thalamonium* — staționa o unitate auxiliară de cavalerie (*cuneus equitum Arcadum*). Această unitate va fi colaborat cu cea de flotă — care trebuie să fi existat în continuare din moment ce instalația portuară continuă să funcționeze — numai că începînd din acest moment toate cetățile, indiferent de originea lor civilă sau militară, par să fi adăpostit trupe în chiar interiorul lor. Vechea diferență dintre castru și așezarea civilă — de factură occidentală dar existentă, cum s-a văzut, și în Dobrogea — cedează acum locul unei realități pe care o întîlnim în Orient încă din primele secole ale erei noastre și anume aceea că în aceeași incintă coexistau atît militari cît și civilii. Și lucrul nu trebuie să surprîndă cită vreme Dobrogea, aflată cîndva la interfezența dintre zona occidentală și cea orientală a Imperiului roman, va fi devenit o parte integrantă stabilă a noului Imperiu roman de răsărit.

Nu știm, cum spuneam, dacă anul 378 e.n. — anul dezastrului de la Adrianopol — va fi fost resimțit și la *Halmyris*. Un text din Philostorgios ne informează însă că în 384—386 e.n. *Halmyris*-ul a fost luat de barbarii care au trecut Dunărea înghețată⁴³. Va fi fost oare această razie o urmare a haosului creat în zonă după bătălia de la Adrianopol sau ea va fi însemnat chiar distrugerea înfloritoarei cetăți din secolul IV e.n.? Oricum ar sta

lucrurile, cetatea, după o perioadă ceva mai critică, este refăcută în zilele lui Arcadius sau ceva mai târziu dar despre secolul V e.n. izvoarele scrise lipsesc.

În schimb spectaculoasa refacere din vremea lui Iustinian, prezentată mai sus pe baza datelor arheologice, este ilustrată nu numai, cum spuneam, de Hierocles, reluat în secolul X de Constantin Porphirogenetul⁴⁴ dar și de alte două izvoare de o deosebită importanță. Este vorba mai întâi de un text din Procopius care ne informează că gășind-o în ruină, împăratul Iustinian a conservat cetatea *Halmyris*, restaurând-o integral⁴⁵. Că restaurarea lui Iustinian va fi avut efectele scontate ne-o demonstrează al doilea text, de această dată păstrat în așa numita *Notitia Episcopatum*, potrivit căruia cetatea *Halmyris* devenise centru episcopal. Corelate, cele două texte ne demonstrează că în secolul VI e.n. cetatea de la *Halmyris* reprezenta o celulă cu o romanitate atât de viguroasă încît ajunsese un centru de difuziune a creștinismului, corolarul spiritual și în ultimă instanță ideologic al romanității târzii.

Oriunde se va fi retras populația romanică creștinată de la *Halmyris*, din cauza vitregiei vremurilor, este sigur că ea va fi constituit o enclavă pe care o putem socoti, pe la cumpăna veacurilor VII—VIII e.n., ca românească.

Aflate abia la începutul lor săpăturile de la Independența — *Halmyris* ne-au relevat așadar rînd pe rînd o relativ dezvoltată așezare getică, o importantă fortificație romană timpurie, în a cărei așezare civilă se va fi manifestat fenomenul simbiozei daco-romane, o puternică cetate romană târzie și un însemnat centru eclesiastic, toate acestea demonstrînd importantul rol pe care cetatea noastră îl va fi avut în procesul etnogenezii românești.

Odată înmulțite, săpăturile din centrele urbane antice dobrogene ar putea exemplifica pe o scară mult mai largă decît este posibil în acest moment rolul Dobrogei în toate aspectele mai sus citate, astfel încît diferitele afirmații restrictive sau chiar negative din unele publicații apărute în unele țări vecine să se dovedească nu numai neștiințifice ci de-a dreptul antiștiințifice.

NOTE

¹ P. Polonic, *Natura*, XXIV, 1935, p. 25; manuscrisul de care vorbim se află în colecția Bibliotecii Academiei RSR, I, Varia f. 215/38 din 21 aprilie 1898.

² Gr. Tocilescu, Biblioteca Academiei RSR, ms. 5132, f. 95.

³ R. Netzhammer, *Auf dem Razelm*, București, 1907, p. 15—16; *Aus Rumänien*, I, Einsiedeln, 1909, p. 206—207; *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, București, 1918, p. 25, 36.

⁴ M. D. Ionescu-Dobrogianu, *Dobrogea in pragul veacului XX*, București, 1904, p. 401—403.

⁵ C. Moisil, BCMI, II, 1909, 2, p. 85—92; BCMI, III, 1910, 2, p. 93—94.

⁶ J. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajewo, 1911, p. 55—56.

⁷ Încă ezitant în *Ulmelum*, I, București, 1913, p. 597, nota 2, Pârvan optează definitiv pentru *Gratiana* în ultimele sale lucrări, cum ar fi *Municipium Aurelium Durostorum*, p. 335 a extrasului din *Rivista di Filologia e d'Istruzione Classica*, N.S., II, 1924, sau în *Nuove considerazioni sul vescovato della Scizia Minore*, p. 130 din *Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia*, Rendiconti, II, 1924.

⁸ G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, p. 91: *Ad Salices* sau *Vallis Domitiana*.

⁹ R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 301.

¹⁰ I. Barnea, *Dinistoria Dobrogei*, II, București, 1968, harta VI.

¹¹ I. Barnea, Gh. Ștefan, *Actes du IX Congrès International d'études sur les frontières romaines*, Mamaia, 1972, București – Köln – Viena 1974 p. 16.

¹² Em. Popescu, *Tabula Imperii Romani*, L 35, București, 1969, p. 44 și 52.

¹³ H. Gajewska, *Topographie des fortifications romaines en Dobroudja*, Wrocław-Varșovia, 1974, p. 154.

¹⁴ Exp. Bujor, SCIV, VI, 1955, 3–4, p. 572; *Materiale*, III, 1957, p. 247–253; V, 1959, p. 377; VI, 1959, p. 328–329; VII, 1961, p. 299.

¹⁵ Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană. Secolele I–III c.n.*, București, 1977, p. 58, 96 și 132; Al. S. Ștefan, *Peuce*, IX, 1984, p. 297–310, studiu în care se prezintă și o interpretare a unei fotograme a sitului.

¹⁶ A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 118–119.

¹⁷ M. Zahariade, Al. Suceveanu, A. Opaț, Cristina Opaț, Fl. Topoleanu, *Dacia*, N.S., XXXI, 1987, 1–2, p. 97–106.

¹⁸ Al. Suceveanu, M. V. Angelescu, *Dacia*, N.S., XXXII, 1988, 1–2 (sub tipar).

¹⁹ Oct. Iliescu, *Pontica*, 7, 1974, p. 205–211.

²⁰ Vezi, în ultimă instanță, Exp. Bujor, *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 125–142.

²¹ Exp. Bujor, SCIV, V, 1954, 3–4, p. 599–601.

²² Al. Suceveanu, M. Zahariade, *Dacia* N.S. XXXI, 1987, 1–2, p. 87–96.

²³ *Itinerarium Antonini*, 226, 2–3.

²⁴ *Notitia Dignitatum Orientis*, XXXIX, 17, 18, 26, 27, 30.

²⁵ Hierocles, 637, 14–15.

²⁶ *Notitia Episcopatum*, editată de C. de Boor în *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, XII, 1891, p. 531–532.

²⁷ Este vorba propunerile lui P. Polonic și G. Brătianu citate mai sus în notele 1 și respectiv 8.

²⁸ La Tulcea s-a descoperit o inscripție menționând o *vexillatio Egisseeis*; cf. Em. Popescu, *Inscripțiile din secolele IV–XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 280, nr. 270.

²⁹ La Mahmudia s-a decoperit mai demult o inscripție menționând *castra Salsoviensia*; cf. Em. Popescu, *op. cit.*, p. 283, nr. 271.

³⁰ Este opinia editorului *Notitiei Dignitatum* din 1853, Ed. Böcking. Varianta *Salamorium* este confirmată de W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, Viena, 1980 (reeditare), p. 99. În ceea ce privește coruptele din *Notitia* ajunge să menționăm: *Bireo*, *Axiupoli*, *Carso*, *Iprosmis*, *Dirigothia*, *Novioduro*, *Accisso*.

³¹ E vorba de cercetările pe care le efectuează în acest moment la Dunavățu de Jos Al. Barnea și M. Zahariade.

³² Vezi mai sus, nota 16.

³³ Vezi mai sus, nota 23.

³⁴ W. Tomaschek, *op. cit.*, *loc. cit.*

³⁵ Vezi mai sus, nota 18.

³⁶ V. Pârvan, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, în BSH, X, 1923, p. 23–47, opinie care n-a avut deocamdată să fie confirmată de cercetările ulterioare.

³⁷ M. Zahariade, *Dacia*, N.S., XXX, 1986, 1–2, p. 173–176.

³⁸ Al. Suceveanu, M. Zahariade, *Dacia*, N.S., XXX, 1986, 1–2, p. 109–120.

³⁹ *Scutum Durae-Europi*, 14.

⁴⁰ Tot lotul de inscripții funerare se află în studiul lui M. Zahariade și Fl. Topoleanu.

⁴¹ *Acta Sanctorum*, Mensis Iulius, f. 538–551.

⁴² *Année Epigraphique*, 1936, p. 256, nr. 10 și CIL, III, 6151.

⁴³ Philostorgius, X, 6.

⁴⁴ Constantinus Porphyrogenitus, 47. 1, 58–60.

⁴⁵ Procopius, *De aedificiis*, IV, 7, 20.

L'ÉTABLISSÉMENT GÈTE ET LA CITÉ ROMAINE DE INDEPENDENȚA (DÉPARTEMENT DE TULCEA)

Résumé

Remarquable carrefour des civilisations anciennes, la Dobroudja a connu son plus haut degré d'épanouissement pendant l'époque romaine. Malgré les nombreuses découvertes et recherches archéologiques, il y a encore des sites connus seulement par des découvertes fortuites ou recherches de surface, comme c'était le cas de l'établissement de Independența (anc. Murighiol) département de Tulcea, a propos duquel on supposait qu'il renfermait une cité romaine tardive (IVe — VIIe s. de n.è.) portant le nom de *Halmyris* ou de *Gratiana*.

Grâce à l'heureuse initiative du Centre d'Etudes et de Recherches d'Histoire et de Théorie Militaire à partir de 1981 on pratique des fouilles systématiques à Independența, fouilles qui ont établi que le site a connu trois grandes périodes dans son existence millénaire, à savoir la période gétique (IV^{er} — Ier s. av. n. è.), la période romaine (Ier — IIIe s. de n.è.) et la période romaine tardive (IVe — VIIe s. de n.è.).

D'autre part, les nombreux documents épigraphiques, découverts à l'occasion de ces fouilles ainsi que la remise en droits de l'ancienne hypothèse de C. Moisil, suivant laquelle à Independența aurait existé l'antique *Halmyris*, nous permettent de retracer l'histoire de ce site.

Habité par les Gètes dès le IVe s. av.n.è., l'établissement s'est développé grâce aux contacts commerciaux avec les Grecs du littoral, quelques-uns d'eux habitant même à Halmyris. Au début du IIe s. de n.è. les Romains y installent un camp — une station de la flotte danubienne — dans l'établissement civil duquel ("le village des marins") habitent Gètes, Grecs et sans doute Romains. C'est sans doute la meilleure preuve de la symbiose daco-géto-romaine.

Détruit vers le milieu du IIIe s. de n.è., le camp est reconstruit, sous la forme de la cité aujourd'hui visible, à la fin du siècle. Le IVe siècle de n.è. représente une période de développement pour la cité de *Halmyris*, siège d'une unité de cavalerie ainsi que de l'ancienne station de flotte. La cité est entourée d'une puissante muraille de défense avec 15 tours, deux portes — dont une aboutissant vers le port — et tout un système de défense extramuros comprenant des vallums et des fosses. À l'intérieur de la cité au croisement des deux artères routières principales on a découvert les traces d'un grand édifice, peut-être le commandement de la cité, ainsi que d'un bâtiment thermal.

Détruite vers la fin du IVe siècle de n.è., refaite au début du siècle suivant et de nouveau détruite, la cité de *Halmyris* connût une dernière période de prospérité au VIe siècle, quand elle fait l'objet d'une restauration spéciale au temps de Justinien et devient, par conséquent, un des évêchés de la Scythie Mineure.

La citée fût abandonnée au milieu du VIIe s. de n.è., les habitants se retirant aux environs; les recherches entreprises à la cité de Independența — *Halmyris* démontrent tour à tour l'existence et la continuité de la population gète autochtone, la symbiose daco-géto-romaine, ainsi que le processus de formation du peuple et de la langue roumaines.

ACTIVITATEA ISTORIOGRAFICĂ A LUI GHEORGHE IONESCU-GION

PAUL GRIGORIU

Spirit științific și scriitor talentat, remarcabil orator și entuziast animator cultural, înzestrat cu o fire dinamică, cel a cărei memorie a rămas fixată în istoriografia românească mai mult prin lucrarea *Istoria Bucureștilor*, a fost o personalitate complexă afirmându-se ca istoric, ziarist, cronicar și autor dramatic. Gh. Ionescu-Gion a descris cu pasiune trecutul istoric al poporului român, fiind prețuit în epocă de un cerc larg de cititori și ascultători atrași de modalitatea sa de reînviere a trecutului.

Gheorghe Ionescu-Gion s-a născut la 14 octombrie 1857, în Pitești, iar după absolvirea școlii primare în orașul natal, a urmat studiile secundare la liceele Gheorghe Lazăr și Sf. Sava din București¹. Vocația sa umanistă i-a călăuzit pașii la facultatea de litere și filozofie din Capitală unde a audiat, între altele, cursurile ținute de Bogdan Petriceicu Hașdeu și Alexandru Odobescu, a căror influență s-a resimțit în toate lucrările semnate de Ionescu-Gion. Ulterior s-a specializat la Paris, susținându-și apoi teza de doctorat la Bruxelles².

După încheierea studiilor, Gh. Ionescu-Gion a activat ca profesor de istorie, limba română și limba latină la câteva licee din București, apoi, mai mulți ani (1894 — 1904), a predat limba și literatura franceză la Liceul Matei Basarab³. Scurtă vreme a lucrat în Ministerul Cultelor și Instrucției Publice ca secretar general și inspector general al învățămîntului secundar⁴. În același timp, el își înscrie numele în literatura didactică ca autor de manuale, culegeri de texte, exerciții de gramatică, metodici și piese de teatru⁵, lucrări adresate atât elevilor cît și profesorilor⁶.

Atras irezistibil de gazetărie, debutează în 1876 în presă; de altfel, în perioada studiilor din Franța a transmis ziarului „Binele public” materiale pentru rubrica „Correspondență pariziană”⁷. După ce a revenit în țară, a susținut, timp de opt ani neîntreruși, rubricile de teatru și literatură la unul dintre cotidienele cu cea mai mare longevitate, „Românul”⁸, întemeiat și condus multă vreme de remarcabilul intelectual-patriot, C.A. Rosetti.

Ionescu-Gion a fost un mare și pasionat gazetar; în scurta-i existență, îl găsim colaborator cu subiecte diferite la cele mai de seamă organe de presă din România⁹ sau la cunoscuta revistă transilvăneană „Familia”¹⁰. A fost unul dintre colaboratorii ultimei și celei mai apreciate reviste fondate și conduse de Bogdan Petriceicu Hașdeu, „Revista nouă”, în care a publicat articole, studii (unele editate apoi și în volum) sau medalioane (între acestea și cel dedicat celei căreia a sperat să-i fie soț, Iulia Hașdeu)¹¹.

În activitatea sa Ionescu-Gion a depus pasiune și energie inepuizabilă, ceea ce i-au adus stimă și prețuire; o recunoaștere a meritelor a fost și alegerea sa ca membru corespondent al Academiei Române, la secția de literatură¹². Moartea sa timpurie i-a surprins pe contemporani; în urma unei răceli s-a stins din viață la 29 iunie (stil vechi) 1904, când nici nu împlinise vârsta de 47 de ani¹³. Pe lângă lucrările, studiile și articolele publicate, el strânsese documentația pentru monografia orașului natal și era în curs de pregătire a unor ediții îmbunătățite ale studiilor sale istorice. Imediat după moartea lui Gion, s-au făcut propuneri de editare integrală a manuscriselor ce se găseau ordonate pe probleme și grupate în mape speciale¹⁴, dar imensului material adunat cu trudă timp de peste 15 ani i s-a pierdut urma. Mereu activ în viața social-culturală, cunoscut în țară și peste hotare și lăsînd o interesantă moștenire istorică „Gion avea darul — după cum sublinia Gr. Tocilescu în necrologul rostit la înmormîntare — de a zugrăvi în stil elegant și spiritual faptele străvechi ale istoriei noastre, după cum mai înainte, în curgătoarea frază a lui Ion Ghica, desfășurarea istorică a trecutului se lămurea într-un stil bătrînesc și familiar”¹⁵.

Gheorghe Ionescu-Gion a fost adeptul consecvent al „școlii istorice, romantice”, al cărui exponent de seamă, după 1870, era B. P. Hașdeu. Comunitatea de idei și preocupări dintre acesta și mai tînărul său colaborator este reflectată, între altele, și în corespondența dintre Iulia și B. P. Hașdeu¹⁶.

Ionescu-Gion a nutrit sentimente de admirație și prietenie față de Alexandru Odobescu, — alt exponent de frunte al istoriografiei romantice — în care și-a găsit cel mai bun corespondent spiritual. Înțelegînd imperativele epocii, amîndoi au aspirat să contribuie la progresul societății românești, au manifestat un patriotism ardent, au iubit trecutul țării privind cu încredere viitorul ei. Zguduit de tragicul sfîrșit al bunului său prieten, la 12 noiembrie 1895, Gion spunea: „Mi-ar trebui grai românesc mai dulce ca fagurul de miere, mai răsunător ca buciumul de primejdie din vremurile de nenorocire ale strămoșilor noștri, mi-ar trebui, o, învățătorule neasemuit de iubit al tinerimii române, graiul tău, ca să spun aici, în pragul mormîntului, și mai tîrziu pentru depărtata viitorime, tot rodul și toată bogăția și toată frumusețea muncii tale”¹⁷. Devotamentul pentru Odobescu s-a dovedit trainic și după dispariția acestuia; sub îngrijirea lui Gion au fost publicate, în 1896 și 1900, ultimele două volume din *Tezaurul de la Pietroasa*¹⁸.

Gh. Ionescu-Gion s-a aflat în bune raporturi și cu cel de-al treilea reprezentant de frunte al istoriografiei romantice, Grigore G. Tocilescu, ale cărui cercetări le va utiliza în unele dintre lucrările sale. Alături de Tocilescu a contribuit la îmbunătățirea tematicii Revistei pentru istorie, arheologie și filologie”, periodic de mare prestigiu în „lumea” istoricilor¹⁹.

Discipol al marilor corifei ai istoriografiei romantice românești și reprezentant al acestei istoriografii, Gheorghe Ionescu-Gion s-a afirmat în calitate de cercetător al trecutului istoric într-un moment în care, spre sfîrșitul secolului al XIX, curentul pozitivist inaugurat de A. D. Xenopol devenea predominant în istoriografia română prin activitatea lui Ioan Bogdan, Dimitrie Onciul și Nicolae Iorga²⁰. Gion a manifestat obiectivitate în recenzarea monografiilor și manualelor de istorie națională

elaborate de A. D. Xenopol, acesta la rîndul său dovedind o anumită bunăvoință și chiar prețuire față de activitatea istoriografică a acestui reprezentant al școlii romantice²¹. Nicolae Iorga, Ioan Bogdan și Dimitrie Onciul, fondatorii „școlii istorice critice,”²² au dezaprobat însă fără menajamente concepțiile fanteziste ale școlii romantice, ceea ce și-a pus amprenta și asupra raporturilor dintre Gh. Ionescu-Gion și acești mari critici ai activității sale istoriografice²³.

Lucrările lui Gheorghe Ionescu-Gion au avut o largă bază documentară. Călătorind mult în țară și peste hotare, el citea și căuta noi informații pretutindeni. La curent cu tot ceea ce publicațiile de specialitate din țară puneau în circulația științifică, cu studiile marilor istorici și cărturari ai vremii²⁴, el a cules și utilizat și numeroase informații inedite din fonduri ale Academiei Române, arhivelor centrale sau locale, arhive de familie. Sursele sale bibliografice, numeroase și diverse, denotă un larg orizont de cultură generală, pasiunea de a cunoaște și de a împărtăși tot ceea ce afla în cursul investigațiilor sale. Larga bază documentară asigură, în concepția lui Ionescu-Gion, posibilitatea istoricului de a oferi cititorului contactul cu trecutul „reînviat”. În acest sens, este concludentă precizarea pe care Ionescu-Gion o făcea în prefața la una din lucrările sale: „Nepierzînd un singur moment adevărul istoric și afirmațiile documentelor, am năzuit a așeza, a povesti și a zugrăvi faptele astfel încît dispozițiunea, expunerea și descrițiunea lor să facă pe cititor să vadă cît mai bine într-însele „reînvierea trecutului”²⁵. Marea majoritate a scrierilor realizate de Gh. Ionescu-Gion în ceva mai mult de un sfert de secol de activitate este răspîdită în periodice și cotidiene; o altă parte s-au concretizat în lucrări independente, în manuale și culegeri pedagogice destinate uzului didactic.

Scrierile sale, cu o tematică variată și atractiv redactate, reflectă o constantă preocupare pentru studiul istoriei naționale. Cu toate că a fost uneori didactic în expunerea concepțiilor sale despre funcția educativă a istoriei, nu scria rece și impasibil; dimpotrivă, el insufla cu mare talent viață textelor, constituind din conținutul documentelor o epoepe sau o dramă accesibilă iubitorilor de istorie. Este mai puțin important, susținea Gion, să reținem unele date cronologice din viața domnitorilor, dar este de dorit ca toți să fim convinși că: „Un popor nu devine mare și nu rămîne mare decît prin nemărginita și neclintita încredere ce are în puterile sale prezente, în menirea sa viitoare. Sînt acum pentru că am fost în trecut; voi fi totdeauna pentru că sînt și am fost”²⁶.

O cercetare atentă a gândirii istorice a lui Gh. Ionescu-Gion ne îndreptățește să spunem că el vedea istoria ca armă de luptă pentru cucerirea și apărarea drepturilor naționale. El a văzut în istorie un produs al experienței și un călăuzitor care l-a determinat să reflecteze la țările române, în trecutul nu prea îndepărtat, cînd: „...întocmai ca pe niște mingii, marelă cuceritor le făcea cu virful spadei să se rostogolească uneori spre Turcia, alte ori spre Rusia sau Austria”²⁷. Se înțelege că cel care gîndea și se exprima astfel vedea în istorie, asemenea lui N. Bălcescu, B.B. Hașdeu și Al. Odobescu, un mijloc concret de educare pe lingă cel de instruire teoretică²⁸. Sub raportul concepției care l-a călăuzit, a contrastului dintre dorința de libertate a românilor și divergențele ruso-tur-

co-austriece pentru dominație în sud-estul Europei, Gion sesiza necesitatea cunoașterii istoriei în vederea dezvoltării adevăratelor opțiuni politice ale marilor puteri.

În acest sens, este de subliniat că prima sa lucrare importantă — este vorba de *Ludovic al XIV și Constantin Brâncoveanu. Studiu asupra politicii franceze în Europa răsăriteană (1534 — 1688—1715)*²⁹ avea ca mesaj, explicit afirmat, să transmită că C. Brâncoveanu și D. Cantemir, Muntenia, Transilvania și Moldova s-ar fi sprijinit pe Franța în lupta lor de eliberare — dacă Ludovic al XIV-lea ar fi dorit să acorde, spre beneficiul francez, acestor țări ajutor — în primul rînd pentru că Franța era o mare putere îndepărtată, care nu putea nutri intenții cotropitoare³⁰. Nu era aici doar o aluzie la marile imperii vecine, ci o numire directă a lor și o rememorare a grelei experiențe a trecutului românesc: „La masa verde a diplomației europene, în secolul XVIII și în secolul nostru — arăta Ionescu-Gion — cartea de joc care se va prefira mai mult va fi aceea a Munteniei și a Moldovei... Certe și învoeli, împărăcheri și vrajbe, însingurate lupte și prietenii perfide — și-n totdeauna fără răgaz, în timp de un secol și nu știu cîți ani, între puterile Europei, pentru stăpînirea Munteniei și Moldovei, ură, ură nestinsă — cu atît mai înfocată, cu cît negustorii popoarelor erau pătrunși de frumusețea ciștigurilor împodobite și binecuvîntate de Providență cu toate darurile pămîntești. Mulțumită acestei uri și numai acestei uri dintre vecinii săi România putu să scape cu viața, deși sfișiată, din viforile trecutului”³¹. Chiar dacă această imagine oferită de Gion necesită unele retușuri, ea este deosebit de sugestivă pentru modul în care vedea cursul istoriei naționale în secolul al XVIII-lea și o bună parte a secolului XIX. De fapt, lucrarea viza și contextul internațional în care se afla România la sfîrșitul secolului XIX-lea. Atașat patriei, poporului din care făcea parte și intereselor majore ale națiunii române, el susținea că este nevoie să descoperim noi documente care să dovedească statornicia noastră pe meleagurile strămoșilor deoarece: „*Astăzi căutăm adevărul, și nimic decît adevărul*”³². Prin studiul istoriei, susținea Gion, prin extensiunea cunoașterii despre revoluțiile din 1784, 1821 și 1848, trebuia să se cultive sentimentul de solidarizare a contemporanilor săi cu acei care ceruseră libertate, egalitate, fraternitate, iar tînăra generație trebuia să cunoască că „noi vrem să ne unim cu țara”, era crezul unei națiuni de milioane de oameni, care atunci, ca și în trecut, dorea să fie liberă și unită. El nu s-a limitat, în lucrările sale, la o prezentare a valențelor educative ale istoriei, ci a căutat, prin tot ceea ce a scris, să reliefeze folosul concret al cunoașterii istoriei naționale. În acest context, combătea factologia mărunță, fără semnificații pentru istoria națională.

O privire retrospectivă asupra tematicii studiilor de istorie națională elaborate de Gheorghe Ionescu-Gion arată absența preocupărilor pentru partea străveche și veche a istoriei românești. În *Istoria Bucureștilor*³³, el s-a sprijinit cît a fost posibil pe rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse de Grigore Tocilescu.

Scrierile referitoare la feudalism, cu precădere la glorioasa epocă a lui Mihai Viteazul și la cea care a urmat³⁴, relevă aceiași înclinație a sa pentru folosirea cunoașterii istoriei în înțelegerea evenimentelor contemporane. Lucrările au fost concepute și realizate ca publicații științifice de popularizare și urmărea să releve, între altele, tendințele expansio-

niste ale imperiilor din jurul țărilor române și ostilitatea monarhilor vecini față de luptele lui Mihai Viteazul pentru recâștigarea libertății și înfăptuirea unității statale. Scrierile sale nu sînt o sinteză asupra domniei viteazului voievod, ci abordează mai larg contextul internațional, înfățișează atitudinea habsburgilor, a regatului polon și Imperiului otoman, subliniind că, chiar dacă a căzut răpus mișelește, Mihai Viteazul a : „... ținut în vârful spadei sale, pentru nepieritoarele învățături ale viitorului român, tabelul scînteilor al unității naționale”³⁵ (subl. ns.). Cu mult interes s-a oprit autorul asupra celor care, alături de Mihai Viteazul, au făcut minuni de vitejie în marile bătălii pentru unirea poporului român într-un singur stat.

Secolul al XVIII-lea a fost caracterizat de Ionescu-Gion ca o perioadă grea pentru țările române datorită războaielor dintre Suedia, Turcia, Rusia și a instaurării domniilor fanariote³⁶. Firește, în interpretarea evenimentelor social-politice, el, ca și alți istorici și scriitori, s-a oprit superficial asupra raporturilor dintre clasele sociale, asupra obligațiilor țărânimii, a fiscalității și instituțiilor medievale.

Interesante considerații găsim în studiile referitoare la domeniile fanariote și implicațiile lor în structura economică și social-politică a țărilor române. În aceste studii, grupate într-un volum³⁷, nu și-a propus să analizeze multilateral regimul social-politic, ci s-a oprit asupra domniilor lui Alexandru Ipsilanti și N. P. Mavrogheni, asupra Bucureștiului în timpul revoluției franceze etc. Studiile au meritul de a zugrăvi sugestiv și nuanțat mentalitățile și comportamentul familiilor domnitoare în general, luxul și descompunerea claselor avute, situația grea a țărânimii. Pe de altă parte, adept al aspirațiilor pentru progres promovate de tînăra națiune română, el vedea în capitala României un centru cultural-politic puternic, receptiv la proclamațiile, scrierile și poeziile revoluționare expediate din Paris³⁸. Desigur, perioada dominației turco-fanariotă este cunoscută azi mult mai adînc, dar în vremea respectivă cînd puțini istorici și publiciști cercetau această epocă, lucrarea a contribuit la ridicarea vîlului și la modificarea imaginii lăsată de scrieri mai vechi.

Ionescu-Gion ne-a lăsat interesante reflecții despre influența gîndirii înaintate a revoluționarilor francezi de la 1789, asupra românilor transilvăneni care înaintaseră Vienei cunoscutul *Supplex Libellus Valachorum*.

Gion a descifrat unele limite ale absolutismului lăsat și a privit ironic încercările zadarnice ale împăratului Iosif al II-lea de a opri criza feudalismului prin măsuri superficiale, sporadice, în ultimă instanță nesatisfăcătoare. Acest despot lăsat, remarcă Gion în limbajul său expresiv, referindu-se la Iosif al II-lea, „a fost cu reformele sale în toată viața întocmai ca omul căruia îi vine să strănute, care dă să strănute, care e cît p-aci să strănute și... nu strănută”³⁹.

Aceste orientări trebuie înțelese în contextul spiritului predominant de la sfîrșitul secolului al XIX-lea în cultura românească, cînd se dăzbătea intens problema influenței culturii și ideologiei apusene asupra societății românești. Ionescu-Gion considera că înriurirea ideologiei revoluționare franceze în România se explică prin existența unor tradiții de luptă și de viață ale poporului nostru, fără de care influențele apusene rămîneau artificiale și deci nepotrivite specificului românesc. Acestea sînt,

de altfel, opinii întâlnite și în lucrările lui A.D. Xenopol, Pompiliu Eliade și N. Iorga⁴⁰.

Fără să întreprindă cercetări deosebite de istorie universală, în măsura în care aceasta nu includea și istoria românească, Ionescu-Gion s-a apropiat tangențial de acest domeniu prin obligațiile ce-i reveneau ca profesor de istorie și publicist de renume. În articole publicate în „Familia” și destinate unor cercuri largi de cititori, Gh. Ionescu-Gion a abordat probleme ale specificului civilizației feniciene, lupta grecilor împotriva cotropitorilor perși, migrația vechilor germani spre „Roma imperială”, dispariția Imperiului bizantin⁴¹. Orizontul interpretărilor sale face de exemplu, loc unor înțelegeri profunde cu privire la cauzele, desfășurarea și urmările răscoalei „Nika” din vremea „șovăelnicului” împărat Justinian și a „coruptei” împărătese Teodora⁴².

Sînt de remarcate însă preocupările lui Gh. Ionescu-Gion pentru încadrarea istoriei naționale în istoria universală, prezentarea istoriei românilor în cadrul evenimentelor europene în general, al relațiilor cu popoarele și statele vecine în special. Aceste preocupări s-au concretizat în primul rînd în lucrarea, citată mai sus, referitoare la Constantin Brîncoveanu și Ludovic al XIV-lea. Cartea urmărind să evedențieze dorința de libertate promovată de domnii români ai epocii, întreprinde o incursiune îndrăzneată în păienjenişul dens și uneori obscur al relațiilor dintre Ludovic al XIV-lea, Petru I și Carol al XII-lea. În mai multe studii și articole, Ionescu-Gion stăruie asupra conexiunilor dintre istoria națională și aceea universală și relevă influențe și aspecte inedite⁴³. Influența unor evenimente de istorie românească asupra situației europene este pusă în evidență, în cazul răscoalei conduse de Horea în 1784, cînd „diplomația și politica” apuseană s-au resimțit concret în demersurile lor, iar nobilimea pariziană se teme de „rebelul Horia” care se luptă „cu nobilii și-i omoară fără milă”⁴⁴... Tot în acest sens menționăm și comparațiile neașteptate făcute de Ionescu-Gion între operele unor cronicari români și cele ale moralistilor francezi cuprinse în conferința *Elementul pitoresc în cronicile române*; pentru prima dată se pune semnul egalității între cronicarii români (Neculce) și moralistii francezi (Saint-Simon). Străduințele lui Gh. Ionescu-Gion pentru o mai bună înțelegere a istoriei naționale în legătură cu momentele principale ale istoriei universale nu făceau decît să se încadreze în orientarea inaugurată de G. Săulescu și Aaron Florian și aprofundată de A. D. Xenopol, Gr. Tocișescu și alții în perioada intensificării luptei pentru desăvîrșirea unității naționale și afirmarea României pe plan internațional⁴⁵.

Ionescu-Gion s-a ocupat și de realizarea unor medalioane dedicate unor oameni de seamă în viața și opera cărora el nu a văzut doar un obiect de cercetare, ci și modele care trebuiau să transmită mesajul că atașamentul pentru patrie și popor nu cunoaște nici compromisul și nici renunțarea. Aceste „portrete istorice”, reunite într-un volum⁴⁶, în care se înregistrează pagini reușite de memorialistică, au ca personaje pe C. Herescu-Năsturel, C. A. Rosetti, I. Maioreșcu, I. Brezoianu, George Sion, dar și nume mai puțin cunoscute azi, ca, de pildă, medicul C. Caracaș (cu merite în organizarea științifică a medicinei românești și fondator al primei tipografii laice din Țara Românească, în 1817, unde s-a tipărit, în martie 1821,

„Proclamația de la Padeș”) sau M. Obedenaru (diplomat și publicist, membru în anul 1878 al juriului de la Montpellier care a decernat în unanimitate premiul pentru cîntecul latin poetului Vasile Alecsandri).

Ionescu-Gion a publicat studii și articole și despre alte subiecte care relevă viziunea sa de istoric în analiza evoluției culturii și civilizației naționale, înțelegerea unor conexiuni între diferite laturi ale dezvoltării societății⁴⁷.

Dintre lucrările lui Gion, cea mai cunoscută a rămas *Istoria Bucureștilor*, ce se impune ca un adevărat monument editorial dedicat capitalei noastre, istoriei culturii și civilizației românești; ea încheie de fapt opera de istoric a lui Gheorghe Ionescu-Gion. Obiectul lucrării, multitudinea problemelor abordate, metoda de lucru l-au situat pe autor în centrul recepției critice, primind aprecieri elogioase dar și observații dure. Pentru vremea în care a fost scrisă, monografia face cinste autorului și progreselor înregistrate de istoriografia românească. Lucrarea a fost concepută ca o mare frescă a societății urbane, cuprinzînd factorii economici, politici, sociali și culturali, accentul căzînd pe epoca medievală. Partea de istorie veche este extrem de restrînsă, în absența unor cercetări arheologice corespunzătoare. În chip inexplicabil însă, autorul s-a oprit la anul 1800, cu toate că pentru secolul al XIX-lea avea la dispoziție numeroase izvoare edite și inedite.

Din introducerea lucrării se desprind comparații interesante între condițiile istorice diferite în care s-au întemeiat și dezvoltat marile capitale europene (Roma, Paris, Londra) și orașul București. Marea frescă a Bucureștilor de altă dată a fost desprinsă de Ionescu-Gion din „litera” documentelor istorice, scaldată în farmecul legendelor și folclorului, înfrumusețată cu atractive ilustrații de epocă. Stampele au fost culese din colecții de arhivă de la Academia Română și particulari, din lucrări de specialitate. Însoțind cuvîntul scris cu mărturiile iconografice, autorul își poartă cititorii prin lumea peisagiului bucureștean, fără să poată departaja totuși, în unele cazuri, adevărul istoric-sociaologic de unele reprezentări fanteziste ale desenatorilor care, voit, mistificau înfățișarea Bucureștilor⁴⁸. Progresele istoriografiei consacrate istoriei orașului București au demonstrat că viața în orașul medieval, descrisă de Gion, are numeroase trăsături reale⁴⁹.

Grăbit în cercetarea fenomenului istoric, Ionescu-Gion a fost criticat de renumitul slavist I. Bogdan. Pe un ton calm, dar de pe poziții științifice, acesta a reproșat lipsa de unitate în tematica *Istoria Bucureștilor*, preluarea cu puțin discernămint a informațiilor furnizate de documentele de arhivă și de relicvele arheologice; într-un cuvînt, Gion a fost acuzat că a lucrat fără să posede o metodă riguroasă de adevărat istoric⁵⁰. Reproșînd aceleași carențe de fond, cu unele adăugiri neesențiale, D. A. Sturdza s-a opus în cadrul Academiei Române, ca monografia să fie premiată⁵¹. Pe un ton glumeț, N. Iorga, într-o culegere de articole, semnală „iluziile” arheologice și afirmațiile eronate exprimate în *Istoria Bucureștilor*, cu privire la originea și întemeierea capitalei României⁵².

Aprecieri favorabile a primit autorul *Istoriei Bucureștilor* de la alte personalități de seamă ale vieții culturale și științifice cum au fost: B.P. Hașdeu, A.D. Xenopol, Gr. Tocilescu și C. Erbiceanu. Atît opiniile lauda-

tive cît și cele critice s-au evidențiat cu pregnanță în ședințele Academiei Române cînd monografia capitalei a fost propusă pentru premiere ; ieșind biruitoare cu un vot în plus, tabăra adversă a reușit să înlătore cartea de la premiere. În timpul dezbaterilor, arheologul Gr. Tocilescu, cu recunoșcerea sa experiență de cercetător și scriitor, a insistat zadarnic să fie revizuite opiniile critice deoarece, susținea el : „Sînt puține operele în limba română care să însușească calități atît de mult și prețioase ca *Istoria Bucureștilor*. Numai cei care au întreprins asemenea cercetări, au avut poate prilejul să se convingă de dificultatea lor, de stăruitoarea muncă ce ele reclamă, de răbdarea titanică cu care pot fi duse la bun capăt”⁵³. Pe aceleași poziții obiective s-a situat și istoricul de renume european, A.D. Xenopol, nemulțumit de faptul că I. Bogdan pretindea lui Gion să întrunească calitățile unui bun slavist, paleograf, epigrafist și arheolog. De altfel, I. Bogdan, în studiul său critic, a menționat și unele merite ale monografiei lui Ionescu-Gion, iar N. Iorga, în amurgul vieții, a revenit asupra unor exagerări din tinerețe cu privire la *Istoria Bucureștilor*⁵⁴.

Mai de curînd, Constantin C. Giurescu, procedînd la alcătuirea unei noi monografii asupra capitalei României, avea să ofere una dintre cele mai frumoase și autorizate opinii cu privire la această lucrare a lui Gion : „Aproape patru decenii după lucrarea lui Dimitrie Berindei, a apărut aceea, monumentală, a lui Gh. Ionecu-Gion, *Istoria Bucureștilor* ; e contribuția cea mai prețioasă din tot ce au dat predecesorii noștri asupra istoriei capitalei. Cuprinde atîta informație de bună calitate, culeasă din mulțimea de documente inedite de la Arhivele Statului și Academiei, e scrisă cu atîta căldură pentru zbuciumatul nostru trecut și prezentată grafic cu atîta grijă, încît nu se poate să nu te impresioneze”⁵⁵.

Gheorghe Ionescu-Gion a fost un istoric al culturii în înțeles larg, el a cercetat istoria spre a extrage din ea mentalitatea epocii, felul de a gîndi al unei societăți.

Prezență marcantă în viața cultural-științifică românească din ultimele decenii ale secolului trecut, așa cum rezultă și din foarte recent publicata și binevenita reeditare a unor articole sau fragmente de studii⁵⁶, Gh. Ionescu-Gion și-a încîntat contemporanii cu remarcabila sa capacitate de evocator care valorifica lecturi întinse, cu vast bagaj de cunoștințe. El nu a întreprins cercetări sistematice în arhive, dar a utilizat numeroase categorii de izvoare care-i permiteau înțelegerea epocii studiate. Uneori însă absența unor izvoare primare, mai ales pentru epocile mai vechi, avea să conducă la înlocuirea realului istoric prin fantezia creatoare a autorului. Multe date și aspecte ale lucrărilor sale rezistă totuși exigențelor istoriografiei contemporane.

Receptiv la cerințele societății românești, Ionescu-Gion a abordat în lucrările sale de istorie o tematică destinată să contribuie la educarea patriotică și să ofere criterii de judecată istorică a unor probleme politice ale epocii. Înclinat spre subiecte restrînse și avînd mai multe preocupări, el n-a reușit să elaboreze mari lucrări de sinteză, chiar și *Istoria Bucureștilor*, a fost realizată din unirea unor micromonografii.

A fost printre puținii istorici români din veacul trecut care s-a îndepărtat de istoria predominant politică. Îl găsim și ca istoric al ideilor înoi-

toare, iar momentele legate de lupta pentru unitate și libertate le-a expus în stilul său avântat de epopee, ceea ce îi definește și mai mult apartenența sa la curentul romantic târziu.

NOTE

¹ I. E. Toronțiu, Gh. Cardaș, *Studii și documente literare*, București, 1931, vol. I, p. 95; *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1979, p. 454—456.

² *Serisori către Ioan Bianu*, Ediție de Marieta și Petre Crocu, Edit. Minerva, București, 1976, vol. III, p. 110; C. Angelescu, *Studenții români în străinătate—Universitatea din Bruzelles în „Studii și cercetări istorice”*, Iași, vol. XVIII, noiembrie, 1943, p. 119—126.

³ N. I. Apostolescu, *Gion*, în „Literatură și artă română, an. VIII, nr. 6, 7, 8, iulie—august 1904, p. 347—360.

⁴ Prof. Ionescu Gion, în „Luceafărul”, an. III, nr. 12—13, iulie, 1904, p. 247; Șt. Bîrsănescu, Florela Bîrsănescu, *Educația, învățămîntul, gîndirea pedagogică în România. Dicționar cronologic*, Edit. Științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 197; Dr. C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, t. II, Sibiu, 1900, p. 556—557.

⁵ Gh. Ionescu Gion și alții, *Carte de citire pentru clasa...*, București, 1897; Idem, *Exerciții de gramatică și compozițiuni pentru clasa...*, București, 1899—1900; G. I. Ionescu-Gion, *Manuel de lecture, treisième année*, Craiova, 1904; Idem, *Liceul Țepeluș Vodă real. Vechiu? Clasic? Modern? Glumă didactică într-un act*, București, 1904; Idem, *Ședătoarea Ștefan-Vodă, făcută de elevii liceului Matei Basarab...*, București, 1904.

⁶ Ilie Popescu Teiușan, *Pedagogi și oameni de școală din România. Mic dicționar*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1975, p. 79—80.

⁷ Tiberiu Avramescu, *Constantin Mille-tinerețea unui socialist*, Edit. politică, București, 1973, p. 164. Vezi colecția gazetei bucureștene „Binele public”; Silvestru Voinescu, *Argeșeni în spiritualitatea românească*, Pitești, 1980, p. 48—50.

⁸ Mihai Canianu, *Gion*, în „Familia”, an. XXVIII, 4 octombrie, 1892, p. 464; Șerban, Cioculescu, *Viața lui I. L. Caragiale*, Edit. Minerva, București, 1972, p. 193, 200, 206, 211; Petre Oprea, *Critica de artă din presa bucureșteană a anilor...*, în „Revista muzeelor și monumentelor-muzeu”, nr. 2, 8, 9 din 1978 și nr. 1 din 1979.

⁹ Z. Ornea, *Săndăntorismul*, Edit. Minerva, București, 1971, ed. a II-a revăzută și adăugită, p. 39; V. Firoiu, *Biografii în bronz și marmură*, Pitești, 1972, p. 71; Gheorghe Adamescu, *Contribuțiune la bibliografia românească*, Edit. Casei școlilor, București, fasc. III, 1928, p. 195—196.

¹⁰ Vezi colecția revistei „Familia” din perioadele 1884, 1897 și 1899; *Reviste literare românești din ultimele decenii ale sec. XIX-lea*, Edit. Academiei București, 1974, p. 313. Îngrijire științifică de Ovidiu Papadima.

¹¹ I. Hangiu, *Presa literară românească, articole-program de ziare și reviste (1789—1948)*, I (1789—1901), Edit. pentru literatură, București, 1968, p. 384; Nerva Hodoș, Al. Sadi Ionescu, *Publicațiile periodice românești (ziare, gazete, reviste)*, t. I, București, 1913, p. 582.

¹² „Analele Academiei Române”, II, t. XI, 1888—1889, *Partea administrativă și dezbaterile*, București, 1889, p. 124—126.

¹³ Constantin Săineanu, *Amintiri*, București, 1947, p. 92; Paul Grigoriu, *Grigorie G. Tocilescu*, în „Revista arhivelor” an. LXI, vol. XLI, nr. 4, 1979, p. 440.

¹⁴ V. Cîrsteanu, *Ionescu-Gion, date biografice*, în „Românul”, nr. 26—27, din 18—25 iulie, 1904, p. 197; Biblioteca Academiei R.S.R., secția manuscrise, *Gr. Tocilescu—Correspondență*, vol. I, f. 101—102.

¹⁵ Biblioteca Academiei R.S.R., Secția manuscrise, fond *Gr. Tocilescu*, t. 5145, f. 14 (Necrologe și conferințe).

¹⁶ Paul Cornea, Elena Piru, Roxana Sorescu, *Documente și manuscrise literare*, vol. III, *Correspondența B. P. Hașdeu*, Edit. Acad., București, 1976, p. 19 și urm.

¹⁷ Al. Odobescu, *Pagini regăsite*, Studii și documente, Edit. pentru literatură, București 1965, p. 407. Ediție îngrijită de Geo Șerban.

¹⁸ Al. Odobescu, *Le trésor de Pétrossa*, vol. 1—3, Paris, 1898—1900.

¹⁹ Vezi colecția periodicalui „Revista pentru istorie, arheologie și filologie” din perioada 1883—1902; Ion Apostol, *Privire generală asupra principalelor publicații de istorie românești*: „Revista de istorie”. *Realizări și perspective la 30 de ani de la apariție*, în „Revista de istorie”, t. 31, nr. 2, 1978, p. 202.

²⁰ Ștefan Ștefănescu, *Scurtă privire asupra istoriografiei românești*, în *Enciclopedia istoriografiei românești* (coordonator Ștefan Ștefănescu), Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 11–12.

²¹ A. D. Xenopol, *Răspunsul meu d-ului Gion*, în „Voința Națională”, an. III, nr. 633 din (29) septembrie, 1886, p. 2–3; Gion, *Curicul literar*, în „Românul”, an. XXVIII din 12 februarie 1884, p. 138; idem, *Domnia lui Cuza Vodă*, în „Anuarul Universității din Iași pe anul școlar 1901–1902”, Iași, 1903, p. 280–287.

²² Ștefan Pascu, Eugen Stănescu, *Istoriografia modernă a României — Încercare de periodizare și fixare a principalelor curente și tendințe*, în „Studii”, XVII, 1964, p. 133–158; Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, Universitatea din București, 1976, p. 231–1239; Vasile Cristian, *Istoriografia generală*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1979, p. 236–257.

²³ „Analele Academiei Române”, II, t. XXII, 1899–1900, *Partea administrativă și dezbaterile*, București, 1900, p. 214–216, 234–245; N. Iorga, *L'histoire de la ville de Bucarest*, în vol. *Opinions perniciosuses d'un mauvais patriote*, București, 1900 p. 43–48; Prof. Ionescu Gion, *Brașovul domnului Ioan Bogdan*, în vol. *Din istoria românilor. Studii și recenzii*, București, 1903, p. 13–43; Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Edit. tineretului, București, 1968, p. 215–127.

²⁴ N. Petrașcu, *Icoane de lumină*, Edit. Casei școlilor, București, 1940, vol. III, p. 197–204; Radu Rosetti, *Eri...*, Edit. Universul, București, 1931, p. 105–113; Ion Cruceană, *Gheorghe Ionescu-Gion*, în vol. *Momente și figuri argeșene*, Pitești, 1980, p. 78–83.

²⁵ G. I. Ionescu-Gion, *Din istoria fanarioșilor — studii și cercetări*, București, Socec, 1891, p. 1–2.

²⁶ G. I. Ionescu-Gion, *Studiul istoriei naționale în școlile noastre*, conferință... București, 1899, p. 9.

²⁷ G. I. Ionescu-Gion, *Istoria națională în istoria universală*, raport..., București 1900, p. 21.

²⁸ Ionescu-Gion, *Entuziasmul în trecuta generațiune*, conferință..., București, 1888, p. 5, 36 și 46; Leonid Boicu, *Istoricul Nicolae Bălcescu*, în „Studii și articole de istorie”, XIV, 1969, p. 43–44; Marin Bucur, *Istoriografia literară românească*, Edit. Minerva, București, 1973, p. 63–69.

²⁹ Lucrarea, însumând 444 pagini, a fost editată în 1884.

³⁰ Ionescu-Gion, *Ludovic XIV și Constantin Brincoveanu...*, p. 412–413.

³¹ *Ibidem*, p. 423–424.

³² G. I. Ionescu-Gion, *Istorie*, București, f.a., p. 43, 53.

³³ G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, Stabilimentul grafic I. V. Socecu, București, 1899, VI + 818 p.

³⁴ George I. Ionescu-Gion, *Dusmanii lui Mihai Viteazul*, conferință..., București, 1890; Idem, *Din istoria Bassarabilor, I, Sima Stolnicăsa Buzesca*, București, 1903; Idem, *Boierii Craiovesci*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, an. IV, vol. VIII, București, 1902, p. 74–79.

³⁵ Idem, *Dusmanii lui...*, op. cit., p. 32.

³⁶ Idem, *Călătoriile lui Carol XI, regele Suediei, prin Țera Românească*, conferință..., București, 1890.

³⁷ G. I. Ionescu-Gion, *Din istoria fanarioșilor — studii și cercetări*, Socec, București, 1891, 259 p.

³⁸ Idem, *Bucureștii în timpul revoluțiunii franceze (1791–1800)*, în vol. *Din istoria fanarioșilor — studii și cercetări*, 1891, p. 219–259.

³⁹ Idem, *Bucureștii în timpul...*, op. cit., p. 230.

⁴⁰ A. D. Xenopol, *Înfluența franceză*, în „Dreptatea”, IV, din 26 iunie, 1899, p. 1; Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1898 și *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dix-neuvième siècle*, vol. I, Paris, 1905; vol. II, Paris, 1914; N. Iorga, *Trei lecții de istorie despre însemnătatea românilor în istoria universală...*, 1912, și altele consemnate de B. Theodorescu în *Nicolae Iorga — bibliografie*, Edit. științifică și enciclopedică, Edit. militară, București, 1976, p. 265–272.

⁴¹ Semnate G. I. Ionescu-Gion articolele se intitulează: *Luarea Constantinopolei, 24 mai 1453; Comercial fenician; Germanul; Bătălia de la Salamina*. Toate publicate în „Familia”, an. XXXV, nr. 18, 21, 32 și 34 din 1899.

⁴² Ionescu-Gion, *Din viața imperială a Bizanței. Justinian și Teodora*, în „Familia”, an XXXIV, Nr. 28 din 12/24 iulie, 1898, p. 325–326. Vezi și Mircea Avram, *Catalogul manuscriselor literare*, Sibiu, 1971, p. 70.

⁴³ G. Ionescu-Gion, *Montaine și Valachia. Cercetare critică*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, an. I, vol. I, ed. II, București, 1883, p. 477–484.

⁴⁴ George I. Ionescu (Gion), *Pieplănătura „à la Horia”*, în „Familia”, an. XXVI, Nr. 23, din 10/22 iunie, 1890, p. 268—269. Vezi și Lidia Băncescu, *Scrisori către Iosif Vulcan*, (*atalog*), Sibiu, 1971, p. 29.

⁴⁵ V. Cristian, *Preocupări de istorie universală în opera lui A. D. Xenopol*, în vol. A. D. Xenopol — studii privitoare la viața și opera sa, Edit. Acad., București, 1972, p. 99—111; Al. Zub, *Junimea — implicații istoriografice*, Edit. Junimea, Iași, 1976, p. 202—207; Paul Grigoriu, *Poziții ale publicisticii românești în timpul războiului de independență*, în vol. „Muzeul național”, IV, București, 1978, p. 467—476.

⁴⁶ G. I. Ionescu-Gion, *Portrete istorice*, București, 1894.

⁴⁷ Dintre acestea menționăm selectiv: *România în secolul XVII — schițe geografice; Doftorescul meșteșug în trecutul țărilor române; Din vremurile bătrâne ale filozofiei în România; Încercare asupra istoriei științelor în trecutul țărilor române; Marea frescă istorică a Ateneului român*. Vezi și N. Georgescu-Tistu, G. I. Ionescu-Gion, în vol. „Materiale de istorie și muzeografie”, IV, Muzeul de istorie a orașului București, 1966, p. 407—417.

⁴⁸ Andrei Cornea, *De la portulan la vederea turistică...*, Edit. Sport-Turism, București, 1977, p. 5—13.

⁴⁹ Vezi: Constantin G. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, Edit. pentru literatură, București, 1966; Dan Berindei, *Orașul București reședință și capitală a Țării Românești, 1459—1862*, Societatea de științe istorice și filologie din R.P.R., București, 1963 și Nicolae Vătămanu, *Odinioară, în București*, Edit. Eminescu, București, 1975.

⁵⁰ I. Bogdan, *Istoria Bucureștilor, de...*, în „Convorbiri literare”, nr. 3, 4 martie-aprilie 1900, p. 237—255 și 301—315.

⁵¹ Analele Academiei Române, II, t. XXII, 1899—1900, *Partea administrativă și dezbaterile*, București, 1900, p. 234—245.

⁵² N. Iorga, *L'historien de la ville de Bucarest și Les doléances de M. Ionesco-Gion*, ambele în vol. *Opinions pernicieuses d'un mauvais patriote*, București, 1900, p. 43—48 și 169—181.

⁵³ Analele Academiei Române, III, t. XXII, *luc. cit.*, p. 236.

⁵⁴ N. Iorga, *Istoria Bucureștilor*, București, 1939, p. 5—6.

⁵⁵ Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor, op. cit.*, p. 8.

⁵⁶ În cadrul salutarei colecției „Restitutio”, inițiată de Editura Minerva, recent, după elaborarea prezentului studiu, a văzut lumina tiparului sub îngrijirea competentă a lui Vistian Goia volumul G. I. Ionescu-Gion *Portrete și evocări istorice*. Urmărind să ofere o perspectivă largă asupra activității lui Gh. Ionescu-Gion, volumul include și cronici teatrale, însemnări de călătorie etc.

L'ACTIVITÉ HISTORIOGRAPHIQUE DE GHEORGHE IONESCU-GION

Résumé

Orateur inné, publiciste doué, enthousiaste animateur culturel, d'un caractère dynamique, Ionescu-Gion est plutôt connu dans l'historiographie — si l'on ne tient pas compte de tout son héritage historique — comme l'auteur d'un seul ouvrage „L'histoire de Bucarest”. Le professeur Ionescu-Gion nous a légué des études et des articles sur Louis XIV et Constantin Brancovan, Michel le Brave, sur la révolte de Horea, sur les princes phanariotes, Bucarest pendant la révolution française, sur les peuples germaniques, des portraits historiques, des pages sur l'histoire de l'empire byzantin.

Dans toutes ces études on remarque la corrélation entre l'histoire et la littérature, entre le document et la légende, la vérité et la fantaisie créatrice. La bibliographie éditée et inédite met en évidence l'érudition de l'auteur, sa passion et sa vocation pour l'histoire. Ionescu-Gion envisage l'histoire comme une science et un instrument efficace pour les grandes problèmes nationaux du peuple roumain.

De toutes les œuvres de Ionescu-Gion „L’histoire de Bucarest” reste un véritable monument de la culture et de la civilisation roumaines. L’immense bibliographie et l’iconographie attractive employées, la multitude des problèmes traités, la méthode du travail, tout comme l’expression érudite le placent parmi ceux qui ont contribué au progrès de l’historiographie nationale à la fin du siècle passé.

Partisan des idées des grandes personnalités culturelles et scientifiques — B.P. Hașdeu, Al. Odobescu, Gr. Tocilescu et A.D. Xenopol — il a poursuivi constamment l’intégration de l’histoire nationale aux événements européens. Il a été pourtant l’un des premiers historiens qui se soient éloignés de l’aspect uniquement politique de l’histoire pour s’occuper de l’étude des idées qui circulaient déjà à l’époque en Roumanie et à l’étranger.

REPUBLICA GHANA PE DRUMUL INDEPENDENȚEI

VIOREL CRUCEANU

Situată în vestul Africii, cu o populație de peste 13 milioane de locuitori și o suprafață de 238.537 km², Ghana a fost prima țară independentă din Africa de la sud de Sahara. Evenimentul se constituie într-un moment de referință al istoriei contemporane a continentului, el inaugurând cel mai important fenomen social-politic din viața Africii negre: Revoluția de eliberare națională. Pe cîmpul de luptă, prin acțiuni protestatare dar și pe calea tratativelor, popoarele africane și-au recuștigat dreptul sacru la o viață liberă și demnă. Astăzi, 50 de state își construiesc propriul destin, într-o lume frămîntată și contradictorie. Evoluțiile spectaculoase din Africa ultimelor decenii au sporit considerabil interesul pentru istoria sa. Cu deplină temei se poate vorbi de adevărați „specialiști” în domeniu precum francezii : Marianne și Robert Corvein, Pierre Bertaux, Marcel Merle, Hubert Deschamps; englezii : Basil Davidson și Jack Woddis sau americanul : E. Jefferson Murphy. Lor li se adaugă istorici africani de prestigiu precum : Cheikh Anta Diop, Joseph Ki-Zerbo, A. Adu Boahen, M. Glélé, Amadou Hampaté Bâ, ș.a. În țara noastră s-au evidențiat strădanile profesorilor Elena și Marin Voiculescu și Aurel Filimon, care prin lucrările și articolele publicate ne-au familiarizat cu desfășurările africane. Abordarea unui subiect inspirat de realitățile Africii nu este lipsit de dificultate, mai ales datorită insuficienței bogăției materialului bibliografic. El impune neobosite căutări și un efort comprehensibil ce nu trebuie neglijat în investigarea unui univers cu o pronunțată diversitate etno-culturală. Bogata zestre istorică a continentului, oferă, însă, spre analiză, teme dintre cele mai captivante. Un loc central revine amplei „renașteri africane” produsă după cel de-al doilea război mondial. În acest context se plasează și „fenomenul ghanez” care a marcat începutul destrămării anacronicului sistem colonial în statele Africii negre. Cum e și firesc se nasc întrebări : De ce Ghana a fost primul stat independent din Africa de la sud de Sahara după 1945 ? Ce factori au catalizat o asemenea evoluție ? A existat aici o tradiție a luptei de eliberare ? Cum a reacționat puterea colonială la aspirațiile legitime ale ghanezilor ? Aflarea răspunsurilor impune un demers gnoseologic aprofundat în intimitatea evoluției istorice caracteristice poporului ghanez.

Primele forme de organizare statală pe teritoriul Ghanei de astăzi datează din secolul al XIII-lea și sînt legate de numele regatului Bonon-Mansu supranumit și „regatul de aur”. Au urmat apoi alte regate feudale timpurii precum Akwamu și Denkyira ; ele au dus o susținută politică de expansiune teritorială în dauna triburilor mai slabe. Acțiunile lor au anunțat ridicarea unei puternice formațiuni medievale. Confederația Ashanti, cu capitala la Kumasi.

Cei dintii europeni sosiți pe aceste meleaguri au fost portughezii, în 1471. Impresionat de marile cantități de aur găsite la regii africani cu care a intrat în contact, căpitanul Fernão Gomes a numit teritoriul, Coasta de Aur, nume ce se va perpetua pînă la proclamarea independenței. Portughezii au fost urmați de olandezi, danezi, suedezi și francezi, dar aceștia au reprezentat episoade efemere în contactul cu istoria Coastei de Aur. Au venit apoi englezii. În prima sa fază prezența engleză se preta doar la înființarea de factorii pe coastă și la încurajarea schimburilor comerciale, în special cu aur și sclavi. Ei și-au consolidat pozițiile în urma păcii de la Breda în iunie 1667 : olandezii renunțau la posesiunile lor din Coasta de Aur în favoarea Angliei. Se creau astfel condiții ca în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea și mai ales în secolul următor, penetrația engleză să se transforme tot mai mult într-o veritabilă politică colonială. Se utilizau metode dintre cele mai diverse : de la promisiuni la amenințări, de la misionarism la înrobire, de la expansiunea economică la cea militară. Și aici face carieră rutinată și verificată „divide et impera”. Anglia prezenta imaginea unei țări prospere care grație Revoluției burgheze din 1642 corectată prin „revoluția glorioasă” din 1688 și completată de revoluția industrială devenise liderul de necontestat al lumii. Aceste transformări „n-au așezat numai temeliiile sistemului constituțional parlamentar britanic, ci au netezit și calea Angliei spre hegemonie mondială”¹. Procesul de aservire a Coastei de Aur a fost lent și de durată. El s-a intensificat în secolul al XIX-lea cînd au fost necesare nu mai puțin de șapte lungi și sîngeroase războaie cu eroicul regat Ashanti. Ridicată în secolul al XVII-lea, Confederația Ashanti devenise o temută putere regională sub conducerea unor regi remarcabili precum Osei Tutu, Opoku Ware I sau Kusi Obodum. La 5 februarie 1874, forțele engleze care exercitau deja un „protectorat de fapt” pe coastă (o fișie de cca 100 km lățime) au ocupat orașul Kumasi, capitala Ashanti. În schimbul unei mari sume plătite în aur, Confederația își păstrează independența. Englezii nu renunță și la 17 ianuarie 1896 are loc asaltul decisiv asupra capitalei regatului african. Kumasi este iarăși cucerit iar regele Agyman Prempeh I este exilat în îndepărtatul arhipelag Seychelles din Oceanul Indian. Prin reunirea Coloniei (zona de coastă) cu regatul Ashanti și așa-numitele Teritorii din Nord (transformate în protectorat în 1895) la 21 septembrie 1901 s-au pus bazele coloniei britanice Coasta de Aur, cu capitala la Accra și administrată de un guvernator alb, numit direct de Londra. Coroana britanică stăpînea acum în Africa de Vest patru teritorii : Gambia, Sierra Leone, Nigeria și Coasta de Aur. Pentru aceste popoare începea negura stăpînirii coloniale. Confruntate cu o situație dificilă, ele nu se vor lăsa învinse. Urmărind să-și apere propria identitate, se vor ridica la luptă.

Începuturile mișcării de eliberare națională în Coasta de Aur sînt legate de constituirea în 1898 a „Societății pentru apărarea drepturilor băștinașilor”. Formată din intelectuali și șefi de trib, societatea a fost deosebit de activă în primele două decenii ale secolului al XX-lea. Bucurîndu-se de o recunoaștere semioficială, ea s-a impus ca purtătoarea de cuvînt a populației indigene pe lângă administrația colonială. Linia sa politică era una reformistă, conciliantă, respectînd limitele impuse de legislația în vigoare. Societatea s-a remarcat în anii 1900—1901, cînd după presiunile masive de la Kumasi a organizat ample acțiuni de protest ce

au cuprins întreaga țară. În 1905 a dejucaat intențiile unor fermieri britanici ce doreau să achiziționeze ilegal terenuri pentru plantații. Sub presiunea sa, autoritățile sînt determinate să sporească în 1910 la patru numărul africanilor din Consiliul legislativ, organism politico-juridic de conducere al teritoriului. Deosebit de activă a fost societatea în timpul primul război mondial. Urmărind să estompeze manifestările de nemulțumire ale localnicilor, în 1916 este elaborată cea dintîi constituție a coloniei (ce a purtat numele guvernatorului Clifford, inițiatorul său). Ea a permis sporirea reprezentării locale în Consiliul legislativ, măsură ce era departe de a rezolva aspirațiile naționale ale populației Coastei de Aur. Mari speranțe și-au pus autohtonii (mulți dintre ei participanți la un război ce spulberase mitul „invincibilității” omului alb) în Conferința de pace de la Paris. Și ei au crezut în cuvintele lui Woodrow Wilson : „sîntem aici pentru a asigura pacea lumii ; opera noastră trebuie să mulțumească nu guvernele ci popoarele”. Dar, marile puteri nu au înțeles aspirațiile de libertate ale popoarelor africane. Deceționați, africanii investighează noi forme de organizare. În 1920 se constituie în Coasta de Aur „prima organizație politică naționalistă africană, creată în cursul erei coloniale”², Congresul Național Vest-African sub conducerea avocatului Joseph E. Casely-Hayford. Congresul se dorea purtătorul de cuvînt al tuturor coloniilor engleze din Africa de Vest. Conduita sa politică era inspirată de ideile Congresului Național Indian al lui Mahatma Gandhi și ale primului Congres panafrican, desfășurat la Paris în 1919. A fost alcătuit un program care cerea : autonomie politică pentru coloniile engleze vest-africane, adunări alese prin vot direct, remiterea progresivă a puterilor executive africanilor, etc. Lipsa de experiență și organizarea ineficientă au privat Congresul Național Vest-African de forța necesară realizării telurilor propuse. Importanța lui rezidă în inițiativele sale de pionerat, fiind un demn exemplu pentru formațiunile politice constituite ulterior.

În 1925 este introdusă în Coasta de Aur o nouă constituție elaborată de guvernatorul Gordon Guggisberg. Aceasta prevedea lărgirea Consiliului legislativ la 29 de membrii din care 9 africani. Elementul de noutate constă în înființarea Consiliilor provinciale ale șefilor din Ashanti și Teritoriile din Nord. Ele reprezentau instituții de administrație locală, fiind subordonate guvernatorului de la Accra. Prindea astfel contur așa-numita „indirect rule” adică guvernare indirectă prin colaborare cu șefii tradiționali, metodă ce fusese aplicată anterior și în Nigeria. Participarea la alegerile pentru Consiliile provinciale se făcea pe bază de cens. Se desprinde din cele de mai sus că noua lege a coloniei favoriza aristocrația locală, avînd deci un pronunțat caracter conservator. Ea păstra privilegiile, promovînd diferențierea socială și politică. Prima reacție la noua constituție se înregistrează chiar în 1925, cînd „Societatea pentru apărarea drepturilor băștinașilor” declanșează o vigoasă campanie de boicotare a sa, criticînd cu duritate pe acei șefi care au sprijinit-o. A fost cîntecul de lebadă al societății animată de militanți de seamă precum Mensah-Sar-bah, Sey, Wood sau Atta Ahuma, importanța sa scade pînă la dispariție. Constituția Guggisberg a rămas în vigoare pînă în 1945. În toți acești ani, lumea africană a cunoscut și ea efectele crizei economice și mai apoi ororile celui de-al doilea război mondial. Drept consecință se constată un proces de maturizare politică a autohtonilor. Conștiința națională face progrese. Crește avîntul

revoluționar al maselor. Apar tot mai evidente semnele unor necesare schimbări. Situația este sesizată de guvernator, sir Alan Burns ce activa la Accra din 1941. El elaborează o nouă constituție, a treia, ce este promulgată la 23 Martie 1946. Sistemul „indirect rule” este abrogat. Numărul membrilor Consiliului legislativ sporește de la 29 la 31. Dintre aceștia 21 erau africani și 10 europeni. Pentru prima dată într-un astfel de organ reprezentativ, africanii dețineau majoritatea. Constituția Burns hotărăște și înființarea unui Consiliu executiv cu atribuții de guvern, alcătuit din 11 membri. Trei portofolii din Consiliul executiv reveneau unor personalități africane. Votul rămâne în continuare censitar. În consecință în noul Consiliu legislativ au pătruns elemente conservatoare, refractare la nou, partizane ale colaborării cu metropola. Constituția a fost apreciată ca fiind de „suprafață”³ fără să aducă modificări de substanță în viața coloniei. Totuși ea s-a înscris pe linia precedentelor reforme constituționale, favorizând lărgirea cadrului politic intern și dotarea cu instituțiile necesare modernizării structurii societății. În acest context, în august 1947 se constituie partidul United Gold Coast Convention (U.G.C.C.) — Convenția Unită a Coastei de Aur, condus de avocatul J.B. Danquah supranumit și „decanul politicii din Coasta de Aur”⁴. Născut în 1895, J. B. Danquah urmează cursurile facultății de drept din Londra. În 1927 își ia doctoratul. Pe plan politic se remarcă ca un adept al reformelor constituționale pentru țara sa. Reîntors în patrie este pentru 10 ani lider al Conferinței Tineretului din Coasta de Aur. În decembrie 1947 se elaborează programul partidului U.G.C.C. a cărui menire era să „asigure prin toate mijloacele legale și constituționale trecerea controlului și a conducerii guvernării, în cel mai scurt timp posibil, în mâinile poporului și a șefilor săi”⁵. Deși aceste cereri pot părea radicale, ele se înscriu în fapt pe linia reformistă urmată de conducerea U.G.C.C. De aici starea de imobilism și ineficacitate ce amenința să paralizeze partidul. J. B. Danquah sesizează dificultățile și pentru a dinamiza U.G.C.C. oferă postul de secretar general tânărului Kwame Nkrumah aflat la studii în Anglia și care se remarcase în mod deosebit la al V-lea Congres panafrican de la Manchester. Dar cine era acest Kwame Nkrumah ?

Kwame Nkrumah s-a născut la 21 Septembrie 1909 la Nkroful, ținutul Nzima, în S-V Ghanei. Școala primară și elementară o face în regiunea natală, la Half Assini; urmează apoi „Colegiul pedagogic” din Achimota, dedicându-se carierei didactice. În 1935 pleacă la studii în S.U.A. și se înscrie la Universitatea Lincoln (înființată în 1854 aceasta a fost prima instituție de învățământ superior din S.U.A destinată negrilor). În 1939 își ia licența în științe umanistice, cu specialitatea economie și sociologie. Student eminent, este solicitat din toamna lui 1939 ca asistent la catedra de filosofie. Acum citește intens din lucrările lui Kant, Hegel, Descartes, Schopenhauer, Nietzsche, Freud. Se apleacă îndeaproape asupra operelor lui Marx și Engels. Tot în 1939 este admis la seminarul teologic al Universității Lincoln pe care îl absolvă în 1942 ca șef de promoție. În paralel urmează cursurile facultăților de filosofie și pedagogie de la Universitatea Pennsylvania. Remarcat de profesori, i se oferă la Pennsylvania postul de lector în filosofie la secția de „Istoria negrilor”. În acești ani Nkrumah se lansează în activitatea politică organizând „Asociația studenților africani din S.U.A și Canada”. La sfârșitul războiului, K. Nkrumah părăsește

America cu destinația Londra. Aici se înscrie la facultatea de drept și de economie a Universității Gray's Inn. Frecventează de asemenea cursuri de filosofie la University College. Ca și în S.U.A se lasă repede prins în activități politice. Se impune ca unul din promotorii ideii de unitate africană în lupta împotriva colonialismului. De pe această poziție a desfășurat o activitate intensă în cadrul celui de-al V-lea Congres panafrican desfășurat între 15 și 19 octombrie 1945 la Manchester. În ciuda vârstei tinere, K. Nkrumah dobândește un prestigiu indubitabil în cercurile intelectuale africane de la Londra. Dorind fierbinte să servească interesele țării sale, Nkrumah acceptă oferta lui J. B. Danquah și se reîntoarce la Accra, după 12 ani de absență. Abia sosit pornește la o minuțioasă reorganizare a Convenției Unite.

Coasta de Aur prezenta imaginea unei colonii evolute politic. Mișcările revendicative se înmulțesc. Se înregistrează un proces de radicalizare al maselor. Astfel, la 26 ianuarie 1948, din inițiativa unui subșef al populației ga, Nii Kwabena Bonne se declanșează un amplu boicot împotriva comercianților europeni și arabi și a produselor lor. Acțiunea a durat o lună și a avut un caracter pașnic și protestatar. În ziua încetării boicoturilor, 28 februarie 1948, are loc însă o mare demonstrație a „Uniunii foștilor combatanți” îndreptată împotriva scumpirii vieții. Manifestanții au întocmit și o petiție în care se cerea acordarea libertății și independenței naționale. În momentul în care coloana protestatarilor se îndrepta spre sediul guvernatorului, armata deschide focul; doi foști combatanți sînt uciși iar alți cinci răniți. Situația devine și mai încordată. Tulburările continuă. Bilanțul incidentelor, publicat la 1 martie este apăsător: 29 de morți, 239 răniți și pagube materiale evaluate la două milioane lire sterline⁶. Guvernatorul teritoriului, Gerald Creasy, introduce starea excepțională. Încercînd să discrediteze U.G.C.C., G. Creasy aruncă în seama acesteia întreaga responsabilitate a evenimentelor. Mai mult, la 12 martie conducătorii partidului, așa-numiții „cei șase mari” J. B. Danquah, William Ofori Atta, Edward Akuffo-Addo, Ako Adjei, Obetsebi Lamptey și K. Nkrumah sînt arestați. În închisoare apar primele neînțelegeri între Nkrumah și ceilalți lideri ai Convenției Unite. Ele se datorau dezacordului cu privire la tactica ce trebuia urmată. În timp ce Kwame Nkrumah preconiza acțiuni energice, în perfectă coordonare cu cerințele și aspirațiile poporului, ceilalți conducători se temeau să antreneze masele, pretextînd că s-ar provoca noi tulburări sîngeroase. Pozițiile celor două părți se dovedesc ireconciliabile. La scurt timp după eliberarea din închisoare, Nkrumah părăsește U.G.C.C. și începe pregătirile pentru crearea propriului său partid. La 12 iunie 1949 în cadrul celui mai mare miting, ținut pînă atunci, la Accra (cu o participare de peste 60.000 de oameni), Nkrumah anunță constituirea Convention Peoples Party (C.P.P)-Partidul Popular al Convenției. La baza activității sale se afla programul în șase puncte:

1. Să lupte neobosit, prin toate mijloacele constituționale, în vederea obținerii unei depline *autonomii imediate* pentru șefii și poporul Coastei de Aur.

2. Să fie avangarda politică conștientă și puternică menită să înlăture orice formă de asuprire și să instaureze o guvernare democratică.

3. Să asigure și să mențină deplina unitate a șefilor și poporului din Colonia, Ashanti, Teritoriile din Nord și Transvolta.

4. Să acționeze în interesul mișcării sindicale din țară pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă.

5. Să acționeze în vederea constituirii unei Coaste de Aur mai bune în care poporul să aibă dreptul să trăiască și să se guverneze singur, ca popor liber.

6. Să sprijine și să ușureze prin toate mijloacele posibile realizarea unei Africi de Vest unite, care să se guverneze singură.

Prin obiectivele sale Programul C.P.P. oferă o viziune integratoare a luptei de eliberare din Coasta de Aur. Este un document vizionar, consacrat întregului popor, indiferent de etnie, trib sau teritoriu locuit. Cererile sale sînt fundamentale : democrație, libertate, bunăstarea poporului și dreptul la guvernare proprie. De asemenea, obiectivele propuse nu se limitează strict la cadrul național ci includ și năzuințele celorlalte popoare africane în lupta lor pentru neatîrnare. Sînt menționate explicit zonele imediat apropiate prin suferințe și destin din occidentul continentului, fiind pusă în evidență una din ideile de mare valoare ale lui Kwame Nkrumah, aceea a realizării unei Africi de Vest libere și unite. Scopul imediat al partidului se deduce cu claritate din primul punct al programului. *Self government now-Autonomie acum*. În aceasta rezidă deosebirea fundamentală dintre U.G.C.C. și C.P.P. Pe cînd Convenția Unită revendică „autonomie în cel mai scurt timp posibil”, mult mai decis și categoric, Partidul Popular al Convenției cerea „autonomie acum”. Apariția partidului lui Nkrumah ridică pe o treaptă calitativ superioară, lupta de eliberare din Coasta de Aur. Recrutîndu-și aderenții din rîndurile sindicatelor oamenilor muncii, asociațiilor de femei și tineret, organizațiilor de fermieri și ale intelectualității locale, C.P.P s-a impus ca o formațiune politică de mase. Calea practică de luptă a partidului este cunoscută sub numele de „acțiunea pozitivă”. Aceasta preconiza utilizarea tuturor mijloacelor legale și constituționale: agitația politică, presa și campaniile de educare (ce se vor dovedi necesare în situații în care marea majoritate a populației era analfabetă) pentru atingerea țelurilor propuse. În cazul în care metodele respective se dovedeau ineficiente se avea în vedere recurgerea la soluții considerate extreme : greve, boicoturi, necolaborarea cu autoritățile. Se constată de mai sus, că și „acțiunea pozitivă” se înscrie din strălucita victorie a Congresului Național Indian asupra colonialismului britanic, prin nonviolență și presiune morală. Prin intermediul său „Nkrumah îndemna masele să participe la viața politică de pe o platformă proprie, națională, revendicativă și în limitele tolerate de legislația în vigoare. O asemenea tactică și-a dovedit valabilitatea ea fiind în cele din urmă, încununată de succes (ulterior în scrierile sale de maturitate, concepția lui Nkrumah se va radicaliza, el devenind adeptul luptei de clasă în Africa). „Acțiunea pozitivă” a fost declanșată la 8 ianuarie 1950, ca răspuns la aprobarea de către Consiliul legislativ, la 31 decembrie 1949, a unei noi constituții. Ea a fost elaborată de un comitet alcătuit din personalități moderate africane, sub conducerea magistratului englez Justice Henley Coussey. Constituția, după modelul celei britanice, desființa votul censitar și introducea votul universal. Consiliul legislativ

era lărgit la 81 de membri, dintre care 37 aleși direct, 37 numiți de consiliul șefilor iar 7 desemnați de guvernator. Se stipula și constituirea unui nou Consiliu executiv (guvern) în care majoritatea posturilor urmau să revină africanilor, mai puțin cele de: finanțe, justiție și poliție, armată și administrație, practic pozițiile-cheie, repartizate europenilor. Constituția Coussey se remarcă a fi cea mai largă și democratică dintre toate legile fundamentale cu care fusese dotată Coasta de Aur până atunci. Majoritatea istoricilor sînt însă de acord cu caracterul său tardiv în comparație cu starea de spirit din țară și cu aspirațiile C.P.P. spre o autonomie imediată. În acest context este declanșată „acțiunea pozitivă”. Un val de greve și boicoturi cuprinde întreaga țară. „Revoluția politică și socială din Ghana începuse”⁷ declara Kwame Nkrumah. La 11 ianuarie economia coloniei era paralizată în totalitate. Autoritățile ripostează și introduc starea excepțională. Întrunirile publice și circulația pe timp de noapte sînt interzise; corespondența cade sub incidența cenzurii. Sediul C.P.P. este pus sub control; publicațiile sale sînt suspendate. Încep arestări masive în rîndul militanților și conducătorilor partidului; sînt reținuți majoritatea colaboratorilor lui Nkrumah. La 22 ianuarie este arestat și acesta. Acuzat de incitare la grevă, defăimare și de tulburare a ordinii publice, împotriva președintelui C.P.P. sînt pronunțate trei sentințe, conform capetelor de acuzare, fiecare la cîte un an închisoare.

Urmărind să dovedească opiniei publice că situația a revenit la normal, guvernatorul Charles Arden-Clarke, numit în 1949, hotărăște organizarea de alegeri generale la 7 februarie 1951. Deși se afla în închisoare, conform legii, Nkrumah se putea prezenta la această consultare electorală (existea o prevedere legală care spunea că un deținut politic nu poate candida dacă are o pedeapsă mai mare de un an; or, Nkrumah era condamnat la trei ani, dar era vorba de trei sentințe diferite de cîte un an fiecare). Liderul C.P.P. reușește să-și depună candidatura în circumscripția Accra. Rezultatul este senzațional: din 23.122 voturi exprimate, 22.780 erau pentru K. Nkrumah și numai 342 contra⁸. Repartizarea locurilor în Adunare (Consiliul legislativ) era și ea grăitoare: din 37 de locuri electiv, 34 revin C.P.P și doar 3 U.G.C.C. În urma rezultatelor, guvernatorul Arden-Clarke „un om corect și cu un puternic simț al dreptății”⁹ dispune punerea în libertate a învingătorului. O zi mai tîrziu, la 13 februarie Nkrumah este primit de guvernator și desemnat conform procedurilor constituționale „leader of Government Business” (șef al afacerilor guvernamentale). Unii istorici consideră evenimentul drept pasul decisiv care a dus la independența nu numai Ghana ci întreg continentul negru¹⁰. Însuși Nkrumah declara că „făclia mișcării de eliberare a fost aprinsă în Ghana pentru întreaga Africă de vest și ea va lumina drumul libertății și popoarelor din alte teritorii subjugate”¹¹. După audiența la guvernator, Nkrumah constituie un guvern de uniune națională alcătuit din 5 reprezentanți ai C.P.P. și cîte unul din Ashanti și respectiv Teritoriile din Nord.

Cele cinci portofolii ale C.P.P. erau repartizate după cum urmează:

- Kodjo Botsio—educație și asistență socială
- Komla Gbedemah—sănătate și muncă
- A. Casely-Hayford—agricultură și resurse naturale
- T. Hutton Mills—comerț, industrie și mine
- dr. Ansah Koi—comunicații și lucrări publice

Din guvern făceau parte și trei miniștri europeni, numiți de guvernator; lor le reveneau posturile cele mai importante: interne și justiție, finanțe și afaceri externe și respectiv apărare. Odată constituit cabinetul Nkrumah, Coasta de Aur pășea ferm pe calea autonomiei politice. Realizarea acestui deziderat era stingherit însă de limitele impuse de constituția Coussey. O astfel de limită sesizată de ziarul londonez „Times” consta în faptul că legea fundamentală a coloniei nu prevedea existența funcției de prim-ministru. „Times” scria că „această demnitate există numai atunci când cea mai înaltă funcție ministerială se îmbină cu conducerea partidului care predomină în organul legislativ”¹². Or, Nkrumah întrunea condițiile de mai sus. În consecință constituția este amendată: la 5 martie 1952 guvernatorul Arden-Clarke anunță în Adunarea legislativă instituirea funcției de prim-ministru în locul celei de șef al tribunilor guvernamentale. La 21 martie 1952 Adunarea alege pe dr. Kwame Nkrumah în calitate de prim-ministru. Pentru prima dată în zbuciumata istorie a continentului, un fiu al său, acceda la înaltul post de prim-ministru, într-o țară aflată sub dominație colonială. Era un eveniment fără precedent ce s-a constituit într-un strălucitor exemplu și pentru celelalte popoare africane luptătoare. În 1953 premierul Nkrumah prezintă în parlament „moțiunea destinului” prin care cerea introducerea votului universal, acordarea posturilor-cheie din cabinet africanilor, lărgirea atribuțiilor șefului guvernului etc. Cu acest prilej el declara: „dreptul unui popor de a se guverna singur este un principiu fundamental și un compromis în privința acestui principiu ar însemna o trădare a lui... Dreptul unui popor de a-și hotări singur propria soartă, de a-și croi drumul în libertate nu poate fi măsurat cu etalonul culorii sau al gradului de dezvoltare socială. Acesta este un drept imprescriptibil al popoarelor”¹³. Supusă votului Adunării, „moțiunea destinului” este aprobată în unanimitate.

Prin amendamentele aduse astfel constituției Coussey se năștea practic o nouă lege fundamentală, mai democratică și care reflecta fidel principiile preconizate de Nkrumah în conducere. Intrată în vigoare în aprilie 1954, constituția (ce a purtat numele inițiatorului său, Kwame Nkrumah) consfințea:

- dobândirea autonomiei interne de către Coasta de Aur
- introducerea votului universal, direct și secret
- responsabilitatea guvernului în fața parlamentului.

Sanționarea constituției Nkrumah o face poporul prin alegerile din 15 iunie 1954. Victoria revine C.P.P. care obține 72 de locuri din cele 104 disputate. Ziua independenței era mai aproape ca niciodată. Ea a fost aminată însă datorită poziției obstructioniste a opoziției grupată în partidul Mișcarea de Eliberare Națională, dominat de politicieni ashanti. În timp ce C.P.P. milita pentru independență completă, opoziția sugera menținerea controlului britanic asupra puterii executive și introducerea unui sistem federal de guvernare ce ar fi asigurat o anume autonomie Teritoriilor din Nord și Ashanti. Cele două poziții erau profund divergente. În această situație metropola decide o nouă consultare electorală care să-și dea verdictul asupra independenței. Partidul Popular al Convenției, promotorul consecvent al independenței imediate, se prezenta în fața poporului cu realizări remarcabile: obținerea autonomiei interne în aprilie 1954, organizarea administrativă unitară a teritoriului, constituirea pri-

mului guvern autohton, elaborarea unei noi constituții. Economia era prosperă: Coasta de Aur deținea primul loc în producția mondială de cacao. Se inițiasă și cultivarea altor culturi iar baza industriei, deși incipientă, era în continuă diversificare. Rezultate spectaculoase se obținuseră în învățământ, impulsionat de „Education Act” din 1952 a cărei aplicare a permis scăderea procentului de analfabeți de la 80% la 20%. Mai mult, C.P.P. beneficia de un program politico-economic de perspectivă, ceea ce dovedea responsabilitatea sa față de destinele țării. În consecință, alegerile organizate la 17 iulie 1956 s-au desfășurat fără surprize. Partidul dr. Nkrumah și-a adjudecat 71 din cele 104 locuri ale parlamentului față de 12 locuri revenite Mișcării de Eliberare Națională. 15 locuri au revenit Partidului Popular din Nord și 6 unor candidați independenți. Pe circumscripții C.P.P. a obținut toate locurile din Colonia (zona de coastă) și municipalitatea Accra, 8 locuri din 13 în Transvolta-Togo, 11 din 26 în Teritoriile din Nord și ceva mai slab, 8 din 26 în Ashanti¹⁴. Rezultatul alegerilor îl îndreptățește pe Nkrumah să ceară guvernului englez, în numele poporului său, acordarea imediată a independenței. În perfectă coordonare cu cabinetul Coastei de Aur, Londra își dă asentimentul pentru proclamarea independenței în ziua de 6 martie 1957. Aspirațiile de libertate ale ghanezilor erau încununate de succes. Africa se deștepta din lungul semn al erei coloniale. Conștient de noua realitate, premierul britanic Harold MacMillan declara: „indiferent dacă ne place sau nu, această creștere a conștiinței naționale este un fapt politic pe care trebuie să-l recunoaștem ca atare și de care trebuie să ținem seamă”¹⁵.

Într-o atmosferă entuziastă, la 6 martie 1957, Adunarea legislativă de la Accra proclama independența țării sub numele de Ghana. Numele a fost ales de dr. Kwame Nkrumah în amintirea străvechiului imperiu omonim care între secolele al IV-lea și al XI-lea a creat o înfloritoare civilizație în Africa de Vest. Exemplul Ghanei a fost urmat cu repeziciune și de alte popoare africane. În 1960 s-a vorbit de un adevărat „an al Africii”, 17 țări dobândindu-și independența. Acțiunea de pionier a Ghanei este indisolubil legată de numele dr. Kwame Nkrumah. Personalitate excepțională, cu trăsături deosebite, el s-a impus istoriei ca „părinte al națiunii ghaneze”¹⁶. Recunoscut vizionar, dr. K. Nkrumah nu considera independența ca o victorie finală: „...lupta împotriva colonialismului nu încetează odată cu obținerea independenței naționale. Independența nu este decît preludiul unei bătălii și mai dificile pentru dreptul de ne rezolva noi înșine problemele noastre economice și sociale, de a clădi societatea noastră conform aspirațiilor noastre, eliberați de controlul și intervențiile înjositoare ale necolonialistilor”¹⁷. Putem considera cuvintele de mai sus drept crezul cu valoare testamentară lăsat ghanezilor și întregii Africi de neobositul luptător, dr. Kwame Nkrumah, trecut în eternitate la 27 aprilie 1972, în exil.

N O T E

¹ Camil Mureșan, Alexandru Vianu, Robert Păiușan — *Downing Street 10*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 13.

² E. Jefferson Murphy, *Istoria civilizației africane*, Edit. Minerva, București, 1981, vol. 2, p. 279.

³ *L'Afrique noire contemporaine*, A. Colin, Paris, 1968, p. 139.

⁴ E. Jefferson Murphy, *op. cit.*, vol. 2, p. 281.

⁵ Kwame Nkrumah, *Mesaj din Ghana. Autobiografie*, Edit. politică, București, 1958, p. 97.

⁶ K. Nkrumah, *op. cit.* p. 106, vezi Marianne Cornevin, *Histoire de l'Afrique contemporaine de la deuxième guerre mondiale à nos jours*, Payot, Paris, 1972, p. 172.

⁷ K. Nkrumah, *op. cit.*, p. 150.

⁸ *Ibidem*, p. 169, vezi M. Cornevin, *op. cit.*, p. 174.

⁹ K. Nkrumah, *op. cit.*, p. 172.

¹⁰ M. Cornevin, *op. cit.* p. 175.

¹¹ K. Nkrumah, *op. cit.*, p. 178.

¹² *Ibidem*, p. 209.

¹³ *Ibidem*, p. 235.

¹⁴ *Ibidem*, p. 328—329.

¹⁵ C. Mureșan, Al. Vianu, R. Păiușan, *op. cit.*, p. 312.

¹⁶ „Jeune Afrique”, Paris, nr. 1097, 13 ianuarie 1982, p. 21.

¹⁷ „Lumea” nr. 5, 28 noiembrie 1963, p. 15.

LA RÉPUBLIQUE DU GHANA DANS LA VOIE DE L'INDÉPENDANCE

Résumé

Dans le cadre de l'ample processus de „renaissance africaine” qui a suivi la deuxième guerre mondiale, l'indépendance du Ghana — relève l'auteur — a marqué le démembrement du système colonial dans l'Afrique noire.

L'étude présente les principaux moments de la lutte pour l'indépendance de la colonie britannique, la Côte d'Or. On souligne l'aport du dr. Kwame Nkrumah à la lutte du peuple du Ghana pour la liquidation de la domination britannique, son rôle dans la constitution du Parti Populaire de la Convention, organisme politique qui a dirigé la lutte pour la conquête de l'autonomie et, puis, de l'indépendance.

L'étude examine l'activité de Nkrumah en tant que chef du gouvernement et fait ressortir l'importance de la Constitution de 1954 pour l'accélération du processus socio-politique qui sera parachevé en mars 1957 par la proclamation de la République du Ghana.

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

ÎNFIINȚAREA SEMINARULUI ȘTIINȚIFIC DE ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ ROMÂNEASCĂ ȘI UNIVERSALĂ LA FACULTATEA DE ISTORIE-FILOZOFIE DIN BUCUREȘTI

În ziua de 19 februarie 1988 a avut loc, la Facultatea de istorie-filozofie a Universității București, inaugurarea activității Seminarului științific de istorie modernă și contemporană românească și universală. Au participat cercetători științifici din diferite institute de profil, cadre didactice universitare și din învățământul liceal, alți specialiști.

Seminarul științific își propune să aprofundeze cercetările de istorie modernă și contemporană românească și universală prin dezbaterile unor dintre cele mai importante probleme ale acestei epoci. În prim-plan se va afla în acest an dezbaterile unor teme legate de cea de-a 40-a aniversare a constituirii partidului revoluționar unic al clasei noastre muncitoare, precum și a naționalizării principalelor mijloace de producție, cea de-a 140-a aniversare a revoluției române din 1848, cea de-a 70-a aniversare a încheierii procesului de formare a statului național unitar român ș.a. În cadrul Seminarului științific vor fi discutate și alte probleme de specialitate decit cele cu caracter aniversativ, după cum, de fiecare dată, vor fi prezentate lucrări recente de istorie modernă și contemporană, apărute în țară și peste hotare, vor fi semnalate probleme științifice în legătură cu care se vor întreprinde cercetări și dezbateri mai ample în seminar.

În deschiderea ședinței inaugurale au luat cuvîntul prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță, decanul Facultății de istorie — filozofie, care a înfățișat scopul înființării acestui seminar științific și a schițat liniile directoare ce-i vor sta în atenție în perioada imediat următoare.

A luat apoi cuvîntul președintele Seminarului științific, prof. univ. dr. doc. Titu Georgescu, care a condus prima ședință a Seminarului științific consacrată dezbaterii problematicei constituirii, în urmă cu patru decenii, a partidului politic unic al clasei noastre muncitoare. În acest cadru au luat cuvîntul: dr. Georgeta Tudoran, col. dr. Vasile Alexandrescu, dr. Pompiliu Tudoran, lector Lucia Popa, dr. Traian Udrea, prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță, conf. univ. dr. Ioan Scurtu, conf. univ. Constantin Mocanu, prof. univ. dr. docent Titu Georgescu.

Ședințele seminarului științific se vor desfășura în viitor în a treia zi de vineri a fiecărei luni, începînd cu ora 14,30, în sala de Consiliu a Facultății de istorie — filozofie din București.

Întreaga activitate ce se va desfășura în cadrul acestui seminar științific de la Facultatea de istorie — filozofie va răspunde sarcinilor majore trasate științei istorice din țara noastră de către cel de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român, de Conferința Națională din decembrie 1987, îndemnurilor ce ne-au fost și ne sînt date, în mod repetat, de tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al partidului, Președintele României Socialiste, prin întreaga sa operă teoretică și practică.

Ovidiu Bozgan

ȘEDINȚE DE COMUNICĂRI LA INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA” — SECTORUL DE ISTORIE MEDIE A ROMÂNIEI

Din inițiativa prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu a fost reluată tradiția comunicărilor lunare în cadrul secției de istorie medie a României a Institutului de istorie „N. Iorga”. În ședința inaugurală din 24 octombrie 1987 s-au analizat problemele organizatorice și s-a hotărît elaborarea unui volum tematic intitulat: *Eoul mediu românesc — o nouă abordare*, în care vor fi anali-

zale noile direcții de cercetare ale istoriei medievale românești : demografia istorică, imagologie, climatologie istorică, statistică etc. Acest volum este în fapt continuarea într-o nouă concepție — în conținut și formă — a cunoscutei publicații „Studii și Materiale de Istorie Medie” din care pînă în prezent au apărut 10 tomuri. Totodată s-a precizat la nivelul sectorului de istorie medie românească tematica și ordinea următoarelor ședințe de comunicări. La discuții au luat parte : Ștefan Ștefănescu, Florin Constantiniu, Constantin Rezachievici, Emil Lazea.

În ședința din 10 noiembrie 1987, condusă de prof. Ștefan Ștefănescu, după prezentarea unor actualități editoriale de Mircea Suciu și Andrei Busuioceanu, cercetătorul Florin Constantiniu a prezentat comunicarea : *Cînd începe epoca fanariotă?* În aceste note nu insistăm asupra conținutului deosebit al comunicării deoarece în formă rezumativă a intrat în circuitul istoriografic prin prezentarea ei în „Revista de Istorie”, tom 41, 1988, nr. 2, p. 236—237, ci doar subliniem imboldul lansat de autor pentru recitirea izvoarelor, regîndirea și remodelarea mentalului epocii fanariote.

În ședința din 17 decembrie 1987, condusă de prof. Ștefan Ștefănescu, Șerban Papacostea a prezentat rezultatele extrem de fructuoase ale unei recente călătorii de documentare în R.D. Germană. Consecințele benefice pentru cunoașterea mai aprofundată a evului mediu românesc, în special a secolelor XIV—XV pot fi remarcate și prin lecturarea notei asupra acestei deplasări științifice, prezentată succint de autor în „Revista de Istorie”, tom. 41, 1988, nr. 4, p. 450—451. În aceeași ședință, Marius Oprea, student în ultimul an al Facultății de Istorie-filozofie, în comunicarea : *Din lumea tipografilor bucureșteni la începutul epocii moderne* a prezentat pe baza unor date inedite (Arhivele Statului — fond Mitropolie) aspecte mai puțin cunoscute din lumea făuritorilor materiali ai cărților din tipografia bucureșteană aflată sub oblăduirea și controlul Mitropoliei. Diversificarea gusturilor urmată de pierderea exclusivității cărților religioase au constituit semne vizibile ale schimbărilor conforme cu o mentalitate de sorginte iluministă — proces finalizat în 1817 prin înființarea primei tipografii laice a Țării Românești. Date inedite despre clădirea și inventarul tipografiei, mobilier, ambianță, muncă și trai cotidian (alimentație, lefuri, prețuri, timp liber) întregesc imaginea rectificată a producției tipografice din capitala începutului de veac XIX și a mentalității epocii. Comunicarea care este în fapt un capitol din lucrarea de diplomă a demonstrat în chip evident gradul ridicat de cunoștințe al autorului și necesitatea întăririi conlucrării între cercetare și învățămîntul superior, idei reiterate și în lucrările de cuvînt susținute de Ștefan Ștefănescu, Ludovic Demény, Paul Cervovodeanu.

În ședința din 28 ianuarie 1988, condusă de prof. Ștefan Ștefănescu după prezentarea rezultatelor unei cercetări în arhivele și bibliotecile din U.R.S.S. de Marieta Chiper și a unor cărți noi de istorie de Mircea Suciu, Ștefan Andreescu a susținut comunicarea : *Texte inedite de călători străini în țările române (secolul al XVII-lea)*. Autorul a prezentat și comentat cîteva scrisori și rapoarte inedite conservate în arhiva Congregației de *Propaganda Fide* de la Vatican, privind pe Andrei Bogoslavić și Giovenale Falco, care au viețuit o vreme mai îndelungată la Tirgoviște și respectiv Cîmpulung. Aceste documente și unele informații istorice noi cu privire la sfîrșitul domniei lui Radu Mihnea și în general asupra ambianței politice și spirituale din Țara Românească. Pe marginea interesantei comunicări au luat cuvîntul Ștefan Ștefănescu, Nicolae Stoicescu, Florin Constantiniu, Constantin Bălan, Carol Vekov, Ioana Constantinescu, Marieta Chiper. Menționăm că în prezent studiul se află sub presă la „Revista de Istorie și Teorie Literară”, nr. 3—4/1987.

În ședința din 22 februarie condusă de prof. Ștefan Ștefănescu după prezentarea unor recente lucrări de medievistică românești și străine de Florin Constantiniu, Sever Catalan, Antal Lukacs, Nagy Pienaru, Constantin Rezachievici, cercetătorul Nicolae Stoicescu a susținut comunicarea : *Silviu Dragomir — 100 de ani de la naștere*. Autorul a prezentat aspectele esențiale ale biografiei și activității științifice a istoricului S. Dragomir care prin editarea de noi izvoare și aducerea unor noi argumente în favoarea continuității, prin contribuțiile importante în descifrarea luptei românilor transilvăneni împotriva unirii cu Roma, etc. ocupă un loc de frunte în istoriografia românească ; un istoric avizat, stăpîn al instrumentelor de lucru, spirit penetrant, angajat ferm în lupta de emancipare națională a românilor. Au participat la discuții Ștefan Ștefănescu, Mircea Suciu, Constantin Rezachievici, Florin Constantiniu, Carol Vekov. Comunicarea a fost tipărită în „Revista de Istorie”, tom 41, 1988, nr. 5, p. 527—536.

În aceeași ședință într-o rubrică ce se dorește permanentizată intitulată : *Recitind izvoarele*, Emil Lazea a comentat un pasaj din capitolul XI din *Cronica Notarului Anonim* în care, privitor la succesiunea voievozilor din Transilvania, apare *dux Morut* ca nepot (de mamă sau de frate?), specificîndu-se extinderea teritorială a voievodatului. În concluzia autorului primul voievod cunoscut al Transilvaniei poate să fi trăit în jurul anului 850, în contextul căderii avarilor, iar succesiunea pare să nu fi fost *electivă* ci deja *imbrăcase* o formă *ereditară*. Numai o stabilitate politică reală ar fi permis o atare succesiune.

Nagy Pienaru

C R O N I C A

În luna martie 1988 în țara noastră a făcut o vizită, profesorul Mustafa Al Najaar din Irak, secretarul general al Uniunii istoricilor arabi.

Cu acest prilej în ziua de 18 martie 1988 la Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România oaspetele arab a avut o întâlnire cu istoricii români. În deschiderea reuniunii prof. univ. dr. Ştefan Ştefănescu, directorul Institutului de Istorie „N. Iorga”, preşedintele secţiei de istorie şi arheologie a Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice a salutat prezenţa în România a distinsului oaspete reprezentantul unei istoriografii care s-a afirmat în ultimul timp pe plan internaţional.

În continuare profesorul Mustafa Al Najaar a vorbit auditoriului despre activitatea ştiinţifică şi structura organizatorică a Uniunii istoricilor arabi, despre activitatea editorială şi relaţiile ştiinţifice pe plan internaţional, arătând că scopul vizitei sale în România este de a pune bazele unei colaborări ştiinţifice permanente între forul pe care îl conduce şi instituţiile similare româneşti.

În încheierea conferinţei sale profesorul Al Najaar a răspuns cu amabilitate întrebărilor care i-au fost adresate de istoricii români.

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

LEONID BOICU, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Edit. Junimea, Iași, 1986, 296 p.

Cartea lui Leonid Boicu, referitoare la relațiile internaționale ale Țării Românești și Moldovei în veacul al XVIII-lea, reprezentând rezultatul unor îndelungate și profunde cercetări științifice, cuprinde o analiză atentă și sobră a unui material istoric abundent, fie de arhivă, fie editat. Autorul are meritul de a fi scos în relief din marca „avalanșă” de evenimente pe cele care puteau contura, limpezi și definitivă mobilul ideilor politice românești și europene care se manifestau în societatea Principatelor Române și în zonele geografice vecine. Istoricul desprinde cu sîrguință societatea românească de cea asiatico-levantină care încerca să-și exercite insistent, prin orice mijloace, autoritatea politico-diplomatică, evidențiind în miezul ei „efluvii de idei și tentative concrete firav modernizatoare, timide și confuze” (p. 8), fapt demonstrat prin orientările cultural-politice ale Cantacuzinilor și Mavrocordaților de a recepta noul. Datorită feudalismului înrîurit de mentalitatea asiatică, accentuează Leonid Boicu „imaginea poporului român în opinia publică europeană în secolul al XVIII-lea se contura destul de timid” (p. 8). Și mai grav este faptul, se precizează, că oamenii de stat ai marilor puteri (Imperiul țarist, Imperiul habsburgic, Imperiul otoman) revendicau zone de dominație și influență politico-militară, concretizînd în dese rînduri planuri de divizare a acestora, gest tipic societății feudale.

Autorul demonstrează că în secolul al XVIII-lea a fost grav afectată autonomia țărilor române, consecință a faptului că teritoriile românești au ajuns principalul teatru de dispute militare între cele trei imperii vecine, realitate cu grave consecințe pe plan economic, social politic și diplomatic pentru români. Cel mai întemciat element îl reprezintă instabilitatea cronică a domniilor în Principatele Române. S-a diminuat personalitatea instituțiilor românești, armata s-a desființat, școala s-a greșit, iar biserica și-a pierdut din autoritatea sa, în favoarea celei rusești, și mai ales în favoarea celeilalte levantino-grecești. Și totuși, paradoxal, în cadrul ideilor culturale și politice locul cel de revendicare cu caracter național este mai evident acum (domnia pămînteană, restabilirea deplinei autonomii ca etapă preliminară în drumul spre independența și unitatea românilor).

Lucrarea este structurată în șapte capitole la începutul lucrării existînd un „avertisment” (p. 5—6) și o „introducere” (p. 7—20), două subcapitole preliminare, care își propun să-l încadreze, cit mai corespunzător și eficient, pe cititor, în problematica temei.

În primul capitol „Raporturile politice internaționale la cumpăna secolelor XVII și XVIII” (p. 21—38) sînt înfățișate marile divergențe politice care se intercalează cu mobilitățile economice. În acest context sînt reflectate opiniile mai multor istorici români, care în mai multe cazuri, coincid cu părerea autorului. Se constată că la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui care urma se deschide o nouă etapă în evoluția relațiilor internaționale în sud-estul Europei ca rezultat (aproape firese) a stăvilirii expansiunii otomane în Europa, a semnificativelor schimbări politico-militare ce s-au creat, a concretizării unui țel de luptă comun antiotoman. Principatele Române datorită statutului lor politico-juridic specific sînt prezentate într-o poziție particulară în cadrul luptei popoarelor balcanice pentru eliberare națională, popoarele din această zonă nu se puteau emancipa politic sau militar prin forțele lor.

Capitolul al doilea „Tendențe și acțiuni ale Principatelor Române în sfera relațiilor politice internaționale pînă la 1768” (p. 39—115) își găsește prin cuvîntele lui Del Chiaro cea mai nimerită portretizare: „Moldova și Valahia trebuiesc privite ca două corăbii pe o mare furtunoasă, unde rarori se bucură cîeva de liniște și de odihnă” (p. 69). Românii au o organizare politică proprie, evidentă, fapt ce a avut în această perioadă și după aceea un rol deosebit în cadrul evoluției raporturilor politice în Balcani, relațiile cu Imperiul habsburgic și Imperiul țarist au avut numeroase particularități. Domnii fanarioți acționau ca purtători de cuvînt ai Istanbulului, dar după cum arată autorul „cu o netăgăduită amprentă personală, de regulă bine mascată” (p. 110). Pentru păstrarea atunomicii statale, chiar dacă aceasta a fost afectată, uneori, Principatelor Române le erau necesar sprijinul cel puțin a unei mari Puteri, (paradoxal, chiar Poarta), „de o conduită politică care să le îngăduie să tragă maximum de foloase din contradicțiile dintre Puteri, dintr-un echilibru de forțe capabil să anuleze deciziile unilaterale” (p. 113), să creeze ideea de echilibru politic și să o concretizeze.

„Revista de istorie”, tom 41, nr. 6, p. 635—642, 1988

„Tendințe și acțiuni politice ale Puterilor europene față de Principatele Române, pînă la 1768” (p. 116—147) se intitulează al treilea capitol al lucrării la care ne referim. Leonid Boicu precizează că chiar dacă Principatele Române au reprezentat în relațiile internaționale poziția de obiect și nu de subiect, totuși „ele cîștigă teren în conștiința politică europeană ca etnie distinctivă și organizare de stat individuală” (p. 116), acum ideea de *Dacia* reprezintă o denumire constanțiată, convergentă cu unitatea și continuitatea poporului român.

Capitolul al patrulea „O nouă etapă a desfășurării politice internaționale (1768—1792) și Principatele Române” (p. 148—159) tratează îndeaproape puternicul conflict politico-militar ce s-a produs între Rusia țaristă și Poarta otomană, situație ce marchează o nouă etapă în raporturile politice internaționale în zonă. Conflictetele ruso-turce se concretizau în Principatele Române, unde a existat cel mai de seamă perimetru de operațiuni militare, fapt pentru care această regiune a ocupat un loc de seamă în interesele politice europene.

Între paginile 160 și 206 se desfășoară capitolul „Principatele Române — o piatră de încercare — (1768—1774)” unde titlul este inspirat din documentele diplomatice de la Curtea Ecaterinei a II-a. Viitorul politico-diplomatic al Principatelor Române era fixat de rezolvarea a două capitale chestiuni în această parte a continentului, cea otomană și cea polonă. Ideea formulată de Leonid Boicu este concludentă în acest context istoric: „Important este însă că li se recunoștea o identitate proprie ce nu se confunda nici cu cea otomană, nici cu cea poloneză” (p. 172). Pacea glorioasă a Rusiei de la Kuciuk Kainardji (1774), după cum o desemna Ecaterina a II-a, implica deschiderea unei noi etape în raporturile internaționale în această parte a Europei, „începutul disoluției Imperiului otoman, cel puțin în Europa” (p. 205), a impulsionat pregnant lupta pentru emancipare socială și națională, a creat un ascendent politico-diplomatic pentru Imperiul țarist, dar implicit și modificarea echilibrului de forțe în zonă. Fapt ce a lărgit evident autonomia Principatelor Române în fața Porții, a creat o desprindere oficială de monopolul economic otoman.

Al șaselea capitol „Principatele Române și crizele stării de pace (1774—1787)” (p. 207—248) abordează noua etapă post Kuciuk Kainardji pînă la următorul conflict, arătînd că nerespectarea clauzelor tratatului sus-amintit va determina noul război ruso-turc. Rusia, prin tratatul de la Kuciuk Kainardji, și-a rezervat rolul de a institui consuli, fapt deosebit pentru desprinderea Principatelor Române de mentalitatea politico-diplomatică din această parte a Europei, și implicit, creșterea interesului pentru ele din partea unor Puteri din alte părți ale continentului.

În subcapitolul așezat între paginile 239—248 „Proiecte europene de reconstituire a Daciei”, se constată că planurile din veacul al XVIII-lea referitoare la Principatele Române au un loc deosebit în relațiile diplomatice ale continentului. Aceste proiecte au influențat evident „la conturarea și individualizarea în sens național a unei chestiuni românești în plan internațional, la propensiunea ei în conștiința publică și practică politică europeană” (p. 248).

Ultimul capitol „Principatele Române și ultima confruntare politico-militară ruso-turco-austriacă a secolului” (p. 249—271) înfățișează, și desprinde elocvent, cauzele și declanșarea noului conflict armat (1787—1792) dintre ruși și turci, nerespectarea de ambele părți a tratatului de la Kuciuk Kainardji. În acest interval se evidențiază că poziția boierimii a fost una dintre cele mai active, stabilind contacte politice, formulînd și înaintînd memorii revendicative către marile Puteri europene, insistînd chiar „revoluționar” la congresul de pace de la Siștov (1791), considerînd că românii formează o *națiune distinctă* în Europa. De acum înainte problematica unității și independenței Principatelor Române va fi acceptată ca un fapt istoric firesc și necesar în lumea diplomatică a bătrînului continent.

Între paginile 272 și 296 sînt prezentate cu o deosebită pertinentță notele la fiecare diviziune a cărții, prezentîndu-se și o vastă bibliografie a problematicii la care ne-am referit.

Volumul realizat cu concizie și claritate, documentat științific, se înscrie ca o valoroasă contribuție la cunoașterea istoriei românilor în secolul al XVIII-lea, în context internațional.

Gheorghe F. Anghelescu

MIHAI MAXIM, *Limba turco-osmană*, Tipografia Universității din București, 1984, 272 p.

Există în cadrul Facultății de Istorie-Filozofie din București, încă din anul școlar 1969/1970, un Curs de limbă și paleografie turco-osmană al cărui prim titular a fost prof. Mihail

Guboglu, autor al unor indispensabile instrumente de lucru pentru turcologii români (*Paleografa și diplomatica turco-osmană*, București, 1958; *Tabele sincronice. Datele hegirei și datele erei noastre*, București, 1954).

Se resimțea însă, încă de pe atunci, lipsa unui manual pentru studierea limbii osmane. Existau, ce-i drept, o *Gramatică a limbii otomane* scrisă de Adam V. Cotula pentru minoritatea românească din Imperiul otoman acum aproximativ 80 de ani (în 1905), gramatici în limbi de circulație europeană (precum monumentală *Grammaire de la langue turque. Dialecte osmanli*, Paris, 1921 de Jean Deny) sau în limba turcă (de exemplu, Faruk Timurtaş, *Osmanlica Grameri*, ed. I, Istanbul, 1962), un curs universitar de turcă modernă în limba română (A. Baubec, *Limba turcă*, București, 1972). Dar, fie datorită tirajului redus în care au apărut, fie a limbilor în care au fost redactate, acestea nu erau și nu sînt accesibile celor care vor să se inițieze, în special studenților, în studiul limbii osmane. Umplerea acestui gol tot mai evident și cu consecințe negative în procesul pregătirii tinerei generații de turcologi îi va reveni prof. Mihai Maxim, urmaș al prof. Mihail Guboglu la catedra Cursului de limbă și paleografie turco-osmană.

Cunoscut mai ales din contribuțiile științifice decisive pentru cunoașterea relațiilor româno-otomane în evul mediu¹, contribuții complete de editare a unor documente turcești², profesorul Mihai Maxim realizează prin apariția cursului universitar de *Limba turco-osmană* o premieră pentru învățămîntul istoric românesc. Prin acest manual, autorul completează fericit Cursul de limbă și paleografie turco-osmană pe care îl susține la Facultatea de Istorie-Filozofie din București, venind în întimplarea studenților care îl frecventază, în special, dar și storicilor interesați de cunoașterea limbii osmane, în general.

Volumul este structurat conform specificului unei gramatici. De la bun început un interes aparte suscită paginile grupate în *Introducere* sub titlurile *Studiul limbii turce în Europa și Turcia* (p. 13—23) și *Scurt istoric al limbii turcești*. *Limba osmanli* (p. 25—35), adevărate studii în miniatură. Urmează un capitol consacrat *Alfabetului turco-osman*, alfabet care se compune din 31 de semne specifice variantei mașrakli (răsăriteană) a scrierii arabe (p. 36—37). Într-o planșă (p. 39) autorul ne prezintă cele 31 de semne pe șapte coloane: denumirea literelor (*elif, be, pe, te* etc.) cu precizările privind tehnica legării de litera următoare (*elif, dat, zal re, ze, je, vav* nu se leagă de litera care urmează); grafia semnelor arabe în cele patru forme (inițială, mediană, finală, izolată), care diferă după locul unde se află litera în cadrul cuvîntului; transliterația în caractere latine, atît în turca modernă, cît și în limbile de circulație europeană (cu specificația că nu există încă un acord unanim în această privință). Se abordează apoi, separat, elementele de morfologie specifice limbii osmane: *Semnele de vocalizare*, *Armonia vocalică*, *Articolul*, *Substantivul*, *Sufixe*, *Pronumele*, *Adjectivul*, *Numeralul*, *Verbul*, *Postpozițiile*, *Prepozițiile*, *Conjunția*, *Interjecția*. Într-un capitol aparte (p. 219—226), sînt precizate cîteva elemente de sintaxă turco-osmană (propoziția simplă, propoziția dezvoltată, propoziția subordonată), care ar fi beneficiat cu singuranță de o dezvoltare mai amplă dacă spațiul tipografic nu ar fi fost limitat. Merită subliniată grija permanentă manifestată de autor pentru alegerea exemplelor care însoțesc abundenț și fiecare capitol, fiecare afirmație, textele și cuvintele cu caracter istoric fiind dominante. Cinci *Anexe* încheie volumul: *Proverbe turcești*, *Toponime, hidronime și etnonime otomane*, *Antroponime turco-osmane*, *Nume de domni români în grafie otomană*, *Bibliografie selectivă*. Le semnalăm pentru importanța deosebită pe care aceste ramuri ale lingvisticii o au pentru cercetarea istorică, în general, toponimele, hidronimele etc. turcești pentru evul mediu românesc, în special. O notă aparte merită capitolul consacrat *elementelor de cronologie musulmană* (p. 129—137), indispensabile oricărui cercetător al relațiilor româno-otomane, în condițiile în care cronicile și documentele turcești constituie izvoare de primă mînă pentru istoria noastră medievală. Scrierea acestei cărți a presupus un mare efort din partea autorului, luînd în seamă doar transcrierea atentă, cu o grafie cît mai inteligibilă, a cuvîntelor în caractere arabe, muncă necesară în condițiile în care nu beneficiem încă de caractere tipografice arabe.

Apărut într-un tiraj restrîns de numai 325 de exemplare, epuizate repede, manualul de *Limba turco-osmană* se dovedește a fi un instrument de lucru prețios, fără de care inițierea studenților în osmanistică (și o spun toți cei care în studenție au jînduit efectiv după un astfel de curs) este mult mai anevoioasă. Motiv fundamental pentru o nouă ediție, poate într-o formă mai amplă cum ne promise undeva prof. Mihai Maxim, de care să beneficieze direct umătorele serii de studenți.

Cursul de *Limba turco-osmană*, *Laboratorul de studii otomane* creat în vara lui 1985 (al cărui inițiator a fost tot prof. Mihai Maxim), iață pași importanți în crearea unei adevărate școli românești de turcologie, în formarea tinerei generații de istorici care să ducă mai departe cercetarea relațiilor româno-otomane.

NOTE

¹ Amintim aici : M. Maxim, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte de la seconde moitié du XVIe siècle*, în „RESEE”, nr. 2/1977, p. 207—232; idem, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Rd1”, nr. 9/1979, p. 1731—1765; idem, *Din istoria relațiilor româno-otomane — „Capitulațiile”*, în „Anale de istorie”, nr. 6/1982, p. 34—68.

² M. Maxim, *Culegere de texte otomane. Fasc. I. Izvoare documentare și juridice (sec. XV—XX)*, București, 1974.

Viorel Panaile

* * * *Répertoire d'études balkaniques 1966—1975*, vol. I, *Histoire*, 1983; vol. II, *Histoire de la culture*, 1984, Edit. Academiei bulgare de științe, Sofia, 571+232 p.

Trebuie să recunoaștem că există o mare dificultate în a prezenta într-o formă rezumativă structura și conținutul unei atare publicații. Fiecare repertoriu bibliografic are o osatură adecvată spațiului geografic respectiv. În această privință, Europa de sud-est și statele balcanice formează o presupusă unitate, izvorită mai ales din vitregia evenimentelor similare din trecut. Așa fiind, repertoriul de față cuprinde o bibliografie fabuloasă pe o perioadă de 10 ani (1966—1975), referitoare la aspectele multiple ale acestei zone geografice. Bogăția materialului a obligat redacția să recurgă oarecum la un compromis față de structura clasică a unui repertoriu bibliografic. Și asta, pentru că au apărut între timp teme și probleme noi, privind istoria și cultura popoarelor din această parte a Europei; cum ar fi, de pildă, cel de al doilea război mondial, cu toate implicațiile lui.

După cum se poate vedea, materialul a fost împărțit — acceptându-se firește o doză de arbitrar și compromis, fiindcă altcum nu se poate — în două sectoare: *Istorie* și *Istoria culturii*. Primul volum cuprinde 9.416 titluri, exceptate din 55 *Bibliografii*, 404 *Periodice* și 188 *Colecții*. S-a depus, fără îndoială, o muncă îndelungată și meticuloasă, despre care redacția, din prea multă modestie, nu ne spune nimic. Ar fi fost util și instructiv.

În scurta prefață a primului volum ni se dau, în schimb, câteva indicații referitoare la pozițiile pe care anumite teme și titluri le ocupă în schema bibliografică. Pentru întocmirea acestei lucrări s-au despuiat publicații de pe tot cuprinsul Europei, inclusiv Turcia. Titlurile care privesc evenimentele istorice, fenomenele, ideile majore și diferite probleme din istoria popoarelor balcanice sînt redată în original și se traduc în limba franceză, în afară de cele germane și engleze.

Statele și teritoriile care intră în sfera cercetărilor balcanice, în număr de 19 grupează în jurul lor, iarăși alfabetic, alte subtitluri cu caracter generic. De pildă, României îi sînt subsumate trei titluri: *Istorie*, *Formarea statului*, *Istorie social-economică* și *Politica externă*. Această schemă se aplică aproape la toate unitățile statale amintite mai sus.

Însă, România, ca și celelalte denumiri teritoriale, apar și în contextul titlurilor generice, cum ar fi la: „*Bibliografii și lucrări de referință*, poziția B în 22 lucrări; la *Cronică*, poziția C în 12 lucrări, la *Constituții*, poziția C, în trei lucrări; la *Fascism*, poziția F în 15 contribuții, la *Forțe armate*, *Mișcări muncitorești*, *Mișcări de eliberare națională*, *Relații politice* și așa mai departe.

În felul acesta fiecare țară sau provincie din cele incluse în spațiul balcanic, își află locul într-o arie întinsă de probleme care conturează laolaltă istoria evenimentelor, începînd de la căderea Constantinopolului (1453) pînă la finele celui de al doilea război mondial.

Volumul se încheie cu un *Indice de nume de persoane* (60 p.), în care intră autori, critici, redactori și toate persoanele din contextul cercetării. Numele turcești, grecești, rusești, bulgărești și sîrbești sînt redată cu caractere originale. Urmează un indice al localităților și denumirilor geografice (14 p.). În sfîrșit, o listă a izvoarelor, — bibliografii, periodice și culegeri (24 p.) încheie această fabuloasă și atît de utilă lucrare pentru specialiștii care se ocupă de istoria popoarelor balcanice.

Prefața volumului II ne informează că e vorba de o bibliografie selectivă cu caracter interdisciplinar a studiilor și monografiilor publicate în țările balcanle. Materialele reflectă dezvoltarea culturală a ideilor, literaturii, artei, imprimeriei, etnografiei, folclorului și învățămîn-

tului din stnul acestor popoare. Pe aceeași treaptă de apreciere, se situează și relațiile culturale, științifice interbalcanice, ca și legăturile dintre Balcani și restul Europei.

Materialele au fost rînduite alfabetic în rubrici tematice, după modelul enciclopediilor. Ca și la primul volum, titlurile redată în limba franceză, cu excepția celor germane și engleze. Acolo unde materialele prezintă două sau mai multe aspecte, se folosește sistemul, „trimiterilor”. Cînd titlul lucrării nu-i suficient de inteligibil, se dau explicații în subsidiar.

Dispozitivul materialului este cu totul altul decît la primul volum. Redacția a optat pentru criteriul tematic după cum urmează: Arhitectura, Arte, Artă populară, Bibliografii, Centre și instituții culturale, Evoluția culturală și spirituală, Școala literară de la Tîrnovo, Etnografie, Folclor, Genuri literare, Istoria ideilor, Imprimerii, Învățămînt, Inteligenția, Literaturi și cercetări literare, Mișcări literare, Muzică, Presă, Relații culturale și științifice, Relații din domeniul artei și arhitecturii, Relații literare, Izvoare, Teme balcanice și Teatru.

Volumul cuprinde 3.901 titluri. România e prezentă ca temă principală, de două ori. În primul rînd la tema *Literatură și cercetări literare*, în 34 titluri de studii și contribuții și în 41, trimiteri”; în al doilea rînd, la *Relații literare*, în 43 titluri și 4 „trimiteri”.

Pentru acest volum au fost despuiate 56 *Bibliografii*, 208 *Periodice* și 154 *Culegeri*. Urmează un indice alfabetic de nume (p. 177—209) redactat cu caractere latine, chirilice și grecești. El conține nume de autori, compozitori, redactori, traducători și de alte persoane din contextul expunerii. Dacă un autor e încărcat cu lucrări în limbi diferite, se folosește procedeele *trimiterii*.

Indicele geografic (210—213) e alcătuit din nume de țări, orașe, fluvii și munți, redactate în forma lor originală. La denumirile transliterate se folosesc caractere latine, după sistemul internațional adoptat de UNESCO.

Aceste două volume au fost întocmite pe baza a 10 anuare bibliografice, apărute în perioada 1966—1975, sub patronajul „Centrului de informație și documentare științifică”, înființat în 1967 pe lângă Institutul de studii balcanice „Ludmila Jivkova”. Sarcina principală a acestui Centru este aceea de a edita o *Bibliografie de studii balcanice* care a început încă din 1966.

Ambele volume constituie rodul muncii unui colectiv, alcătuit din M. Zecev, N. Danova, M. Stajnova și L. Sandova. Munca de elaborare a fost efectuată de St. Anghelova, L. Șandova și S. Stojanova.

Contribuția de față constituie un instrument de lucru inestimabil pentru toți specialiștii care studiază istoria sub multiplele ei aspecte și manifestări a popoarelor din această parte a Europei.

Traian Ionescu-Nișcov

STEVEN L. KAPLAN, *Le pain, le peuple et le Roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV*, Librairie Académique Perrin, Paris, 1986, 461 p.

Problematika subzistenței în epoca Vechiului Regim¹ se constituie într-un punct forte al istoriei economice. Lucrarea profesorului Steven Laurance Kaplan de la Universitatea Cornell (S.U.A.) se înscrie în cadrul unor mai vechi preocupări de istorie social-economică a Franței în secolul al XVIII-lea². Realizînd o profundă analiză istorică autorul demonstrează importanța plîinii pentru omul anonim, producător, consumator sau intermediar³. Totodată se creionează o interesantă dezbateră asupra liberalizării vieții economice și a rolului statului în acest proces. Deoarece secolul al XVIII-lea nu a fost lipsit de foamete, speculații financiare, accentuarea decalajelor sociale, asigurarea aprovizionării cu cereale a interesat în măsură deosebită autoritatea centrală. Tocmai asupra acestei griji sociale insistă volumul pus în discuție.

Cartea apărută în prestigioasa colecție „Pour l’Histoire” dirijată de Pierre Chanu se deschide cu prefață intitulată *Honneur de la Police* sub semnătura lui Emmanuel Le Roy Ladurie. Profesorul francez subliniază rolul poliției, supranumită „de cereale”, în asigurarea aprovizionării orașelor cu cereale, căci pîinea a fost un aliment de vază al francezului Vechiului Regim. Pînă către 1760 s-a manifestat o înțelegere tacită între monarhie și orașe, prima dirijînd grînele spre centrele urbane, cele din urmă rîmîntînd liniștite. Poliția a fost însărcinată cu supra-

vegherea acestui pact. Le Roy Ladurie arată importanța „poliției de cereale” (p. IV). un corp de indivizi — ofițeri municipali, procurori și judecători regali, locotenenți de poliție, presidiali, ce au aplicat și verificat circulația grinelor către centrele urbane, interzicerea exportului, evitarea stocării de către negustori a acestora. Imensele necesități alimentare ale populației pariziene și nelndeplinirea lor a generat însă încă în prima jumătate a secolului XVIII-lea tulburări la Noget, Monthl  ry, Versailles și chiar în capitală. Deși necesitatea aprovizionării a primat, către 1760 unii autori, precum : Boisguilbert, Dupin, Duhamel de Monceau, V  ron de Forbonnais au îmbr  șat principiul liber-schimbismului și au cerut liberalizarea comerțului cu gr  ne, ceea ce s-a realizat prin edictele din 1763—1764. Ele au grăbit însă numeroase agitații și tulburări sociale și mai ales nașterea unui curent antiliberalist, teoretizat de abate Galiani și Necker, conștienți de consecințele unor crize de subzistență într-o societate bazată pe agricultură.

În *Introduction* (p. 1—18) Kaplan pledează pentru importanța oferirii hranei zilnice tuturor locuitorilor, căci „tirania cerealelor condiționa toate fazele vieții sociale” (p. 10). Amenințarea cu foametea a fost mereu prezentă, deoarece niciodată nu s-a putut prevedea capriciile naturii, situația recoltelor. Dar Kaplan consideră că după 1700 nu a mai existat în Franța o foamete cronică, nici chiar în 1709—1710, ci o slabă nutriție, ce a determinat ca o pătrime din populația de la sud de Masivul Central să dispară. Într-o atare conjunctură s-au accentuat conflictele sociale între „sătui și fl  minzi producători-consumatori, oraș-sat” (p. 11). Criza de făină a fost doar un exemplu de criză alimentară provocată nu doar de situație recoltei, ci și de repartizarea cerealelor pe piață. Autorul declară că distribuția a fost un proces delictat în funcție de variabile economice, administrative, geografice, istorice și tehnologice, dar și socio-psiologice și politice. Disociind între istoria problemelor subzistenței și cea a crizeelor alimentare, Kaplan pune în lumină legătura *politică-distribuție*, ceea ce s-a tradus în înfruntarea liberalism-libertatea comerțului cu gr  ne și criza de subzistență. Profesorul american apreciază experiența liberalizării circulației cerealelor printru „cele mai radicale reforme ale Franței pre revoluționare” (p. 15), o etapă crucială în modificarea raporturilor politice. Liberalismul economic a adus Franței creșterea prețurilor, scăderea provizoriilor, dar și a salariilor, somaj și cu precădere o solidaritate între popor și „poliția de cereale”, de altfel rareori întâlnită. Criza economică, agitațiile populare, recolta slabă, opoziția politică a dus la abandonarea edictelor din 1763—1764, pentru că „liberalismul economic nu a fost compatibil cu ordinea monarhică” (p. 17).

Capitolul I se intitulază *La Police de l'Approvisionnement* (p. 19—50) și investighează amănunțit în contextul structurii sociale greoaie a Vechiului Regim aparatul politico-administrativ menit să supraveghea comerțul cu gr  ne. Rolul central în cadrul său l-a jucat „poliția de cereale”. Organizarea repartiziiei cerealelor a implicat statul în fluxul producție-distribuție-consum, deoarece în opinia autorităților insuficiența distribuției ar fi periclitat ordinea social-politică. S-a avut în considerație din această perspectivă principiul paternalismului monarhic și teoria responsabilității statului, cărora li s-a făcut ecoul opinia publică. Distribuirea cerealelor nu a depășit cadrele sociale închistate ale Vechiului Regim, incit atitudinea autorităților a variat de la zonă la zonă în funcție de starea recoltei și condițiile atmosferice. Structura administrativ-judiciară, c  rcia i-a revenit misiunea de a str  jui circulația cerealelor a cuprins pe rege, controlorul general de finanțe, secretarii de stat, intendenții, parlamentele provinciale. Nu trebuie scăpate din vedere fenomene ca venalitatea funcțiilor, corupția funcționarilor, particularismele locale. Accentuarea rivalității între Paris și provincie s-a produs în condițiile unei mai bune aprovizionări a capitalei și s-a relevat prin demonstrații de stradă și atacarea depozitelor de gr  ne în 1693, 1725, 1728, 1740, cazuri pe care documentele le-au consemnat cu lux de amănunte. Următorul capitol, *Reglementations, le regles et les regulateurs* (p. 51—81) descrie ansamblul legislativ, ce a reglementat circulația cerealelor. În mod primar masele au asociat foametea existenței monopolurilor asupra grinelor, ceea ce le-a făcut să ceară prețuri unice la gr  u. Exportul de gr  u și porumb a fost interzis, dar nu lipsit de autorizații parțiale de export, ca și unele licențe pentru transferul unor cantități dintr-o zonă în alte a f  rii. Statul a pretins cu toți indivizii antrenai în această activitate să se înregistreze la poliție, iar afacerile să se desfășoare doar pe piață. O zonă de 35—45 kilometri în jurul Parisului a fost exceptată de la achiziționarea de gr  ne. În anii de prosperitate și pace poliția a adoptat o atitudine de bun  voiență și chiar neglijență, dar a reprimat dur orice atentat la adresa legislației în vigoare în perioada de război. În ciuda unor mari variații locale, Kaplan a identificat cinci cicluri de relativă prosperitate întrerupte de unele crize de subzistență, și anume 1709, 1725—1726, 1738, 1742, 1765—1775. Ele au determinat pe miniștrii lui Ludovic al XV-lea să se angajeze mai pregnant în problema aprovizionării. Declarația regală din mai 1763 și edictul din iulie 1764 au rupt cu tradiția și au fundamentat liberalismul în comerțul cu gr  ne. Prima a prevăzut circulația liberă a cerealelor în regatul Franței și a fost caracterizată

de Kaplan drept „expresia cea mai reușită a despotismului luminat în Franța” (p. 77). Al doilea a permis exportul de grâne „prin 27 puncte și a menționat, piața comună a Europei” (p. 78).

Următoarele capitole vizează consecințele acestor măsuri legislative. Al treilea capitol, *Les origines de la liberté*, (p. 83—121) dezvăluie că actele din 1763—1764 s-au inspirat dintr-un climat fecund de gândire economică. Autori, ca: Claude-Jacques Herbert, Plumart de Dangeul, Piarron de Chamousset, Mirabeau, Quesnay, Olivier de Serres au întrevăzut în liberalizarea comerțului cu cereale soluția eficientă a relansării agriculturii franceze, dar și a revitalizării afacerilor publice. Paralel curtea de la Versailles a utilizat prilejul oferit de cele două acte pentru a adera la politica absolutismului luminat și a se reconcilia cu Parlamentul din Paris, făcând pași hotărâți pe calea trecerii de la liberalismul economic la cel politic. Răspunsul practic la liberalism este înfățișat în capitolele IV și V, *La Reponse à la la Liberalisation: Theorie et Pratique*, (p. 123—157) și respectiv, *Le gouvernement maintient sa position: La grain doit être libre*, (p. 158—182). Populația Franței a fost perfect convinsă de dreptul său la hrană ca unul natural, încit liberalismul a aruncat-o în brațele poliției specializate cu care a făurit un puternic corp opoziționist, ce s-a aflat la originea marilor explozii sociale. Deși autoritatea centrală s-a încrezut cu putere în poliția locală pentru a-și face deciziile împlinite, cea din urmă nu a reușit să determine execuția fermă a politicii oficiale, ci a fost în pericol să-și piardă chiar o parte din venituri. Oricum, pentru a izbândi, o politică a liberului schimb cerea o puternică autoritate regală și o birocrație mult mai vastă și disciplinată. Liberalizarea a produs însă o fluctuație a prețurilor la cereale, la Paris între ianuarie și noiembrie 1768 de la 25,75 livre la 41 livre (cf. p. 172). Impactul direct al reformelor la nivelul edificiului politic este studiat în capitolele VI, *Lse reformes et le commerce des grains*, (p. 183—208), VII, *Paris* (p. 209—226), VIII, *L'Atout Royal*, (p. 227—262) și respectiv IX—X, *Le gouvernement, les parlements et la guerre de liberalisation*, (p. 263—307). Agitațiile populare au definit exportul de grâne ca lipsind Franța de hrana necesară populației. În amplele transformări circumscrise economiei liberului schimb s-au născut noi grupuri sociale, de exemplu negustorii, ce stocau cerealele și făina, unele disfuncționalități ale aparatului de stat. Pentru a liniști spiritele decretul regal special din 23 decembrie 1770 a reintrodus obligația înregistrării poliției pentru toți cei angrenați în distribuția cerealelor. Ulterior însuși Ludovic al XV-lea s-a ocupat personal de repartiția grânelor în capitală sub formă a numitului *grain du roi* (p. 227). Și totuși 1767—1768 au fost ani critici sub raportul subzistenței pentru parizieni. Creșterea prețului la făină și cereale a dus la proteste tacite, dar și la tulburări deschise în cartierul Haelelor. Parlamentul din Paris s-a erijat în campionul hotărât al antiliberalismului deoarece a intuit o criză violentă a monarhiei. Profesind tendințe vădite de liberalism Parlamentul din Rouen a adresat regelui o lungă „lettre de remontrances”, în care a încercat să explice cauzele mizeriei populare.

Titimele trei capitole se opresc asupra renunțării la liberschimbism, de către autoritatea regală, după cum urmează: IX, *Abandon de l'economie politique en faveur de la police, Retour au paternalisme timide* (p. 309—335); XII, *La police des subsistances 1771—1774*, (p. 337—352) și respectiv XIII, *Le grain du roi et la fin de la liberalisation*, (p. 353—367). Procesul de deliberalizare s-a desfășurat în opinia lui Kaplan greoi fiind în legătură cu unele afaceri politice, ca de exemplu afacerea Maupeou. În urma diligențelor abatelui Terry, controlor general al finanțelor, la 14 iulie 1770 Consiliul Regal a decis interzicerea exportului de cereale calmînd parțial opinia publică. Luptînd contra liberalismului Terray a imaginat o politică intervenționistă. Noua legislație s-a impus cu dificultate, pe fondul exporturilor ilicite. Înlăturarea liberalismului a oferit însă noului suveran, Ludovic al XVI-lea² o nouă platformă politică, dar instabilă.

Lucrarea încadrează în paginile sale notele științifice, extrem de bogate și meticuloase întocmite, (p. 391—451) și o bibliografie selectivă din Arhivele Naționale, Biblioteca Națională, a Arsenalului, Primăriei din Paris, Ministerului Relațiilor Externe și arhivele departamentale (p. 453—457). În concluzie, exprimăm părerea că volumul profesorului Kaplan reușește în mod strălucit să explice specificul dezvoltării social-economice a Franței într-o perioadă crucială de istorie. Într-un limbaj de strictă specialitate autorul edifică o viziune originală și inedită, asupra unui aspect decisiv din istorie, cel al hranei cotidiene a omului.

NOTE

¹ Pentru detalii J. Meuvret, *Le Problème des subsistances à l'époque de Louis XIV*, tome II, *La Production des céréales et la société rurale*, Paris, 1987.

² Vezi pe larg lucrările sale : *La Bagarre : Galliani's Lost Parody*, The Hauge, 1979 ; *Le Complot de famine, Histoire d'une rumeur du XVIII-e siècle*, Paris, 1982 ; *Provisioning Paris, Merchants and Millers in the Grain and Flour Trade during 18-th Century*, Cornell Ithaca, 1984 ; *Work in France, Representation, Meaning Organization and Practice*, Cornell Ithaca, 1986.

³ Vezi și Barbara K. Weaton, *L'Office et la bouche, Histoire des moeurs de la table en France 1300—1733*, Paris, 1984 ; Philippe Gillet, *Par mets et par vins, Voyages et gastronomie en Europe (16-e-18-e siècles)*, Paris, 1985 ; Jean-Pierre Goubert, *La conquête de l'eau*, Paris, 1986.

⁴ Evelyne Lever, *Louis XVI*, Paris, 1986.

Mihai Manea

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU - MUZICĂ - CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE DE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE - MUSIQUE - CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

- Valoarea temporală a informației cartografice.
- Învățământul preuniversitar în Evul mediu.
- Tratatul din 7 martie 1395 : semnificația sa politică și cronologică
- Ștefan cel Mare și războiul otomano-venețian din 1499 — 1503.
- Nicolae Iorga și Revoluția Franceză.
- Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului românesc.
- Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției.
- Problemele învățământului în parlamentul român. Pe marginea criticii reformelor școlare a lui Take Ionescu.
- Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.
- Oamenii de știință și viața politică a României.
- Grigore Tocilescu și slavistica cehă din cursul secolului al XIX-lea.
- Concepții privind industrializarea țării în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza.
- Promovarea de către socialiștii români a idealului păcii la congresele internaționale.
- Reacții în România față de atacarea Belgiei în 1914.
- Un sprijinitor al cauzei unității naționale românești în S.U.A. : Theodore Roosevelt.
- Legislația electorală în România după Marea Unire.
- Acțiuni comune ale Românilor, cehilor și slovacilor în lupta pentru făurirea statelor naționale unitare și independente și pentru recunoașterea lor internațională 1916 — 1920.
- Poziția statelor europene față de războiul italo-etiopian văzută de diplomația S.U.A.
- Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.
- Contribuția Biroului pentru servicii strategice al S.U.A. la victoria Națiunilor Unite.

RM ISSO 567—630

I. P. Informația, c. 2275

43 356

www.dacoromanica.ro

Lei 15.